

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रका लागि अपाङ्गता समावेशी खेल सामग्री सहयोगी पुस्तिका

प्रकाशक :

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

सर्वाधिकार ©

सल्लाहकार

श्री चुडामणि पौडेल, महानिर्देशक, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
श्री रुद्रप्रसाद अधिकारी, उपमहानिर्देशक, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
श्री श्रीप्रसाद भट्टराई, उपमहानिर्देशक, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
श्री गोविन्द सेढाई, निर्देशक, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
श्री शोभा कुमारी अधिकारी, निर्देशक, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
श्री गीरमान थापा, निर्देशक, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
श्री डा. दिव्या दवाडी, निर्देशक, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र

प्राविधिक सल्लाहकार

श्री इली नोरा हेनो, शिक्षा अधिकारी, युनिसेफ नेपाल
श्री सञ्जु नेपाली, क्षेत्रीय शिक्षा विशेषज्ञ, हेण्डीक्याप इन्टरनेशनल
श्री कुन्ती राना, कार्यकारी निर्देशक, सेतो गुराँस राष्ट्रिय बाल विकास सेवा

अवधारणा, प्रकाशन तथा प्राविधिक सहयोग

लेखन सहयोग

श्री उमा घिमिरे
श्री सीमा राई जमीर

संयोजन

श्री प्रकाश रेग्मी, परियोजना संयोजक, सेतो गुराँस राष्ट्रिय बालविकास सेवा

स्रोत तथा तस्बिर सम्बन्धमा

यस सहयोगी पुस्तिकामा राखिएका स्रोत सामग्री तथा तस्बिरहरू सम्बन्धित सरोकार निकायहरू र वेवसाइटबाट साभार गरिएको छ ।

प्रकाशित वर्ष

प्रथम संस्करण, वि.सं. २०७९ (सन् २०२३)

मुद्रण प्रति

शुभकामना

प्रारम्भिक उमेरमा प्रत्येक बालबालिकाले आफ्नो अन्तरनिहित क्षमता विकास गर्ने अवसर पाउनुपर्छ । यो बालबालिकाको जन्मसिद्ध अधिकार हो । तर समाजमा जातीय, लैङ्गिक, भौगोलिक, जन्म, पेसा अपाङ्गता आदिका आधारमा गरिने भेदभावपूर्ण वातावरण र समाजिक दूर्गुणहरू निर्मूल गरी बालबालिकाको पूर्ण क्षमता विकास गर्नका लागि समावेशी सहभागिता एक मात्र उपाय हो । अपाङ्गता भएका सहित सबै बालबालिकालाई समान अवसर दिई सक्षम नागरिक तयार गर्नु राज्य, समाज तथा अभिभावक सबैको जिम्मेवारी हो । अपाङ्गता भएका बालबालिकाको क्षमताको पहिचान गरी अभिभावक तथा बालविकास शिक्षकले उचित अवसर प्रदान गर्दा बालबालिकाले आफ्नो क्षमताको विकास सहित उच्च उपलब्धि हासिल गर्न सक्छन् । जसका लागि उनीहरूको आफ्नै उमेर समूहका साथीहरूसँग खेल, अन्तरक्रिया, सहकार्य र तालिम प्राप्त शिक्षकको सहयोग आदि उपयुक्त अवसर प्राप्त हुनुपर्छ ।

संयुक्त राष्ट्र सङ्घले ई सं २००६ मा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार महासन्धि घोषणा गरेपछि विश्वमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार तथा मौलिक हक स्वतन्त्रता र सिकाइका अवसर प्रवर्धन तथा संरक्षण भएको छ । यस महासन्धिको धारा ७ ले बालअधिकार महासन्धिको सिद्धान्तलाई सारांशमा व्याख्या गरेको छ । जसमा बालअधिकार महासन्धिका चार आधारभूत सिद्धान्तहरू बालबालिकाको विचार र भावनाको कदर, सर्वोत्तम हित, भेदभाव रहित र दीर्घजीवन विकासलाई प्रतिनिधित्व गरेको छ । साथै यस सन्धिले अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सर्वोत्तम हित उनीहरूको आवाज र सहभागितामा हुनुपर्नेमा विषयमा महत्त्व राख्दछ । बालअधिकार धारा २९ ले अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई शिक्षाको क्षेत्रमा विशेष प्राथमिकता दिएर समावेशी सहभागिता गराउनुपर्ने र यसका लागि स्थानीय साधन र स्रोतको प्रयोगबाट उनीहरूको अवस्था अनुरूप प्रारम्भिक सिकाइमा समावेशीता, बालकेन्द्रित र बाधरहित वातावरण सिर्जना गरी उपयुक्त बनाउनुपर्ने तोकेको छ ।

समावेशी खेल सामग्री सहयोगी पुस्तिका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा आउने अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विकास र सिकाइका लागि सहजीकरण स्रोत पुस्तिका हो । यसमा सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गरी जीवन पर्यन्त शिक्षाका माध्यमबाट मर्यादित जीवनयापन गर्न सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार पार्नु राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ को ७ उद्देश्य अनुरूप प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा आउने सबै खालका अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सिकाइमा यस पुस्तिकाले सहयोग पुग्ने विश्वास राखिएको छ । तर अपाङ्गताको वर्गीकरणअनुसार न्यून अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई मात्र बालविकास शिक्षकले सहजीकरण गर्न सम्भव हुने तर मध्यम र सोभन्दा माथिल्लो खालका अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई हेरालु, स्वास्थ्य सुविधा जस्ता अन्य सुविधाहरू स्थानीय सरकारले व्यवस्था गर्नुपर्ने छ ।

‘प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा समावेशीकरणका लागि अपाङ्गता समावेशी खेल सामग्री सहयोगी पुस्तिका’ प्रकाशनमा आर्थिक, प्राविधिक सहयोग गर्ने संस्था युनिसेफ नेपाल, ह्याण्डिक्वाप इन्टरनेशनल र सेतो गुराँस बालविकास सेवा साथै लेखन, सम्पादन, चित्र साजसज्जा कार्यमा संलग्न सम्पूर्ण महानुभावहरूलाई धन्यवाद ।

श्री चूडामणि पौडेल

महानिर्देशक

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र

सानोठिमी भक्तपुर

विषय सूची

(क) परिचयात्मक खण्ड

१. पृष्ठभूमि	१
१.१ परिचय	१
१.२ उद्देश्य	२
१.३ औचित्य	२
१.४ कानुनी प्रावधान	२
१.५ सामग्री प्रयोगकर्ता	३
१.६ कार्यान्वयन प्रक्रिया	३
२. प्रारम्भिक बाल्यावस्थामा सर्वाङ्गीण विकास परिचय	४
२.१ शारीरिक विकास	४
२.२ संवेगात्मक विकास	४
२.३ सामाजिक विकास	४
२.४ सञ्चार तथा भाषा विकास	४
२.५ बौद्धिक विकास	५
३. प्रारम्भिक बालविकास र अपाङ्गता	५
३.१ अपाङ्गताको परिचय	५
३.२ अपाङ्गताको प्रारम्भिक पहिचान महत्त्व	६
३.३ अपाङ्गताको प्रकार र पहिचानको तरिका	६
३.४. अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सामाजिक सुरक्षा तथा अवसर	८
४. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्र परिचय	९
४.१ प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पाठ्यक्रम २०७७	९
४.२ प्रारम्भिक बालबालिकास केन्द्र राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका, २०६७ प्रथम संशोधन, २०७५	१०
५. विविध किसिमका बालबालिकाको परिचय	१०
६. समावेशी सहभागिता परिचय	११
७. बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा समावेशी सहभागिता परिचय र महत्त्व	११
७.१ प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा समावेशी नीति नियम	१२
७.२ प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा समावेशी संस्कृतिको अभ्यास	१२
७.३ (क) बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा समावेशी क्रियाकलाप	१२
(ख) बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा समावेशी वातावरण	१२
८. अभिभावकको भूमिका	१३

(ख) सामग्री अनुकूलित खण्ड

१. सिकाइमा विश्वव्यापी ढाँचा	१४
(क) संलग्नताको बहुविधि	१४
(ख) चित्रणको बहुविधि	१५
(ग) कार्य अभिव्यक्तिका बहुविधि	१५
२. बालविकास केन्द्रको बाहिरी सिकाइ क्षेत्र अनुकूलन	१७
२.१ बाह्य क्षेत्र खेल सामग्री तथा क्रियाकलाप अनुकूलन	१९
२.२ बल	१९
२.३ कपडाको फित्ता	२०
३. बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा भित्री सिकाइ क्षेत्रहरू	२१
३.१ सिकाइ क्षेत्र अनुकूलन तथा व्यवस्थापन	२२
१. भाषा सिकाइ क्षेत्र	२२
२. अभिनय सिकाइ क्षेत्र	३४
३. सिर्जनात्मक सिकाइ क्षेत्र	३८
४. गणित सिकाइ क्षेत्र	४८
५. विज्ञान सिकाइ क्षेत्र	६०
६. स्वावलम्बन सिकाइ क्षेत्र	६७

(ग) अनुगमन र मूल्याङ्कन खण्ड

१. परिचय	७०
२. बाल स्वास्थ्य कार्ड	६०
३. घटना अभिलेख	७९
४. अपाङ्गता पहिचान	७१
५. प्रगति विवरण	७१
६. वैयक्तिक प्रारम्भिक सिकाइ योजना	७१
शब्दार्थ सामग्री	७२
अनुसूची	७४

(क) परिचयात्मक खण्ड

१. पृष्ठभूमि

जीवनको प्रारम्भिक अवस्था गर्भधारणको तयारीदेखि नै हुन्छ । गर्भ रहनुभन्दा पहिला आमाको स्वास्थ्य, मानसिक अवस्था, आमाबुबामा भएका रोगहरू, लागु पदार्थको नकारात्मक प्रभाव आदिले शिशुको विकासमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । मानव जीवनको सम्पूर्ण आधार पनि गर्भधारणको तयारीदेखि ५ वर्षसम्म भएको स्वास्थ्य अवस्था, पोषण, खोप, उत्प्रेरणा, खेल, अन्तरक्रिया आदि अवसरहरूमा भर पर्दछ । गर्भावस्थामा आमालाई सङ्क्रमण भएमा, एक्स रे वा अन्य विकिरणको प्रभाव, दूर्घटना, विषादीयुक्त वस्तुहरू, औषधिको सेवन गर्नुपरेमा वा गर्भपतन गर्न घातक कार्यहरूको कारण बालबालिकामा अपाङ्गता देखापर्छ । अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पनि यथासिघ्र अपाङ्गता पत्ता लगाई आवश्यकताअनुसार सिकाइको अवसर दिनुपर्छ । बालविकासको अवसरले न्यून खालको अपाङ्गता वा साधारण खालको समस्या समाधान गर्न, अपाङ्गता भइसकेको भए बढ्ने नदिन र आत्मनिर्भर बन्न सहयोग गर्छ ।

संयुक्त राष्ट्र सङ्घद्वारा ई सं २००६ मा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार महासन्धि घोषणा गरिएको थियो यसको धारा २४ ले अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सिकाइका लागि निर्देशित गरेको छ । जसअनुसार गम्भीर खालका इन्द्रियको समस्या भएका बालबालिकालाई सिकाइमा सहभागी गराउन विशेष सहयोगहरू जस्तै: साङ्केतिक भाषा, ब्रेल लिपी तथा विशेष उपकरणहरूको व्यवस्था गर्नुपर्ने साथै पाठ्यक्रम, वातावरण तथा सिकाइ प्रक्रियामा पनि अनुकूलन गर्नुपर्ने प्रस्तुत छ । (युनिसेफ, २००७)

तर यस सामग्रीले न्यून अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई मात्र समावेश गर्ने छ । यदि मध्यम तथा यसभन्दा माथिल्लो खालको अपाङ्गता भएका बालबालिका केन्द्रमा भर्ना गर्नु परेमा नेपाल सरकारले थप हेरालु वा सहयोगी, थेरापी तथा अन्य आवश्यक सुविधाहरू उपलब्ध गराउनुपर्ने हुन्छ ।

१.१ परिचय

जसरी बौँचामा विभिन्न थरीका फूलहरूको अनुकूलनले वातावरणलाई शोभायमान बनाउँछ, यसैगरी विविध किसिमका बालबालिकाले समाज देशलाई शोभायमान बनाएको छ । भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, भाषिक विविधताको समावेशीताले समाजमा विद्यमान भेदभाव त निर्मूल हुन्छ नै बालबालिकाले पनि एक अर्काको भाषा, सांस्कृतिक, शारीरिक अवस्थामा एकीकृत सिकाइमा नै समावेशी शिक्षाको महत्त्व रहेको छ । यस स्रोत सामग्रीको पहिलो खण्डमा बालविकास केन्द्रमा समावेशी वातावरण, समावेशी क्रियाकलापको आवश्यकताबारे स्पष्ट पारिएको छ । दोस्रो खण्डमा प्रारम्भिक बालविकास राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्डले तोकेका ६ ओटा सिकाइ क्षेत्रमा आवश्यक सामग्रीहरूलाई अपाङ्गताअनुरूप अनुकूलन गरिएको छ । यसको अध्ययन गरी बालविकास शिक्षकले आफ्नो सिप अभिवृद्धि गर्न सक्नेछन् । यस पुस्तिकको अन्तमा बालबालिकाको मूल्याङ्कन खण्ड राखिएको छ । जसमा बालबालिका केन्द्रमा आउँदाको अवस्था र केन्द्रबाट विद्यालयमा जाँदासम्मको विकासात्मक तथा सिकाइ उपलब्धि रेकर्ड गर्ने तरिका स्पष्ट गरिएको छ ।

१.२ उद्देश्य

समावेशी सिकाइ स्रोत सामग्री बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा आउने अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि उपयुक्त वातावरण तयार गर्न आवश्यक सिप प्रदान गर्ने लक्ष्यअनुरूप तयार गरिएको छ । यसको उद्देश्य यस प्रकार छ ।

१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको समावेशी सिकाइ तथा विकासको वातावरण तयार गर्नका लागि बालविकास शिक्षकको ज्ञान सिप अभिवृद्धि गर्न ।

१.३. औचित्य

विभिन्न नीति नियम तथा बालअधिकारका धाराले अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा समावेशी गराउनुपर्ने सुझाव दिइरहेको अवस्थामा नेपालमा पनि बालअधिकार कार्यान्वयन गर्न विभिन्न कानुनी प्रावधानहरूमा स्पष्ट तोकिएको छ । नीति नियमले तोकेर मात्र समावेशी सिकाइ संभव नभई कार्यान्वयनका लागि ज्ञान र सिप अभिवृद्धि गर्न पाठ्यक्रम तथा सिकाइ वातावरण अनुकूलित गर्नु अत्यावश्यक छ । यस अपाङ्गता समावेशी खेल सामग्री सहयोगी पुस्तिकाले बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा आउने बालबालिकालाई उनीहरूमा भएका आवश्यकताअनुरूपको सिकाइ क्रियाकलाप गराउन बालविकास शिक्षकलाई सहयोग गर्ने छ । केन्द्रमा दैनिक गरिने क्रियाकलाप र प्रयोग हुने सामग्रीलाई बालबालिकाको अपाङ्गता तथा क्षमताअनुरूप अनुकूलित गरी सञ्चालन गर्दा यी बालबालिकाले अन्यले जस्तै आफ्नो अन्तरनिहित क्षमता अभिवृद्धि गर्न सहयोग हुने विश्वासका साथ अपाङ्गता समावेशी खेल सामग्री सहयोगी पुस्तिका तयार गरिएको छ । यसको खण्ड 'ख' को न्यूनतम मापदण्डअनुरूपको सामग्री अनुकूलनले बालविकास शिक्षकलगायत सबै अध्ययन कर्तालाई विशेष सिप प्रदान गर्ने छ ।

१.४ कानुनी प्रावधान

अपाङ्गता भएका बालबालिकाको अधिकारका लागि विभिन्न नीति, नियम तथा कानुनले उल्लेख्य व्याख्या गरेको पाइन्छ । नेपालको संविधान वि.स. २०७२ धारा ३९(३) प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बालसहभागिताको हक हुने छ भनी व्यख्या गर्दा अपाङ्गता भएका बालबालिकाले पनि स्वतः हक पाउने हुन्छ । दिगो विकास लक्ष्य वर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्र: २०१६-२०३० दिगो विकास लक्ष्य नं ४, ख मा सबै बालबालिकालाई प्राथमिक शिक्षाको लागि तयार गर्न गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास, हेरचाह र पूर्वप्राथमिक शिक्षामा उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने, लक्ष्य राखिएको छ । बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०७५, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी ऐन २०७४ परिच्छेद ४ ले अपाङ्गता भएका महिला तथा बालबालिकाको अधिकारको बारेमा, परिच्छेद ५ ले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको शिक्षाको सम्बन्धमा, अन्य पच्छेदमा बालबालिकाको सामावेशीता सामान अधिकार, अन्य हक र दूर्यवहार गरेमा हुने सजाय जस्ता विस्तृत विवरण प्रस्तुत गरेको छ । प्रारम्भिक बालविकास रणनीति २०७७, शिक्षा ऐन २०२८ नवौँ संशोधनको (क) अन्तर्गत ४ को ३ मा अपाङ्गता भएका सबै बालबालिकाका लागि आवश्यकताअनुरूप सिकाइ तथा पाठ्य पुस्तकमा परिमार्जन गर्नुपर्ने स्पष्ट तोकिएको छ । यसैगरी शिक्षा नीति २०७६: उद्देश्य ७: मा सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चिता, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ परिच्छेद ३, ११ को 'त' मा परिचय पत्र वितरण गर्ने सामाजिक सुरक्षा कार्यान्वयन गर्ने जस्ता कार्यहरू तोकिएको छ । पन्ध्रौँ योजनाले सुखी नेपाली सम्मृद्ध

नेपालको सपनासहित सोच ४.१ मा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई आत्म निर्भर गर्ने, साधन स्रोतमा पहुँच बढाउने प्रस्तुत छ ।

नेपालमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी ऐन २०७४ ले अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई शारीरिक मानसिक बौद्धिक वा कार्यगत सीमितता वा सो अवस्थाका कारण अन्य व्यक्तिसरह समान आधारमा पूर्ण र प्रभावकारी ढङ्गले समाज र जीवनमा सहभागी बन्न बाधा भएका व्यक्ति भनी परिभाषित गरेको छ । युनेस्कोद्वारा १९९४ मा स्पेनमा भएको विश्व सम्मेलन र १९९० मा थाइल्याण्डमा भएको सबैका लागि शिक्षा विश्व सम्मेलनले समावेशी समाज बनाउन समावेशी शिक्षा एकमात्र उपाय मानेर सबै राष्ट्रलाई समावेशी शिक्षाको नीति र अभ्यास गर्नुपर्ने निर्णय गरेको थियो । नेपालमा पनि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी ऐन २०७४ ले पनि विभिन्न प्रकारका अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सिकाइका लागि पाठ्यपुस्तक र शिक्षण सिकाइ उपयुक्त वा अनुकूलित गर्नुपर्ने निर्देशन दिएको छ ।

यसैलाई दृष्टिगत गर्दै बालविकास केन्द्रमा आउने बालबालिकामध्ये सामान्य अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई समावेश गरी सिकाइ तथा विकासको क्रियाकलापमा सहभागी गर्नुपर्छ । कतिपय अवस्थाका मध्यम अपाङ्गता भएका बालबालिकाले पनि एकजना बालविकास शिक्षकलाई अन्य बालबालिकाको सहजीकरणमा बाधा हुने भएकाले सरकारले थप सहयोगीको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

१.५ सामग्री प्रयोगकर्ता

अपाङ्गता समावेशी खेल सामग्री सहयोगी पुस्तिका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा आउने अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विकास र सिकाइका लागि सहजीकरण पुस्तिका भएकाले विशेषतः बालविकास शिक्षकका लागि भएता पनि बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रको अनुगमनकर्ता, अनुसन्धानकर्ता प्रशिक्षक, स्रोतव्यक्ति, स्याहारकर्ता तथा अभिभावक साथै यस विषयमा जिज्ञासा राख्ने सबैका लागि यो स्रोत सामग्री उपयुक्त हुने छ ।

१.६ कार्यान्वयन प्रक्रिया

यस पुस्तिकाको कार्यान्वयनका लागि बालविकास केन्द्रका बालशिक्षक तथा अनुगमनकर्तालाई सहजीकरण सिपका लागि कम्तिमा पनि ५ देखि ७ दिनको तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने छ । जसमा दुई दिन आभिभावक शिक्षा तथा बाँकी दिनका सत्रहरू खेल एवम् सिकाइ सामग्री पुस्तिकामा आधारित हुनुपर्छ । यसपछि तालिम प्राप्त शिक्षकले व्यवस्थापन समिति र अभिभावक सङ्घको सक्रियतामा अपाङ्गता भएका बालबालिकाका अभिभावकलाई बैठक बसाई अभिमुखीकरण गर्नुपर्ने छ । तालिमका ज्ञान सिप आदानप्रदान तथा समितिको सक्रियतामा केन्द्रमा सामग्री निर्माण कार्यशाला तथा व्यवस्थापन गरी बालबालिकालाई भर्ना गर्नुपर्ने छ । बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा बालबालिका भर्ना लिँदा जन्म दर्ता र अपाङ्गता परिचय पत्रको आधारमा परिचयपत्रले तोकेको न्यून तथा मध्यम अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई मात्र भर्ना लिनुपर्छ तर कतिपय अवस्थामा मध्यम खालका अपाङ्गता भएकाले पनि दैनिक क्रियाकलाप गर्न बाधा पार्ने हुनाले आवश्यकताअनुसार हेरालुको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

यसकासाथै तालिम प्राप्त शिक्षकले बालविकासका लागि अभिभावक शिक्षा सहजीकरण स्रोत सामग्रीमा

भएका अपाङ्गताको प्रारम्भिक पहिचान र बालविकास केन्द्रमा समावेशी सिकाइ क्रियाकलाप विषयक अभिभावक शिक्षा सञ्चालन गर्नुपर्ने छ ।

२. प्रारम्भिक बाल्यावस्थामा सर्वाङ्गीण विकास परिचय

गर्भ अवस्थादेखि ८ वर्षसम्मको उमेर समूहलाई प्रारम्भिक बाल्यावस्था तोकिएको छ, जुन मानव विकासको प्रारम्भिक चरण हो । यस अवस्थामा हुने सर्वाङ्गीण विकासलाई प्रारम्भिक बालविकास भनिन्छ । बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासको सन्दर्भमा निम्नानुसार स्पष्ट हुन सकिन्छ ।

२.१ शारीरिक विकास

गर्भाधारणको अवस्थामा आँखाले देख्न नसकिने एउटा कोष २८० दिनमा करिब ३ किलोको मानवीय स्वरूप भएर जन्मन्छ । नाप्न र तौल गर्न सकिने, उचाइ र तौलमा भएको वृद्धि, दाँत आउनु र फुक्लिनु आदि शरीरमा हुने उमेरगत सकारात्मक परिवर्तनहरू शारीरिक विकासका लक्षण हुन् । शारीरिक विकास सजिलै देख्न र अनुभव गर्न सकिने परिवर्तन हो । गर्भभित्र र बाहिर शरीर स्वस्थ रहन तयार गरिएको वातावरणमा शिशुलाई सहभागी गराउँदै लैजानु शारीरिक विकासको अवसर हो । जस्तै: खोप, पोषण, रेखदेख, स्याहार सुसार, खेलकुद, व्यक्तिगत सरसफाइ आदि ।

२.२ संवेगात्मक विकास

कुनै पनि घटना देखेर, कल्पना गरेर वा मनमा उब्जने विचार वा भावना संवेग हुन् । खुसी, रमाइलो, आनन्द, सन्तुष्टि, विश्वास आदि सकारात्मक संवेग हुन् । रिस, ईर्ष्या, शड्का, डर आदि नकारात्मक संवेग हुन् । नकारात्मक संवेगलाई घटाई सकारात्मकतर्फ बढाउँदै लैजानु र दुवै किसिमको संवेगलाई समय सापेक्ष प्रयोग गर्नु संवेगात्मक विकास हो । संवेग क्षणिक मानसिक उत्प्रेरक भएता पनि प्रत्यक्ष रूपमा मुटुसँग सम्बन्धित हुन्छ । संवेगको प्रस्फुटन नभएको अवस्थामा शारीरिक रोगहरू पनि देखापर्न सक्छन् । बालबालिका हुर्कने क्रममा सकारात्मक र नकारात्मक अनुभवहरूबाट उनीहरूलाई संवेग प्रकट गर्ने र सन्तुलन गर्ने अवसर प्रदान गर्नु संवेगात्मक विकासको अवसर हो ।

२.३ सामाजिक विकास

बालबालिका समाजमा जन्मन्छन् र समाजलाई योगदान गरेर जीवन बिताउँछन् । बालबालिका जन्मदेखिनै मानिसको नजिक बस्न रुचाउँछन् । आमाबुबा र आफ्ना परिवारको आवाज चिन्ने आदि गर्दछन् । परिवार र समाजमा घुलमिल भएपछि उनीहरूको सामाजिक विकास हुन्छ । बालबालिकाले सामाजिक गुणहरू गर्भदेखिनै सिक्दै आएका हुन्छन् । सम्बन्धका आधारमा आदर र सत्कार गर्ने, सामाजिक नियम मान्ने, नेतृत्व लिने र दिने, नक्कल गर्ने, समूहमा बस्ने, कुराकानी गर्ने, सहयोग लिने र दिने आदि सामाजिक व्यवहार हुन् ।

२.४ सञ्चार तथा भाषा विकास

शिशुले जन्मने वित्तिकै सञ्चार गर्न थाल्छन् । सुरुमा आँखा जुधाउनु र रुनु नै मुख्य सञ्चारको सुरुवात हो । यसरी बिस्तारै बालबालिकाले विभिन्न आवाज निकाल्दै, मुस्कुराउँदै, हाउभाउ वा शरीर सञ्चालन गर्दै,

आवाज आएतिर हेर्ने, आँखा जुधाउने, शारीरिक प्रतिक्रिया दिने गर्दछन् र उनीहरूको सञ्चारको प्रक्रिया भाषामा परिणत हुन्छ । भाषा तथा सञ्चारको विकास भनेको कुनै पनि सूचना लिई विचार मनन गरेर दिने प्रतिक्रिया हो ।

२.५ बौद्धिक विकास

प्रारम्भिक अवस्थामा बालबालिकाको बौद्धिक विकास तीव्र गतिमा भइरहेको हुन्छ । उत्प्रेरणा, कारण र खोज, अन्तरक्रिया, अवलोकन, समस्या समाधान, कल्पना, चिन्तन, सिर्जना, प्रश्नोत्तर आदिमा बालबालिका सहभागी हुनु बौद्धिक विकासका लक्षणहरू हुन् । उनीहरूले नक्कल गरेर, अनुसन्धान गरेर, साथीसँग छलफल योजना तयार गरेर, गल्ती गरेर, दोहोर्‍याएर, प्रश्न उत्तर तथा अन्तरक्रियाबाट बौद्धिक विकासको अवसर पाउँछन् ।

३. प्रारम्भिक बालविकास र अपाङ्गता

जन्मको अवस्थामा २५% स्नायुको वृद्धि हुन्छ र १ वर्षभित्र ७५% मस्तिष्कको तौल बढ्छ । ३ वर्षमा ९०% तौल बढ्छ र ६ वर्षमा वयष्कको सरह खरबौँ स्नायुहरूको वृद्धि हुन्छ । (Lenroot and Giedd, 2006), यसरी वृद्धिभएका स्नायुहरूले वातावरणसँग अन्तरक्रिया गर्नु प्रमुख कार्य हो । बालबालिकालाई बोलाउँदा र जिस्क्याउँदा मस्तिष्कमा अचम्मको तरङ्ग पैदा हुन्छ र मांसपेशीहरूको समन्वयबाट केन्द्रीय स्नायु प्रणालीमा पुग्दछ । यसले एक पटकमा लाखौँ स्नायुलाई उत्प्रेरित गर्दछ र बालबालिकामा विशेष क्षमता वृद्धि हुन्छ । (Couperus and Nelson, 2006) अपाङ्गता भएका बालबालिकाको क्षमता वृद्धि गर्न पनि उनीहरूलाई अवसर दिनुपर्छ र प्रारम्भिक उमेरमा पाएको अवसरले मस्तिष्कमा बनेको क्षमता नै जीवनभरिको लागि स्थायी क्षमता बन्दछ ।

५ वर्षभित्र बालबालिकाको स्नायुहरूले ९० प्रतिशत उत्प्रेरणा र अन्तरक्रिया पाइसकेका हुन्छन् । बालबालिकाले आफ्नो विभिन्न इन्द्रिय अङ्गको सक्रियतामा बाधा भएको कारण उत्प्रेरणा पाउन सक्षम हुँदैनन् । जस्तै : आँखामा समस्या भएमा हेराइबाट पाउने उत्प्रेरण वा अवधारणा पाउन सक्दैनन् । त्यसकारण सुनेर, छामेर उत्प्रेरणा दिनुपर्छ भने सुनाइमा समस्या भएमा हेराइ र हाउभावबाट उत्प्रेरण दिनुपर्छ । प्रारम्भिक पहिचानबाट बालबालिकाको एउटा इन्द्रियमा बाधा भएको पाइएमा अर्को इन्द्रियको सक्रियताबाट उत्प्रेरित गर्न सकिन्छ । त्यसैले जस्तो अवस्था परिवेशमा शिशु हुन्छ, उसले त्यस्तै तरिकाबाट सिक्छ । यो उमेरमा बालबालिकाको सिकाइका ढोकाहरू खुल्ला हुन्छन् । अपाङ्गता भएका बालबालिकाले पनि अन्यले जस्तै प्रारम्भिक उमेरमा नै सिक्ने हुनाले क्षमता र आवश्यकताअनुरूप सिकाइको अवसर दिनुपर्छ ।

३.१ अपाङ्गताको परिचय

विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनका अनुसार सबै व्यक्तिले जीवनमा कुनै न कुनै प्रकारले आफूलाई असक्षम महसुस गरेको हुन्छ । त्यसकारण कुनैपनि व्यक्ति सर्वगुण सम्पन्न हुँदैनन्, सबैमा कुनै न कुनै प्रकारका कमजोरी वा असक्षमता रहेका हुन्छन् अर्थात्, सबै मानिसमा कुनै न कुनै कारणले केही मात्रमा अपाङ्गता भएको हुन्छ । अपाङ्गतालाई परिभाषित गर्दा कुनै पनि बालबालिका शारीरिक, मानसिक, सामाजिक, भाषिक र संवेगात्मक कारणले आफ्नो नियमित क्रियाकलाप वा विकासात्मक लक्षणहरू पूरा गर्न सक्षम नहुनु भन्ने बुझिन्छ । नेपालमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी ऐन २०७४ ले अपाङ्गता भएका

व्यक्तिलाई शारीरिक मानसिक बौद्धिक वा कार्यगत सीमितता वा सो अवस्थाका कारण अन्य व्यक्तिसरह समान आधारमा पूर्ण र प्रभावकारी ढङ्गले समाज र जीवनमा सहभागी बन्न बाधा भएका व्यक्ति भनी परिभाषित गरेको छ ।

३.२ अपाङ्गताको प्रारम्भिक पहिचान र महत्त्व

बालबालिकामा भएका अपाङ्गता जतिसक्दो छिटो थाहा पाएर उपचार तथा व्यवस्थापन गरेमा कतिपय सामान्य अपाङ्गता निर्मूल हुने वा प्रभाव कम हुने सम्भावना हुन्छ, । प्रारम्भिक बाल्यावस्थामा बालबालिकाको सिकाइ तीव्र हुने हुनाले अपाङ्गतालाई व्यवस्थापन गर्न सरल हुन्छ । त्यसैले जतिसक्दो छिटो बालबालिकाको समस्या पत्ता लगाउनुपर्छ, यसकालागि सबैभन्दा पहिला अभिभावक सचेत हुनुपर्छ । बालबालिका जन्मदेखि नै विकासात्मक लक्षणहरू अवलोकन गर्ने र सोअनुसार आफ्नो शिशुको क्षमता मूल्याङ्कन गर्ने, यदि सो विकासात्मक चरण पूरा नभएमा तुरुन्त सम्बन्धित विज्ञकामा सम्पर्क गर्नुपर्छ ।

३.३. अपाङ्गताको प्रकार र पहिचानको तरिका

अपाङ्गता विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । अझै अपाङ्गतालाई दीर्घरोग तथा रोगका कारण अङ्गहरूको निष्कृत्यतालाई पनि समेटेकाले यसका प्रकारहरू थपिँदै गएका छन् । नेपालमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी ऐन २०७४ ले १० किसिमका अपाङ्गतालाई परिभाषित गरेको छ । अपाङ्गताका प्रकार र यसका पहिचान गर्ने तरिका यसप्रकार रहेका छन् ।

३.३.१. शारीरिक अपाङ्गता	
लक्षण	पहिचानको तरिका
शारीरिक अङ्गहरूको सञ्चालन, प्रयोग, कार्य र क्रियाकलापमा आएको समस्या र स्थितिलाई शारीरिक अपाङ्गता भनिन्छ । यसमा स्नायु, मांसपेशी, जोर्नीहरू, हड्डीका बनावट र सञ्चालनमा भएका समस्याका कारण दैनिक कार्य गर्न कठिनाई शारीरिक अपाङ्गता हुनु हो ।	हातगोडा चलाउँदा दुखेको भावले रूने गरेमा, खेलन जान नसकेमा वा खेलौनाहरू राखेको ठाउँमा लिन नगएको अवस्थामा, खेल्ने क्रममा दौडन तथा हातगोडालाई सजिलै चलाउन नसकेको अवस्थामा, समाउने फ्याँक्ने क्रियाकलाप गर्दा विकासात्मक अवस्थाअनुसार गर्न नसकेमा
३.३.२. दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता	
लक्षण	पहिचानको तरिका
दृष्टिसम्बन्धी समस्याका कारण बालबालिकामा कुनै पनि वस्तुको आकार र रङको ज्ञान नहुने स्थिति दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता हो ।	बालबालिकाले हेरेका वा देखाएका वस्तुहरूलाई प्रतिक्रिया नदिनु, वरिपरिका विभिन्न वस्तुहरू नहेर्नु, वस्तुहरू कति टाढा छ अन्दाज गर्न नसक्नु वा वस्तुहरू एकातिर देखाउँदा अर्कोतिर हेर्नु, पढ्दा वा खेल्दा धेरै टाउको निहुराउनु, अँध्यारोको प्रतिक्रिया नदिनु, आँखा मिचिरहनु, कतै हेर्दा आँखा च्यातेर हेर्नु वा धेरै नजिक हेर्नु आदि भएमा हेराइमा समस्या भएको बुझ्नुपर्छ ।

३.३.३. सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता	
लक्षण	पहिचानको तरिका
सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका श्रवणविहीन र सुस्तश्रवण हुन् । सुनाइका अङ्गहरूको बनावट र स्वरको पहिचान, उतारचढाव साथै स्वरको मात्रा, गुण छुट्याउने क्षमतामा हुने कमजोरीलाई सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता मानिएको छ ।	आवाज आएकातिर नहेर्नु, बोलाउँदा प्रतिक्रिया नदिनु, आवाज आएको बेवास्ता गर्नु, आवाज वा गीत सङ्गीत बाजाउँदा भर्को मान्नु, कुराकानी गर्दा, जमघट गर्दा सँगै नबस्नु वा सहभागी नहुनु, सुन्नुपर्दा कानलाई तन्काएर टाउकोलाई आवाज आएकातिर ढल्काउनु, एकलै बस्न रुचाउनु आदि भएमा सुनाइमा समस्या भएको बुझ्नुपर्छ ।
३.३.४. श्रवण दृष्टिविहीन अपाङ्गता	
लक्षण	पहिचानको तरिका
दृष्टि र सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिका श्रवण दृष्टिविहीन भएको अपाङ्गता मानिएको छ ।	आवाजहरू आएको बेवास्ता गर्नु, आवाजहरू वा गीत सङ्गीत बाजाउँदा भर्को मान्नु, कुराकानी गर्दा समूहमा सँगै नबस्ने वा सहभागी नहुनु, सङ्गीतवादी वस्तुहरू देखाउँदा टाउको घुमाउन नसक्नु वा अफेरो गरेर जीउ फर्काउनु, वरिपरिका विभिन्न वस्तुहरू नहेर्नु, वस्तुको दुरी अन्दाज गर्न नसक्नु आदि भएमा सुनाइ र हेराइमा समस्या भएको बुझ्नुपर्छ ।
३.३.५. स्वर र बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता	
लक्षण	पहिचानको तरिका
बालबालिकाको उमेरानुरूप भाषा विकासमा कठिनाइ तथा स्वर र बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गताहरूमा उत्पन्न अफेरोका कारण बोल्दा स्वरको उतारचढावमा कठिनाइ, अस्पष्ट बोली र अन्य बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता मानिएको छ ।	बालबालिकाले बोल्दा एउटै शब्द दोह्याएर बोल्नु, बोल्दा टाउकामा दबाव दिनु, जोडले टाउको हल्लाउने गरेमा, बोल्न खोज्दा बोल्न नसकेर रूनु रिसाउने गरेमा, कुरा गर्दा बोल्दा रोकिँदै बोल्दै गर्ने वा अकमकाउने भएमा, शब्दहरू कुनमा जोड लगाउने थाहा नहुने आदि भएमा बोलाइमा समस्या भएको बुझ्नुपर्छ ।
३.३.६. मानसिक अपाङ्गता	
लक्षण	पहिचानको तरिका
बालबालिकाको उमेर र परिस्थितिअनुसार, मस्तिष्क र मानसिक अङ्गहरूमा आएको समस्या तथा सचेतना, बुझाइ, सोच, तर्क, स्मरणशक्ति, भाषा, प्रारम्भिक गणना जस्ता बौद्धिक कार्य गर्न ढिलाइ हुनु वा गर्न नसक्ने स्थितिलाई मानसिक अपाङ्गता मानिएको छ ।	एकोहोरो भुलेर बस्नु, सधैं चिन्तित रहनु, टाउको सिधा नगर्नु, निर्देशनहरू नसुन्नु, चिन्ता गर्नु, डराउनु, गल्तीलाई सम्भेर पछुतो मान्नु, धेरै खानु वा सुत्नु, थकित हुनु, दैनिक कार्य गर्ने इच्छा नगर्नु, घुर्की लाउनु, धम्काउनु, सानो कुरामा धेरै रिसाउनु, आत्माहत्या गर्ने धम्की दिनु र कोसिस पनि गर्नु, परिवारको सदस्यलाई नराम्रोसँग पिट्नु, सामानहरूले हिराउनु, हतियारहरू समेतले आक्रमण गर्नु आदि भएमा मानसिक समस्या भएको बुझ्नुपर्छ ।

३.३.७. बहुअपाङ्गता	
लक्षण	पहिचानको तरिका
बहुअपाङ्गता भन्नाले एउटै शिशु वा बालबालिकालाई उल्लेख भएका २ वा २ भन्दा बढी प्रकारका समस्यालाई बहुअपाङ्गता मानिएको छ ।	एकभन्दा बढी अपाङ्गता भएका बालबालिका जस्तै: न्यून दृष्टि, सुनाइमा समस्या तथा शारीरिक समस्या र दृष्टिमा दोष आदि भएमा बहुअपाङ्गता भएको हुन्छ ।
३.३.८. अटिजम	
लक्षण	पहिचानको तरिका
बालबालिकामा भाषा सञ्चार, सामाजिक व्यवहार, असामान्य हुनुका साथै एकोहोरो क्रियाकलाप गर्दछन् । यो प्रारम्भिक अवस्थामा नै हुने स्नायु तथा व्यवहारसम्बन्धी अपाङ्गता हो	बालबालिकाले कुराकानी गर्दा आँखा नजुधाउनु, दैनिक कार्यहरू आफैँ गर्न नसक्नु, नयाँ ठाँउमा रमाउन नसक्नु, तातो, चिसो, आवाज, स्पर्श र हेराइको असाधारण तरिकाले प्रतिक्रिया दिनु, अरूको रूवाइ दुःख वा सुखको बेवास्ता गर्नु आदि भएमा अटिजम समस्या भएको बुझ्नुपर्छ ।
३.३.९. मस्तिष्क पक्षाघात	
लक्षण	पहिचानको तरिका
मस्तिष्क पक्षाघातले शरीर वा शरीरका अङ्गहरूको चाल र अवस्थितिमा अपूरणीय असर हुन्छ । यो विशेषतः गर्भवस्थामा, शिशु जन्मने क्रममा वा जन्मपश्चात कुनै कारणले मस्तिष्कमा चोट पर्न गएर हुने पक्षाघातको अवस्था हो ।	शरीरका अङ्गहरूको चाल र अवस्थितिमा अपूरणीय असर हुन्छ । यो विशेषतः टाउको थाम्न नसक्नु, भुलेर बस्नु, हिँड्ने उमेर भएता पनि बामे सर्नु, सिधा गोडा नटेक्नु, ससाना वस्तुहरू टिप्न नसक्नु आदि ।
३.३.१०. हेमोफिलीया	
लक्षण	पहिचानको तरिका
यस प्रकारको अपाङ्गता शरीरमा रगत जम्ने तत्त्वको अभाव भई रक्तश्राव भयो भने बन्द नहुने स्थिति हुन्छ । हेमोफिलीया वंशाणुगत (जीनमा) हुने विकृति हो जुन शिशुले जन्मसँगै लिएर आएको हुन्छ ।	यो वंशाणुगत विकृति हो । शरीरमा काला टाटाहरू देखापर्नु, सानोतिनो चोटबाट पनि धेरै रगत बग्नु, रगत नरोकिनु, दाँत माइदा, फुकाल्दा पनि धेरै रगत बग्नु आदि समस्या भएमा हेमोफिलीया भएको बुझ्नुपर्छ ।

३.४. अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सामाजिक सुरक्षा वा अवसर

मध्यम अपाङ्गता र सामान्य अपाङ्गता गरी ४ भागमा वर्गीकरण गरिएको छ जसअनुसारको परिचय पत्र वितरण गरी सो आधारमा सुविधाहरूसमेत वितरण गरिन्छ ।

(क) अपाङ्गताको अवस्था र जटिलताअनुसार रातो (पूर्ण अशक्त अपाङ्गता), निलो (अति अशक्त अपाङ्गता), पहेँलो (मध्यम अपाङ्गता) सेतो (सामान्य अपाङ्गता) परिचयपत्रको व्यवस्था गरिएको छ ।

विस्तृत जानकारीका लागि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको परिचयपत्र वितरण निर्देशिका २०६५ हेर्न सकिन्छ ।

- (ख) अपाङ्गताको प्रकारअनुसार नेपाल सरकारले बालबालिकालाई सिकाइको अवसर दिन अभिभावकलाई निःशुल्क तालिम दिने व्यवस्था गरेको छ । यस प्रकारको तालिम लिएर अभिभावकले उचित सिकाइ विकासको अवसर दिन सकिन्छ । जस्तै श्रवणविहीन बालबालिकासँग कुराकानी गर्न साङ्केतिक भाषा, दृष्टिविहीनसँग दैनिक कार्य गर्न सहयोग गराउने सिप सिकाउने व्यवस्था छ ।
- (ग) बालबालिकालाई उमेरअनुसार बालविकास केन्द्र विद्यालय पठाउनुपर्छ र नेपाल सरकारले दिने छात्रवृत्ति, स्वास्थ्य, यातायात तथा अन्य सुविधाहरू लिनुपर्छ ।

४. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्र परिचय

बालबालिकाको विकासात्मक अवस्थाअनुरूप सर्वाङ्गीण (शारीरिक, बौद्धिक, भाषिक, संवेगात्मक, तथा सामाजिक) विकास तथा सिप विकास गर्ने वातावरणको व्यवस्था भएका स्थानलाई बालविकास केन्द्र भनिन्छ । यस केन्द्रमा कुनै निश्चित उमेरका बालबालिकालाई बालकेन्द्रित सिकाइ वातावरणमा राखेर क्रियाकलाप गराइन्छ । नेपालमा ४९ महिनादेखि ६० महिना उमेरका बालबालिकाको विकास र विद्यालय तयारीको लागि सञ्चालनको व्यवस्था गरिएको छ । हाल यस्ता केन्द्रहरू प्राय विद्यालयमा आधारित छन् ।

४.१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पाठ्यक्रम २०७७

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा पाठ्यक्रम नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले वि. सं. २०७७ मा प्रकाशित गरेको छ । यस पाठ्यक्रमले नेपालभर सञ्चालित प्रारम्भिक बालविकास

केन्द्रका बालबालिकाको विकासात्मक तथा विषयगत पक्षलाई समेटेको छ । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पाठ्यक्रमले ४ वर्ष उमेर पुगेका सबै बालबालिकाले १ वर्षको बालविकासको अवसर पाउनुपर्ने उल्लेख भएकाले सबै बालबालिकामा अपाङ्गता भएका बालबालिका पनि समावेश हुने छन् । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पाठ्यक्रम २०७७, प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रका बालबालिकाको विकासको अधिकार सुनिश्चित गर्न निम्नानुसारको सक्षमता निर्धारण गरेको छ ।

- अभिव्यक्ति तथा सञ्चारका लागि भाषाको उपयोग
- पोषणयुक्त खाद्यपरिकारको पहिचान र दैनिक रूपमा उपयोग
- स्वस्थकर बानी तथा असल सामाजिक व्यवहारको अनुसरण र आवश्यकतानुसार प्रदर्शन
- वैयक्तिक सुरक्षाका उपाय अवलम्बन
- दैनिक व्यवहारका कार्य सम्पादनका क्रममा विषयगत सिकाइ, सिर्जनात्मक सोचको प्रयोग
- सर्वाङ्गीण विकासका क्रियाकलापमा संलग्नता र तिनमा आधारभूत सिपको विकास

४.२. प्रारम्भिक बालबालिकास केन्द्र राष्ट्रिय न्यूनतम् मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका, २०६७ प्रथम संशोधन, २०७५

बालविकास केन्द्रमा न्यूनतम भौतिक तथा सिकाइ वातावरण निर्धारण गरेको दस्तावेज हो यसमा निम्नानुसारका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रको न्यूनतम् राष्ट्रिय मापदण्ड कायम गर्नुको उद्देश्यहरू तोकेको छ ।

- बालविकास केन्द्र र पूर्वप्राथमिक कक्षाहरूमा एकरूपता ल्याउन,
- गुणात्मक सुधार गर्न,
- कार्यक्रमको सहयोगमा प्रभावकारी रूपमा वृद्धि गर्न,
- सबै संस्थाहरूबाट न्यूनतम् आवश्यकता वा सहयोगमा एकरूपता ल्याउन,
- अनुगमन गर्न सहयोग गर्न,
- समुदाय र बालविकास शिक्षकले स्वमूल्याङ्कन सुधारको कार्ययोजना बनाउन
- नीति निर्माता, योजनाकर्ता, कार्यान्वयनकर्ता तथा अनुगमनकर्ताहरूका लागि आधार तयार गर्न

५. विविध किसिमका बालबालिकाको परिचय

नेपाललाई हिमाल, पहाड, उपत्यका र तराई गरी चार भागमा बाँडिएको छ । यी सबै स्थानका बालबालिकाको हुर्काइ र क्षमता फरक हुन्छ । तराईमा हुर्केका बालबालिकाको क्षमता रूचि पहाड, उपत्यका र हिमालको भन्दा फरक हुन्छ । सामाजिक विविधताका भाषिक विविधता, आर्थिक विविधता, बौद्धिक विविध सिकाइ क्षमताका बालबालिका र विविध खालका अपाङ्गता भएका बालबालिका: बालविकास केन्द्रमा सबैखाले अपाङ्गता भएका बालबालिका हुन्छन् । शारीरिक, बौद्धिक, दृष्टि, सुनाइ, बोलाइ तथा अन्य धेरै प्रकारका अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई स्थान दिनुपर्छ ।

६. अपाङ्गता सहभागिता परिचय

जसरी बगैँचामा विभिन्न थरीका फूलहरूको अनुकूलनले वातावरणलाई शोभायमान बनाउँछ त्यसैगरी समाजमा विविधता बोकेका बालबालिकाले देश र समाजलाई शोभायमान बनाउँछ । यी बालबालिका सबै देशका सम्पत्ति हुन यिनलाई पूर्ण विकासको अवसर दिएमात्र समाज सम्मृद्ध हुन्छ, यसैगरी विविध किसिमका बालबालिका एक अर्कामा अन्तरक्रिया खेलबाट एकअर्काका भाषा भेषभूषा संस्कृति सिक्छन् । मानवले नै बनाएका र समाजमा स्थापित जातजातिका चालचलन, भौगोलिक परिस्थितिको कारणले देखिने फरकपनलाई समावेशी सहभागिताले न्यून गर्दछ ।

७. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा समावेशी सहभागिता परिचय र महत्त्व

प्रारम्भिक बालशिक्षाको सिकाइ क्रियाकलापहरू समावेशी हुनुपर्छ । समावेशी सिकाइ भन्नाले सिकाइमा सबैको पहुँच हुनु हो । अनुकूलन भन्नाले अपाङ्गता भएका बालबालिकाको आवश्यकताअनुरूप केन्द्रसँग सम्बन्धित पाठ्यक्रममा आधारित क्रियाकलाप, सिकाइ सामग्री, केन्द्र/कक्षा कोठाको बालमैत्री वातावरणलाई बालबालिकाको आवश्यकताअनुरूप अनुकूलन गर्नु भन्ने बुझाउँछ । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा बालबालिकाको व्यक्तिगत भिन्नता र क्षमताको आधारमा स्वतन्त्र रूपले सिक्ने मौका प्रदान गर्ने किसिमले क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्दछ । खेल, गीत, कविता, कथा, प्रदर्शन, श्रव्य, दृश्य सामग्रीमार्फत सिकाइका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिनुपर्दछ । यसमा माथि उल्लेखित विविध खालका बालबालिकालगायत सबै खालका अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई समावेश गरी समावेशी हुने क्रियाकलाप गराइनुपर्छ । जसका लागि बालविकास शिक्षकले अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि विशेष रणनीतिहरू अपनाउनुपर्छ । जस्तै: अपाङ्गता भएका र अन्य बालबालिकालाई जोडी

बनाएर, वस्तुलाई बयान गर्ने, छुने र हेर्ने जस्ता क्रियाकलाप गराएर अवलोकन, समूह कार्य, परियोजना कार्य, छलफल जस्ता विधिहरूको माध्यमबाट बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा जोड दिनुपर्दछ । विद्यालयको साथसाथै घरमा गरिने क्रियाकलापहरूमा अभिभावकको सहयोग र संलग्नतालाई समेत सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

७.१ प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा समावेशी नीति नियम

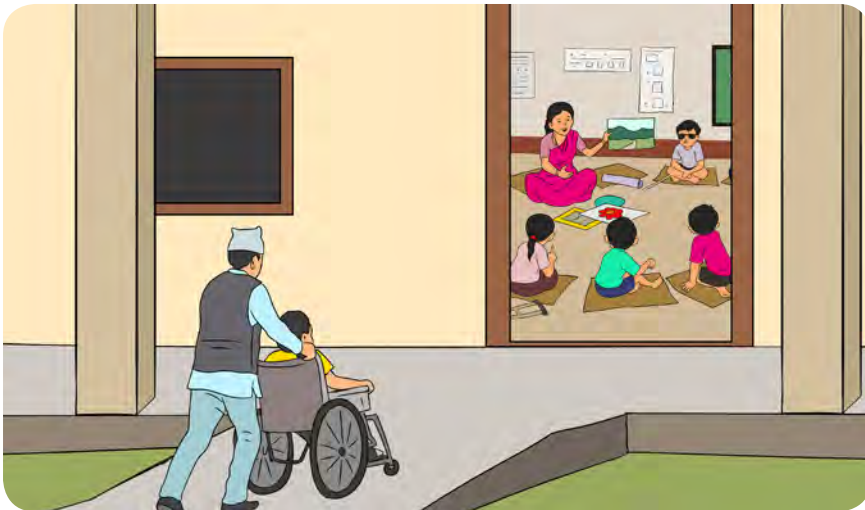
बालविकास केन्द्रमा समावेशीकरणका लागि केन्द्रको नीति नियम पनि समावेशी हुन अत्यावश्यक छ । यसकालागि केन्द्रभित्र बनाइने आन्तरिक नीति नियम जस्तै: व्यवस्थापन समितिमा समावेशीता, बालविकास शिक्षकको दैनिक योजनामा समावेशी योजना तयार गरी लागु गर्नुपर्छ । यसैगरी केन्द्रको वडापत्र तयार गरी भित्तामा टाँसेर लागु गर्ने नियम पनि तयार गर्न सकिन्छ ।

७.२ प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा समावेशी संस्कृतिको अभ्यास

बालविकास शिक्षकले दैनिक कार्यतालिकामा समावेशी क्रियाकलाप समावेश गर्नुपर्छ । सबैलाई समान व्यवहार, आदरपूर्ण र सहयोगी, सामवेशी संस्कृति विकासका लागि बालविकास केन्द्रको व्यवस्थापन समितिले उत्प्रेरित गर्ने जस्तै: क्रियाकलाप गराउँदा सबैलाई समावेश गर्ने, सबै धर्मसंस्कृतिलाई प्राथमिकता दिने, सबैको आदर सम्मान गर्ने संस्कृतिको विकास गर्नुपर्छ ।

७.३.(क) बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा समावेशी क्रियाकलाप

न्यूनतम मापदण्डमा बालबालिकाहरू १० देखि १५ मिनेटको दूरी मात्र हिँडाउन पर्ने तोकिएकोकाले समुदायमा आधारित बालविकास केन्द्रहरूलाई प्रोत्साहन दिइएको छ । बालविकास केन्द्रमा बालबालिकाको उमेर, अवस्था र रुचिअनुसार बालकेन्द्रित वातावरण तयार गर्नुपर्छ । बालविकास केन्द्र र पूर्वप्राथमिक कक्षामा बालबालिकाले सुरक्षित अवस्थामा समान रूपले, बिना कुनै भेदभाव सरसफाइ तथा सिकाइका सिप र असल बानी-व्यवहार सिक्ने अवसर प्राप्त गर्नुपर्दछ । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्र र पूर्वप्राथमिक कक्षामा विषयवस्तुमा आधारित बालकेन्द्रित सिकाइ बालबालिकालाई मनपर्ने गीत सङ्गीत, नाच, कथा, खेल, अभिनय विधिको प्रयोग गरेर उनीहरूको उमेर र चाहनाका आधारमा विषयवस्तुअनुसारका माध्यमबाट सिकाइको अवसर दिइन्छ ।

(ख) बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा समावेशी वातावरण

बालविकास केन्द्र र पूर्वप्राथमिक कक्षाको न्यूनतम मापदण्डमा तोकेबमोजिम हुनुपर्दछ । विशेषगरी केन्द्र वा कक्षाको कोठाभित्र कम्तीमा छोटोटा सिकाइ क्षेत्र जस्तै भाषा सिकाइ क्षेत्र, अभिनय क्षेत्र, सिर्जना तथा कला क्षेत्र, पूर्व गणित सिकाइ क्षेत्र, विज्ञान सिकाइ क्षेत्र र स्वावलम्बन सिप क्षेत्र अनिवार्य हुनुपर्दछ ।

भित्री वातावरण : सिकाइ क्षेत्रहरू क्रमबद्ध तरिकाले खुल्ला दराजमा खेल सामग्री राखिएको हुनुपर्छ जसमा बालबालिका आफैले सामानहरू भिक्ने र राख्ने गर्न सक्छन् । सिकाइ सामग्रीको प्रयोग बालबालिकाले (एकल, जोडीमा अथवा समूहमा) विभिन्न क्रियाकलाप गर्दै सिक्दछन् । अनुकूलित सिकाइ क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि केन्द्रमा सिकाइ क्षेत्रहरू घडीको सुइको चक्रअनुसार भाषा सिकाइ क्षेत्र, अभिनय क्षेत्र, सिर्जना तथा कला क्षेत्र, पूर्व गणित सिकाइ क्षेत्र, विज्ञान सिकाइ क्षेत्र र स्वावलम्बन सिप क्षेत्र राख्दै जानुपर्छ र जसमा सिकाइ क्षेत्रको नामसँगै साङ्केतिक चिह्नहरू जस्तै भाषाका लागि कागजका टुक्रा अभिनयका लागि कपडाको टुक्रा तथा अन्य क्षेत्रको पनि कुनै एकओटा सङ्केत राख्नुपर्छ, साथै सामग्रीको नाम पनि लेखी टाँस्नुपर्छ । तर सिकाइ क्षेत्र पहिचानका लागि स्पर्शको सङ्केत पहिचान हुनुपर्छ । क्षेत्रअनुसारको सामग्रीमा अनुकूलित सामग्री सधैं एउटै खण्ड वा तहमा राख्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

बाहिरी वातावरण : बाहिरको घेराबारसहित, पिड, चिप्लेटी, टायर, चाकाचुली, करेसाबारी आदिको अनुकूलित व्यवस्था हुनुपर्दछ । जसमा बालबालिकालाई ठुलो र सानो समूहको क्रियाकलाप गर्न पुग्ने सफा, सुरक्षित र अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि एक क्षेत्रबाट अर्को क्षेत्रमा जानका लागि स्पर्शनीय बाटाको व्यवस्थाको साथै सङ्केतहरू पनि राख्नुपर्छ ।

ट. अभिभावकको भूमिका

अपाङ्गता भएका बालबालिकाको अभिभावकको भूमिका सबैभन्दा धेरै हुन्छ । अभिभावकले आफ्नो बालबालिकाको कुन खालको अपाङ्गता र क्षमता हो, पत्तालगाउनुपर्छ र सोअनुरूप बालशिक्षकलाई जानकारी गराउनुपर्छ । यसबाहेक घरमा पनि आवश्यकताअनुरूप भौतिक तथा पारिवारिक वातावरण अनुकूलित गर्नुपर्छ । जस्तै: चाडबाड पारिवारिक भेटघाटमा समावेश गर्नुपर्छ ।

बालबालिकाको क्षमता पहिचान गरेर सो क्षमतालाई अभिवृद्धि गर्ने वातावरण बनाउनुपर्छ । उनीहरूले पनि अन्यबालबालिकाले जस्तै माया, हेरचाह र विकासको अवसर पाउने अधिकार हुन्छ । अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पनि अन्यको जस्तै भावना र आवश्यकता हुन्छ । साधारण बालबालिकाभन्दा यस्ता बालबालिकालाई बढी समय, माया, ममता र अवसरहरू दिनुपर्छ । बालबालिकालाई आमाबाबु र परिवारले सधैं निगरानी, हेरचाह र नजिकमा राख्नुपर्छ । उनीहरूलाई स्वावलम्बी बनाउन जसरी उनीहरूलाई सजिलो हुन्छ यसैगरेर दैनिक कार्य गर्न सहयोग गर्नुपर्छ । यस्ता तालिमहरू स्थानीय निकायमा निःशुल्क दिइन्छ । जस्तै श्रवणसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकासँग कुराकानी गर्न साङ्केतिक भाषा, दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई दैनिक कार्य गर्न सहयोग गराउने सिप सिक्नुपर्छ । अपाङ्गताको अवस्था र जटिलताअनुसार रातो (पूर्ण अशक्त अपाङ्गता), निलो (अति अशक्त अपाङ्गता), पहुँलो (मध्यम अपाङ्गता), सेतो (सामान्य अपाङ्गता) परिचयपत्रको व्यवस्था गरिएको छ, र अभिभावकले स्थानीय निकायमा सम्पर्क गरी परिचयपत्र बनाउनुपर्छ र सरकारले दिएको सुविधाहरूबारे सचेत भई सो ग्रहण गर्नुपर्छ ।

(ख) सामग्री अनुकूलित खण्ड

१. विश्वव्यापी सिकाइ ढाँचा

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कार्यदेश बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक तथा संवेगात्मक अवस्था र अपाङ्गता समेतलाई मध्यनजर गर्दै बालबालिकाको पहुँच र सहभागितालाई सबल बनाउन सिकाइ वातावरण, पाठ्यक्रम प्रस्तुति, सिकाइ सामग्री क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन विधिहरूमा समावेशीकरण र उपयुक्त अनुकूलन गर्नु हो । समावेशी सिकाइ अवधारणा र दृष्टिकोणलाई आधार मान्दै सिकाइ प्रक्रियामा रहेका, देखिएका र सिकाइ प्रभावित गर्ने तत्त्वको रूपमा जिवन्त अवरोधहरूको न्यूनीकरण गर्दै अर्थपूर्ण सिकाइका अवसरहरू सिर्जना गर्न विश्वव्यापी सिकाइ ढाँचा (Universal Design of Learning, UDL) अवधारणालाई आधार बनाउन आवश्यक छ । सिकाइ प्रभावकारी बनाउनका लागि केन्द्रमा उपलब्ध सामग्रीहरूमा आवश्यकताअनुसार यथोचित परिमार्जन थप विषयवस्तु र प्रक्रियाको अनुसरण वा अवरोधमुक्त बनाउन सके अपाङ्गता भएका बालबालिकालगायत सबै बालबालिकाको पहुँच वृद्धि भई सिकाइ प्रक्रियामा अर्थपूर्ण सहभागिता निश्चित गर्न सकिन्छ । अर्थात् अवरोध न्यूनीकरण गर्नु भनेको अवसर सिर्जना गर्नु हो । UDL अवधारणाले मुख्यतया ३ ओटा सिद्धान्तको प्रयोग, अभ्यास र आन्तरीकरणलाई जोड दिन्छ र ती सिद्धान्तहरूलाई सिकाइको रणनीतिलाई मार्गदर्शनको रूपमा सुझाव गरेको छ । उदाहरणका लागि कक्षा कोठामा भाषागत विविधता, पारिवारिक पृष्ठभूमि, गरिबीको अवस्था, अभिभावकको पेसा, अपाङ्गताभिन्नको पनि अन्तर बिच्छेदन, लैङ्गिकता, धार्मिकता लगायतका तत्त्वले असर पारेका हुन्छन् र जसले छिटो सिक्ने व ढिलो सिक्ने भन्ने कुरालाई निर्धारण गर्दछ । भन्नुको तात्पर्य एउटा विधि सबैको लागि ठिक छ भन्नु उपयुक्त हुँदैन त्यसैले जसलाई जुन कुराको आवश्यकता छ सोहीअनुसार नीति, विधि र प्रक्रिया अपनाउनुनै समावेशी हो । Burgstahler, S., & Cory, R. (2008)। यस पुस्तिकामा सामग्री अनुकूलन र प्रयोग UDL सिद्धान्तहरूमा आधारित छ । UDL का तीनओटा सिद्धान्तहरू निम्नलिखित छन् :

(क) संलग्नताको बहुविधि

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप बालमैत्री सिकाइमैत्री हुनु नितान्त आवश्यक छ, त्यसकारण किन सिक्ने भन्ने मुख्य प्रश्नको सटिक जवाफ दिनु सिक्नका लागि सदैव तयार रहन उत्प्रेरित गर्नु भनेको संलग्नताको बहुविधि अबलम्बन गर्नु हो । न्युरोविज्ञानअन्तर्गत मस्तिष्कमा विभिन्न सञ्जालले प्रभावकारी रूपमा सिकाइप्रतिको आकर्षण बनाइराख्नका लागि उत्प्रेरणा प्रदान गर्ने गर्दछ । बाल केन्द्रित सिकाइ प्रभावकारी हुनका लागि प्रथमतः बालबालिकाले म किन सिक्दै छु भनेर स्पष्ट हुनु जरुरी छ, जुन बुझाउनका लागि सिकारुको स्तर, वातावरण, मनोभावना, आवश्यकतालाई मध्यनजर गर्दै उपयुक्त वातावरण निर्माण गरी सिकाइप्रतिको रुचि अभिवृद्धि गराउन नितान्त आवश्यक छ र यसका लागि प्रथम त सिकाइका विषय वस्तुमा पहुँच वृद्धि (भौतिक, ब्यवहारिक, विधि र प्रक्रिया) सुनिश्चित गर्दै बालबालिकाको सिकाइस्तरमा निरन्तर विकास भएको अनुभूति गराउनु र सिकाइएको विषयलाई आन्तरीकरण गर्दै अन्तर सम्बन्धित विषयवस्तुसँग सामिप्यता बढाउन सहजीकरण गर्ने हो ।

(ख) चित्रणको बहुविधि

सिकाइ र विकास प्रभावकारी बनाउनका लागि रुचि अभिवृद्धि गर्नु मात्रै महत्त्वपूर्ण नहुन सक्छ । यसका लागि शिक्षण सिकाइका विषयवस्तुलाई चित्रण गर्ने वा सिकारुले सजिलै ग्रहण गर्न सक्नेगरी फरक विधि, तरिका, माध्यम तथा प्रविधिसमेतको न्यायोचित प्रयोगबाट विषयवस्तु सजिलै बुझ्ने वा ग्रहण गर्न सक्नेगरी प्रस्तुत गर्ने जसले समबुझाइलाई सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । सिकाइको क्रियाकालाप सरलबाट जटिलतर्फ उन्मुख हुनुपर्छ र ती विषयवस्तु प्रस्तुत गर्ने माध्यम निर्धारण गरेको हुनु जरुरी छ । दृष्यसम्बन्धी समस्या भएका बालबालिकाले छामेर वा सुनेर विषयवस्तुको अवधारणा ग्रहण गर्न सक्दछन् भने स्वर बोलाइसम्बन्धी समस्या भएकालाई सङ्केत वा दृष्य सामग्रीमार्फत सिकाउन सकिन्छ, त्यसैगरी डिस्लेक्सिया, भाषागत वा सांस्कृतिक विविधता भएका बालबालिकाको लागि उनीहरूको रुचि, अवस्थाअनुसार अन्य विधि, प्रविधि र रणनीति अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । बालबालिकाको सिकाइ सुनिश्चित गर्नका लागि सुनाइ, बोलाइ, दृश्य, छाप अक्षरका माध्यमलगायत अन्य परम्परागत शैली समेतलाई परिस्कृत गरी सिकाइ प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ ।

(ग) कार्य अभिव्यक्तिका बहुविधि

सिकेका ज्ञान, सिप र कलालाई व्यक्त गर्ने वा व्यवहारमा उतार्ने प्रक्रिया एवम् सामान्यतया सिक्नु भनेको व्यवहारमा उतार्नु भन्ने बुझिन्छ अर्थात् सिकेको कुरालाई दैनिक जीवनमा आइपर्ने व्यवहारमा लागु गर्ने वा दैनिक क्रियाकलापमा उचित सदुपयोग गर्नु/प्रदर्शन गर्नु हो । शिक्षण सिकाइमा सिकेका विषय कसरी प्रदर्शन गरिन्छ, प्रयोगमा ल्याइन्छ र अभिव्यक्त गरिन्छ भन्ने कुराले महत्त्वपूर्ण अर्थ राख्छ । सिकारुको सिकाइ मनोबललाई सधैं उच्च बनाई राख्नका लागि यसले मुख्य भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । सिकारुको अवस्था, स्तर, सामाजिक, सांस्कृतिक वातावरण, भाषागत अवस्था अपाङ्गता वा कार्यगत सीमितता समेतलाई मध्यनजर गरी कार्य वा अभिव्यक्तिका उपयुक्त विधिसहितका विकल्प प्रदान गर्न प्रोत्साहन गरिनु आवश्यक हुन्छ । उदाहरणका लागि सिकेका कुरालाई बोलेर, लेखेर, सङ्केतमार्फत, अभिनय गरेर, चित्र कोरेर, सङ्केत वा साङ्केतिक भाषामा र अन्य विधिमार्फत व्यक्त गर्ने स्वतन्त्रता दिनुपर्दछ । अवस्था, स्तर, सामाजिक, सांस्कृतिक वातावरण, भाषागत अवस्था, अपाङ्गता वा कार्यगत सीमितता समेतलाई मध्यनजर गरी कार्य वा अभिव्यक्तिका उपयुक्त विधिसहितका विकल्प प्रदान गर्न प्रोत्साहन गरिनु आवश्यक हुन्छ । उदाहरणका लागि सिकेका कुरालाई बोलेर, लेखेर, सङ्केतमार्फत, अभिनय गरेर, चित्र कोरेर, सङ्केत वा साङ्केतिक भाषामा र अन्य विधिमार्फत व्यक्त गर्ने स्वतन्त्रता दिनुपर्दछ ।

व्यक्तिगत भिन्नताको सिद्धान्तका आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिकालगायत सबै बालबालिकाको सिकाइका आवश्यकता उनीहरूको अभिरुचि, चाहना, उत्प्रेरणा, संस्कृति, भाषा, सामाजिक, पारिवारिक, आर्थिक पृष्ठभूमि, वातावरण तथा अन्य तत्त्वहरूले पार्ने प्रभावका आधारमा फरक हुन्छ । त्यसैले यदि सबैभन्दा बढी आवश्यकता भएका बालबालिकालाई ध्यानमा राखी सिकाइ सामग्री अनुकूलन गर्नु भन्ने यसले अपाङ्गता भएका बालबालिकालगायत सबै बालबालिकालाई सिकाइमा अनुकूलन गर्छ भन्ने धारणाको प्रस्तुति UDL ले गर्छ र सिकाइ सामग्री प्रयोग गर्दा बालबालिकाको सिकाइ आवश्यकताअनुसार सिकाउने तरिकामा विविधता ल्याउन

आवश्यक सुझाव पनि दिन्छ । उदाहरणका लागि सामान्य सुस्त श्रवण अपाङ्गताको सन्दर्भमा कसैलाई स्पष्ट एक एक शब्दको उच्चारणले पुग्छ भने अर्कोलाई बोली तथा हाउ भाउको आवश्यकता पर्न सक्छ । यसअनुसार विभिन्न खालका अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सिकाइका लागि अपनाइनुपर्ने केही तरिकाहरू यस प्रकार छन् ।

१.१ सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि निम्नानुसारका तरिका प्रयोग गर्नुपर्छ :

- दृश्य सामग्रीको प्रयोग बढी गर्नुपर्छ ।
- शीर्षक (क्याप्शन) प्रयोग गर्नुपर्छ ।
- सञ्चारका लागि स्पष्ट बोली र हाउभाउ (साङ्केतिक भाषा) को प्रयोग गर्नुपर्छ ।
- ओठको परिचालन स्पष्ट रूपमा गर्नुपर्छ ।

१.२ दृष्टिसम्बन्धमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि निम्नानुसार तरिका प्रयोग गर्नुपर्छ :

- सधैं नाम प्रयोग गरेर बोलाउनुपर्छ ।
- दृष्टि सान्दर्भिक शब्दहरूको प्रयोग गर्नुपर्छ ।
- इसाराको सट्टा मौखिक रूपमा व्याख्या गर्ने गर्नुपर्छ ।
- स्पर्शनीय सामग्री अनिवार्य प्रयोग गर्नुपर्छ ।

उदाहरणका लागि : बालशिक्षकले चारकुने आकारको चित्र देखाई यो के हो ? वा यस आकारलाई के भनिन्छ ? यसरी प्रश्न सोध्नुको सट्टा चारओटा कुना भएको आकारलाई के भनिन्छ भनेर सोध्नुपर्छ ।

१.२.१ न्यूनदृष्टि भएका बालबालिकालाई स्पर्शनीय सामग्री ठुला, रङ्गीन चित्र र ठुला छापामा सहयोग हुन्छ भने दृष्टिविहीनता भएका बालबालिकाका लागि स्पष्ट निर्देशन, स्पर्शनीय सामग्री, ताल, कम्पन र साथीको सहयोगले सिकाइ सहज र सम्भव हुन्छ ।

नोट : दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि गमन (Mobility) एउटा गम्भीर चुनौती भएकाले उनीहरूलाई कक्षाकोठाभित्र र बाहिर नियमित रूपले विशेष सहयोगको आवश्यकता पर्न सक्छ । त्यसैले उनीहरूलाई अभिमुखीकरण र गमनको (Orientation and Mobility) अभ्यास (training) अत्यावश्यक हुन्छ । अभिमुखीकरणले वातावरणलाई बुझ्न मद्दत गर्छ भने गमनले ती वातावरणमा सुरक्षित र उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले (purposeful movement) चलायमान हुने सन्दर्भलाई बुझाउँदछ । अभिमुखीकरण र गमनले दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई वातावरण बुझ्न र सिकाइ क्रियाकलापमा सहभागी हुन सहज बनाई उनीहरूलाई सिकाइको पहुँचमा ल्याउँदछ ।

१.३ विकासात्मक अपाङ्गता (अटिजम, व्यवहार विकार, मस्तिष्कको चोट, सेरेब्रल पाल्सी, डाउन सिन्ड्रोम, बौद्धिक असक्षमता आदि) भएका बालबालिकाका लागि निम्नानुसार तरिका प्रयोग गर्नुपर्छ :

- स्पष्ट, नरम र शब्दहरू टुक्याएर इशारासहित बोल्नुपर्छ ।
- केवल निर्देशनहरू दिनुको सट्टा हाउभाउ गरी देखाउने प्रयास गर्नुपर्छ ।
- उनीहरूलाई उनीहरूकै गतिमा काम गर्न दिनुपर्छ ।
- दृश्य (visual) सामग्रीमा बढी जोड दिनुपर्छ ।

२. बालविकास केन्द्रको बाहिरी सिकाइ क्षेत्र अनुकूलन

कक्षाबाहिर खेल मैदानमा खेल्ने खेल मैदानलाई समावेशी बनाउन बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रको मैदान छिर्ने ढोका तथा खेल मैदानमा रहेका खेल क्षेत्रमा जाने बाटोहरू स्पर्शनीय बनाउनुपर्छ । खेल मैदानमा दूर्घटना हुने कुनै पनि वस्तुहरू हुनुहुँदैन । सफा तथा बाहिरी घेराबार लगाएको हुनुपर्छ । खेल मैदानलाई सुरक्षित बनाउन रबरको गुन्डी बिछ्याउनुपर्छ अथवा मैदानमाथि काठको धूलो, परालको भुसा आदि बिछ्याउनुपर्छ । साथै खेल सामग्री भएतिर जानका लागि स्पर्शनीय टायलहरू वा स्थानीय स्तरमा पाइने ढुङ्गा, बालुवा, ब्लक, ईँटा आदि दूर्घटना नहुने गरी बिछ्याउनुपर्छ ।

माथि उल्लेखित वातावरणमा बालबालिका स्वतन्त्र रूपमा एकलै वा साथीसँग खेल्ने गर्दछन् । तर दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई वातावरण बुझ्न र अभ्यस्त हुन अभ्यास गराउनुपर्छ । जसका लागि अन्य बालबालिकालाई उनीहरूलाई सहयोग गर्न प्रेरित गर्नुपर्छ । चित्रमा जस्तै खेल सामग्रीलाई यसरी समावेशी बनाउन सकिन्छ । जसबाट बालबालिकका लागि सम्भावित जोखिमपूर्ण र दुर्घटनाबाट सुरक्षित तथा प्रयोगका लागि अनुकूलित गर्न सकिन्छ ।

केन्द्रमा उपलब्ध बाह्य खेल सामग्री

(क) केन्द्रमा उपलब्ध खेल मैदान र खेल सामग्री अनुकूलन :

केन्द्रका मैदान सुरक्षित पार्नका लागि खेल मैदानमा काठको धूलो वा भुसहरू छरेर अनुकूलित गर्न सकिन्छ ।

(ख) अनुकूलित सामग्रीको नाम : चिप्लेटी

चिप्लेटीको भन्दा चढ्ने खुड्किलामुनिका खुल्ला भाग बन्द गर्नुपर्छ । यसैगरी चढ्ने अनि चिप्लिने भागमा वरिपरि समाउने बार लगाउनुपर्छ ।

(ग) अनुकूलित सामग्रीको नाम : पिङ

पिङ : UNICEF. (2021). "Good Practice Guide on Building an Inclusive Playground."

(घ) अनुकूलित सामग्रीको नाम : ढिकीच्याउ

केन्द्रमा भइरहेका ढिकीच्याउमा पनि बस्ने ठाँउ वरिपरि चित्रमा देखाए जस्तै हुनुपर्छ ।

(ङ) अनुकूलित सामग्रीको नाम : मड्की बार

केन्द्रमा अग्लो खालको मड्की बार छ भने यसको सट्टामा चित्रमा देखाए जस्तै बलियो डोरीहरूबाट बनेको मड्की बार राख्नुपर्छ ।

(च) अनुकूलित सामग्रीको नाम : टायर

टायरमाथि हिँडाउनका लागि काठको फल्याक राखेर वरिपरि बार लगाउनुपर्छ । टायरमुनि छिर्ने खेलको लागि टायरको उचाइ अग्लो हुनुपर्छ । टायरको विकल्पमा पाइपहरूलाई टायरलाई जस्तै गरी आधा पुरेर पनि बनाउन सकिन्छ ।

२.१ बाह्य क्षेत्र खेल सामग्री तथा क्रियाकलाप अनुकूलन

बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रको न्यूनतम मापदण्डमा भएका सामग्रीको प्रयोगबाट शरीर सञ्चालनका लागि खेलाउने खेल सामग्री अनुकूलन गर्ने र खेलमा समावेशी सहभागिता गर्ने केही तरिकाहरू यसप्रकार प्रस्तुत छ ।

२.२ बल

परिचय : बल प्राचिन कालदेखि नेपालमा खेलिने खेल सामग्री हो, यसबाट बालबालिकाको विशेषतः स्थूल मांसपेशीहरूको सञ्चालनसँगै आँखा हातको समन्वय र शारीरिक सन्तुलन गर्ने सिप विकास हुन्छ

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- बललाई अनुकूलन गर्दा नरम आवाज आउनका लागि यस्तो बलमा चामलको दाना हालेर बज्ने बनाउन सकिन्छ ।
- साथै केन्द्रमा प्रायः प्रयोग गरिने कपडाको ठुला, मझौला तथा साना गरी विभिन्न आकारको बललाई सलाईको बट्टाभिन्न थोरै चामल राखी बज्ने बनाउन सकिन्छ । यस्ता बलहरू नरम हुनुपर्छ जसले गर्दा बालबालिकालाई लागिहाले पनि चोट नलाग्ने हुनुपर्छ ।

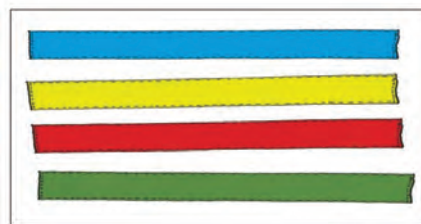
उद्देश्य : शारीरिक सन्तुलन, समन्वय र परिचालन गर्न

खेलाउने तरिका :

- सबैभन्दा पहिला दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकाको खेल स्थानलाई बाधारहित (भुइँमा सामान नराखिएको वा सुरक्षित) बनाउनुहोस् । खेल खेलाउनका लागि बज्ने बल पनि राख्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई डोरीको घेरामा उभ्याउनुहोस् ।
- एकजना बालक वा बालिकालाई नरम बल (बज्ने) दिनुहोस् ।
- बल समातेको बालक वा बालिकाबाट घडीको सुई घुम्ने चक्रअनुसार बाँयाबाट प्रत्येकलाई नम्बर दिनुहोस् ।
- बालबालिकालाई जसको नम्बर वा क्रम सङ्ख्या बोलाइन्छ, सोअनुसार पहिचान गरी उसलाई मात्र ताली बजाउन लगाउनुहोस् ।
- सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई हाउभाउ र ईशाराद्वारा निर्देशन बुझ्न सहयोग गर्नुहोस् ।
- बल समातेको बालक वा बालिकाले ताली बजाउनेलाई छुने नियम राखी बल फ्याँक्न लगाउनुहोस् ।
- जसलाई बलले लाग्छ, सो बालक वा बालिकाको पालो आउँछ र त्यसरी नै अन्यलाई पनि क्रमअनुसार सङ्ख्या बोलाउँदै सबैको पालो नसकुञ्जेल खेल खेलाउनुहोस् ।

२.३ कपडाको फित्ता

परिचय : कपडाको फित्ता शारीरिक विकास, दिशा ज्ञान, शरीरको अवस्थिति र अङ्ग परिचालन गर्ने खेल सामग्री हो । यो चारओटा रङ र स्पर्श छुट्टिने र बालबालिकालाई पुग्ने गरी बनाउनुपर्छ ।

अनुकूलनको तरिका :

- केन्द्रमा प्रयोग भइरहेका फित्ताहरूलाई अनुकूलन गर्दा स्पर्शले प्रतिनिधित्व हुने गरी तयार गर्न सकिन्छ । जस्तै : सिल्कको कपडा चिप्लो, सुतीको कपडा खस्रो, ऊनीको कपडा नरम, नाइलनको कपडा तन्किने, यी चार स्पर्शनीय कपडा समावेश गर्न सकिन्छ ।
- फरक फरक स्पर्श भएका कपडाबाट ६ इन्चको चौडाइ र ४२ इन्चदेखि ४५ इन्चसम्मको लम्बाइ एउटै रङको एक जोडी फित्ता काट्नुहोस् र चारैतिर आधा इन्च मोडेर बलियो गरी सिलाउनुहोस् ।

नोट : यसरी सिलाएका फित्ताहरू केन्द्रमा भएका सबै बालबालिकालाई पुग्ने गरी तयार गर्नुपर्छ ।

उद्देश्य : शारीरिक अभ्यास, भाषाको प्रयोगद्वारा दिशा ज्ञानसम्बन्धी अवधारणा दिन

खेलाउने तरिका :

- बालबालिकालाई लाइन लाग्न सहजीकरण गर्नुहोस् । गीत गाउँदै एक अर्काको कुममा हातले छुनेगरी दुरी निर्धारण गर्दै उभिन लगाउनुहोस् । एक एकओटा कपडाको फित्ता दिनुहोस् । बालबालिकालाई आवश्यकताअनुसार बुझ्नेगरी स्पष्ट निर्देशन दिनुहोस् ।
- फित्तालाई दुईओटा छेउमा हातले तन्काएर समात्न लगाउनुहोस् । निम्नानुसार निर्देशन दिनुहोस् र बोल्दै, हाउभाउ गर्दै उनीहरूलाई पनि दोहोर्‍याउन लगाउनुहोस् ।
 - ⇒ हात तल पैतालासम्म लैजानुहोस् ।
 - ⇒ टाउको भन्दामाथि हात तन्काउनुहोस् ।
 - ⇒ बायाँ (उल्टो) पट्टिको र दायाँ (भात खाने, लेख्ने, सुटो) हातपट्टि लैजानुहोस् ।
 - ⇒ दायाँ (भात खाने, लेख्ने, सुटो) पट्टिको र बाँयाँ (उल्टो) हातपट्टि लैजानुहोस् ।
 - ⇒ सिधा उभिनुहोस् ।
 - ⇒ आफू उभिएको सामुन्ने (अगाडि) हात लैजानुहोस् ।
 - ⇒ आफ्नो ढाड (पछाडि) पट्टि हात लैजानुहोस् ।
 - ⇒ चारैतिर (बायाँ र दायाँ उल्टो र सुटो हातको दिशापट्टि गोलो घुमाउनुहोस् ।

थप क्रियाकलाप

१. कपडाको फित्ता गोलो घेरामा राखी कपडामाथि हिँड्न लगाउनुहोस् र खुट्टाले घेरा छामेर भित्र - बाहिर उफ्रन वा कपडाको फित्ता नछोइ वारिपारि नाघ्न लगाउनुहोस् ।

२. कपडाको फित्ताको सट्टा सिल्कको रिबनलाई निगालोको ६" वा ८" को टुकामा बाँधेर कम्तिमा ५ देखि १० सम्म तरिकाको एरोबिक अभ्यास गराउनुहोस् ।
३. बाह्य क्षेत्र खेल सामग्री थप अन्य सामग्रीहरू अनुकूलन गर्ने तरिका पनि यसप्रकार छन् :

<p>सामग्रीको नाम कपडाको रिड</p> 	<p>सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका : कपडाको रिड मात्रै नभएर रबरका, काँडा भएको रिड, प्लास्टिकको रिड, रबरका प्लेन रिडको प्रयोगले मांशपेशीको प्रवलता र लचकता बढ्नाले शरीर सन्तुलन र समन्वयमा सहयोग पुऱ्याउँछ । यसले तनाव कम गर्छ ।</p>
---	---

३. बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा भित्री सिकाइ क्षेत्रहरू

प्रारम्भिक बालविकास राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका २०६७ प्रथम संशोधन २०७५ ले बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रभित्र ६ ओटा सिकाइ क्षेत्रको प्रावधान गरेको छ । ती सिकाइ क्षेत्रका लागि न्यूनतम सामग्री पनि तोकिएको छ जुन निम्नलिखित छन् :

१. भाषा सिकाइ क्षेत्र
२. अभिनय सिकाइ क्षेत्र
३. सिर्जनात्मक सिकाइ क्षेत्र
४. गणित सिकाइ क्षेत्र
५. विज्ञान सिकाइ क्षेत्र
६. स्वालम्बन सिकाइ क्षेत्र

यी सिकाइ क्षेत्रहरूमा यससँग सम्बन्धित सिकाइ सामग्री राखिएका हुन्छन् जसमा अनुकूलित सिकाइ सामग्री पनि राखेर यसको सहभागितात्मक प्रयोग गर्दै बालबालिकाले (एकल, जोडीमा अथवा समूहमा) विभिन्न क्रियाकलाप गर्दै सिक्दछन् ।

३.१ सिकाइ क्षेत्र अनुकूलन तथा व्यवस्थापन

केन्द्रमा सिकाइ क्षेत्रहरू घडीको सुइको चक्रानुसार भाषा सिकाइ क्षेत्र, अभिनय सिकाइ क्षेत्र, सिर्जनात्मक सिकाइ क्षेत्र, पूर्व गणित सिकाइ क्षेत्र, विज्ञान सिकाइ क्षेत्र, स्वावलम्बन सिकाइ क्षेत्र राख्दै जानुपर्छ । सिकाइ क्षेत्रको नामसँगै साङ्केतिक चिह्नहरू जस्तै भाषाका लागि कागजको टुक्रा, अभिनयका लागि कपडाका टुक्रा, तथा अन्य क्षेत्रको पनि कुनै एकओटा सङ्केत राख्नुपर्छ, साथै सामग्रीको नाम पनि लेखी टाँस्नुपर्छ ।

१. भाषा सिकाइ क्षेत्र

परिचय : भाषा सञ्चारको माध्यम हो । यसको माध्यमले आफ्नो कुरा अरूलाई बुझाउन र अरूको कुरा बुझ्न सहज हुन्छ । सिकाइमा भाषाको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । भाषा लिखित, मौखिक र साङ्केतिक हुन्छन् । तर सञ्चारको तरिका विविध हुन्छन्, जस्तै : लेखन, रेखाचित्र, प्रविधिको प्रयोग, बोली, साङ्केतिक भाषा, इशारा, हाउभाउ, नजर र मुद्राहरू हुन सक्छन् । यस क्षेत्रमा राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका २०६७ प्रथम संशोधन २०७५ ले तोकिएका सामग्री बालकथा, चित्रात्मक पुस्तक, शब्द तथा अक्षरको ज्ञान हुने पुस्तिका, फ्ल्याटिन बोर्ड, विभिन्न पशुपन्छी तथा चराचुरूङ्गी, मानिसको फोटो आदि हुन् ।

१.१ भाषा सिकाइ सामग्रीको नाम : चित्रात्मक पुस्तिका

परिचय : चित्रात्मक पुस्तिका भाषा विकासको महत्त्वपूर्ण माध्यम हो । सबै बालबालिकालगायत अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि यी महत्त्वपूर्ण सिकाइ सामग्री हुन् । यसमा भावअनुसारका चित्रका साथै केही वाक्य पनि भएकाले कथाबाट पाएका अवधारणा तथा कल्पनालाई चित्रकथा हेरेर, छामेर स्मरण गर्नाले पूर्व पढाइ, पूर्व ब्रेल सिपको विकास हुन्छ । तर उक्त सामग्री ठुलो र खोल्दा बाहिर निस्कने खालको स्पर्शनीय भएमा अपाङ्गता भएका बालबालिकालगायत सबै बालबालिकाको सिकाइका लागि प्रभावकारी हुन्छ । यस्ता पुस्तिका अनुकूलन गर्न सकिन्छ, जुन यसप्रकार छन् ।

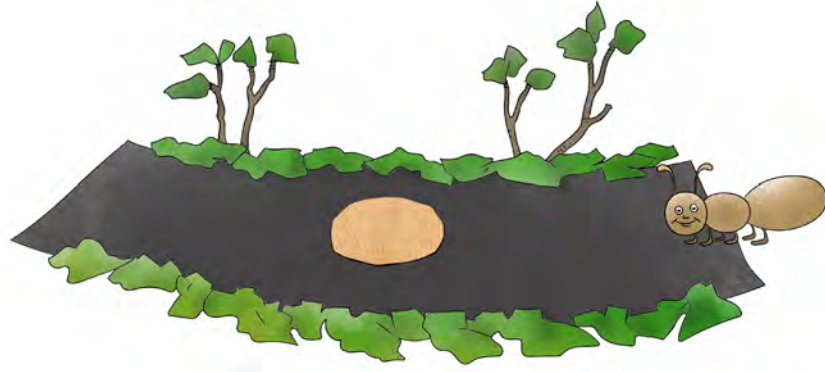

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- बालबालिकाका लागि सामग्री अनुकूलन गर्दा स्पर्शनीय पुस्तिकाहरू विषयअनुसार जस्तै पशुपन्छी तथा चराचुरूङ्गी, भाषा क्षेत्रलगायत अन्य क्षेत्रको किताबहरूलाई रङ अथवा चित्रले कोड गर्नुपर्छ ।
- जस्तै जनावरको कथा हो भने जनावरको आकारअनुसार चित्र काटेर टाँस्नुपर्छ । फलफूलको भएमा फलफूलको चित्र आकारअनुसार काटेर पुस्तकको कभर पेजमा टाँस्नुपर्छ जसले गर्दा बालबालिकाले आफ्नो पुस्तक रोज्नु पर्दा पल्टाएर हेरिराख्नु पर्दैन ।
- यस्ता पुस्तकमा दृष्य र स्पर्शनीय शीर्षकहरू (क्याप्सन) पनि राख्नुपर्छ ।

नोट: यस पुस्तकमा कमिलाको चित्रकथा अनुकूलन गर्ने तरिका र यसको प्रयोग गर्ने तरिका प्रस्तुत छ ।

चित्र कथा कमिलाको जुक्ति : अनुकलन गर्ने तरिका

- दुईओटा चार्ट पेपरलाई ४/४ भागमा बाँड्नुहोस् ।
- कालो चार्ट पेपर काटेर बाटोको आकारमा टाँस्नुहोस् ।
- कार्टुनको टुक्रालाई रोटीको आकारमा काटेर टाँस्नुहोस् ।
- काठको भिक्त्राले रूखको हाँगाहरू बनाउनहोस् ।
- हरियो कागजले घाँस र पातको आकार काटेर टाँस्नुहोस् ।
- कमिला बनाउन फेबिकोलको पेनले कमिलाको चित्र कोरी काठको धूलो छर्नुहोस् र नटाँसिएको धूलोलाई टकटकाई भार्नुहोस् । कथाको भावअनुसार स्पर्शनीय सामग्रीहरू प्रयोग गरी अनुकूलित चित्र कथा तयार गर्नुहोस् । कमिलाको समायोजित चित्र कथा निम्नानुसार छ ।

<p>कमिलाको जुक्ति</p> 	<p>१. एउटा कमिला कालो पत्रे बाटामा जाँदै थियो । हावा सरर चलनाले रूखका पातहरू यता उता हल्लिरहेका थिए ।</p>
<p>२. अचानक हावा सँगसँगै मगमग वासना आयो । कमिलाले यता उता हेच्यो । बाटामा उसले रोटीको टुक्रा देख्यो ।</p> 	<p>३. उसले रोटीको टुक्रालाई तानेर लैजान खोज्यो ।</p>

<p>४. उसले रोटीको टुक्रा बल गरी तान्यो । कमिलाले रोटीको टुक्रा तान्न सकेन । उसले सोच्यो, “अब के गर्ने होला ?”</p> 	<p>५. उसले साथीहरूलाई सहयोग माग्ने जुक्ति निकाल्यो ।</p>
<p>६. हैसे होस्टे गर्दै कमिलाको ताँती मिलेर रोटी तानि लगे ।</p> 	<p>७. दुलोभिन्न पसी सबै मिलेर रोटी टुक्रा टुक्रा पारेर खाए ।</p>

उद्देश्य : अपाङ्गता मैत्री चित्रात्मक पुस्तिकालाई प्रयोग गर्न

कथा सुनाउने तरिका : कथा सुनाउने एउटा कला हो ।

- कथा सुनाउँदा हाउभाउ, साङ्केतिक भाषा, इसारा, स्वरमा उतार चढाब ल्याउनुहोस् । यसले कथा प्रस्तुतिलाई रोचक बनाउँछ ।
- कथा सुनाउँदा सररभन्दा शीतल हावा चलेको महसुस हुने गरी (साङ्केतिक भाषामा हावा हात र शरीरलाई ढल्काएर इसारा गर्ने), मगमग भन्दा हरर वास्ना सुँघेर महसुस गराउनुहोस्, तान्दा तान्दा भन्दा इशारा गर्दै तान्ने र थाकेको हाउभाउ गर्दै परिकल्पना गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई कथा सुनाइसकेपछि चित्र देखाउँदै, छुन लगाउँदै कथा दोहोर्‍याउन लगाउनुहोस् ।
- एकै पटक सबै दोहोर्‍याउन नसके पनि हेरेर, छामेर वस्तुहरूको नाम भन्न सक्छन् ।
- कथा भनिसकेपछि कथाको गीत गाउनुहोस् । (सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि दिएको नम्बरअनुसार तिघामा धाप दिन लगाउनुहोस् ।

माथिको कथाको गीत: (सङ्गीत) रस

एउटा कमिला बाटोमा, रोटीको टुक्रा माटोमा ।

१ १ १,१ १ १ १,१

कमिलाले रोटीको टुक्रा तान्न खोज्यो हेर ।

१,१ १ १ १ १ २

तान्दा तान्दा आएन, तर पनि हरेस खाएन ।

१ १ १,१ १ १ १ १,१

दुलो पसी साथी सङ्गी बोलाई ल्यायो हेर ।

१ १ १ १ १ १ २

सबै एकजुट भएर, होस्ते हैँसे गरेर,

१ १ १,१ १ १ १,१

होस्ते हैँसे हो, होस्ते हैँसे, हो ।

१,१ २ १ १,१ २ १

खुरुरुरुरु रोटीको टुक्रा तानेर लग्यो हेर ।

४ १ १ १ १ २

आफ्नो घर गएर, रोटी टुक्रा पारेर ।

१ १ १,१ १ १ १,१

सबै जना मिलीजुली बाँडेर खाए हेर ।

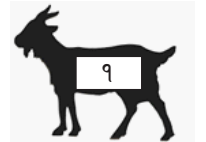
१ १ १,१ १ १ २

२. फलाटिन बोर्ड

परिचय : बालबालिकालाई कथा प्रस्तुत गर्दा प्रभावकारी बनाउन प्रयोग गरिने फलाटिन कपडाको बोर्ड हो । यसमा कथाअनुसारका चित्रहरूको सेट हुन्छ । यसमा बालविकास शिक्षकले कथाका घटनाअनुरूपका चित्रहरू थप्दै बोर्डमा प्रदर्शनी गर्दछन् ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- फलाटिन बोर्डको चित्रहरूलाई अनुकूलन गर्दा बाखाको फोटो काटेर राख्नुको सट्टा चित्रहरू आकारमा काटेर राख्नुपर्छ ।
- आँखा, नाक, मुख आकारमै काटेर पहिला काटिएको चित्रको आकारमा टाँस्नुपर्छ जसले स्पर्श गर्दा आकारका भागहरू छुट्टिने हुनाले परिकल्पना गर्न सहज हुन्छ ।
- कथा सुनाउनुभन्दा अगाडि काटेका टुक्राहरूमा पनि १, २, ३ स्पर्शनीय नम्बर दिनुहोस् ।

उद्देश्य : नयाँ अवधारणा, शब्द भण्डार, सुनाइ सिपको विकास, एकाग्रता र परिकल्पना गर्ने सिप विकास गर्न

कथा भन्ने तरिका :

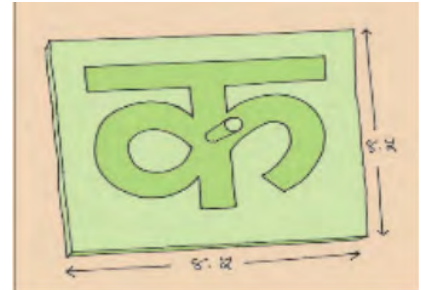
- सुरुमा कथा भन्दा कथामा २ वा ३ ओटा पात्रहरू मात्रै राख्नुहोस् ।

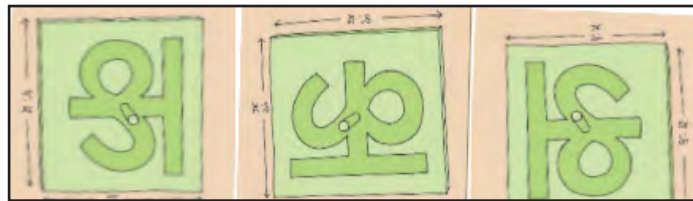
- बालकालिकालाई चित्र काटेका टुक्रा हेरेर, छामेर नाम र नम्बर भन्न वा साङ्केतिक भाषामा देखाउन लगाउनुहोस् ।
- कथा सुनाउँदा, बोल्दै साङ्केतिक भाषा र चित्रको प्रयोग गर्नुहोस् ।
- चित्र न. १.: दुई सिङ्गभन्दा टाउकोमा काल्पनिक सिङ्ग छाम्न लगाउनुहोस् । दुई आँखाभन्दा आँखा छाम्न लगाउनुहोस् । दुई लामो कानभन्दा कान छाम्न लगाउनुहोस् । एक मुखभन्दा मुख छाम्न लगाउनुहोस् । एक नाकभन्दा नाक छाम्न लगाउनुहोस् । चारओटा खुट्टाभन्दा खुट्टा छाम्न लगाउनुहोस् । एउटा सुन्दर बाखाभन्दा गालामा चोरी औँलाले अलिकति थिचेर औँला घुमाउनहोस् ।
- कथा सुनाइसकेपछि कथाको पात्रहरू बारेमा छलफल गर्नुहोस् ।

१.३ अक्षर बोर्ड

परिचय : काठको बोर्डमा लेखिएको अक्षर हो, जसलाई बोर्डबाट भिक्ने हातमा लिँदै फेरि सोहि ठाँउमा राख्न पनि सकिन्छ । यसबाट विषयवस्तुको पहिलो अक्षरको अवधारणा दिन सकिन्छ ।

माथिको अक्षर बोर्ड जानेका वा पढेकाहरूका लागि, क, क नै हो । तर पहिलो पटक चिन्न कोसिस गरिरहेका बालबालिकाका लागि अक्षर क निम्नलिखित हुन सक्छन् ।

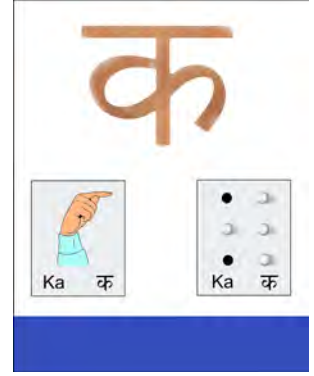

यो समस्या बोर्डरहित र चारैतिर बोर्डरसहितको अक्षर बोर्डले गर्दा सिकाइमा बाधा ल्याउँछ । यी बाधा हटाउनका लागि तलपट्टि बोर्डर राखेर अनुकूलन गर्नुपर्छ ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- ४.५ × ५.५ इन्चको काठको बोर्ड लिनुहोस् र करिब २ वा ३ इन्चको खाक्सी (मसिना खाले) का अक्षर काट्नुहोस् ।
- सो अक्षरलाई गमले बोर्डको बिचमा टाँस्नुहोस् ।
- सम्भव भएमा साङ्केतिक भाषामा बायाँपट्टि र ब्रेल लिपीमा दायाँपट्टि लेख्नुहोस् ।
- बोर्डको तल्लो भागमा खस्रो कागज अथवा टेप राखेर बोर्डर बनाउनुहोस् ।

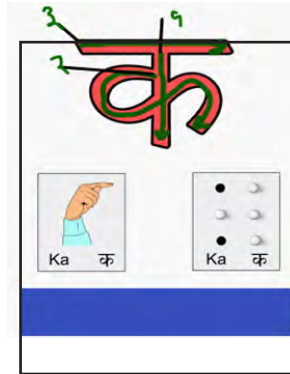

नोट : खाक्सीको विकल्पमा मोटो गाता पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ अथवा मोटो कपडा वा रङ्ग्याएको बालुवाको पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ । बालुवा रङ्ग्याउने तरिका सिर्जनात्मक क्षेत्रमा दिइएको छ ।

उद्देश्य : अक्षरको आकार पहिचान गरी उच्चारण गर्न

खेलाउने तरिका :

- बालबालिकालाई गोलो घेरामा राख्नुहोस् र वर्णमालाका गीत गाउनुहोस् ।
- अक्षर बोर्डलाई आफ्नो अगाडि बोर्डरको भाग तल बनाई राख्न लगाउनुहोस् ।
- अक्षरको लेखाइअनुसार औँलाले घर्षण गरी आकार बनाउन सहयोग गर्नुहोस् ।

- अक्षरको नाम 'क' उच्चारण र 'क' बाट आउने कपाल छामेर 'क' सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् ।
- अक्षर वा शब्द उच्चारण गर्दा बिस्तारै स्पष्ट बालबालिकाले देख्ने गरी ओठको परिचालन गर्नुहोस् ।
- अक्षर कार्डलाई हेरेर, छामेर 'क' भन्न लगाउनुहोस् अथवा हातको सङ्केतले देखाउन लगाउनुहोस् ।

१.४ व्यक्तिगत नाम कार्ड

परिचय : बालबालिकाको नामलाई चित्र तथा सङ्केतले जनाउने कार्ड हो । यसमा सङ्केत सहित आफ्नो नाम पनि लेखिएको हुन्छ । जसले बालबालिकालाई आफ्नो छुट्टै पहिचान भएको महसुस हुन्छ । बालबालिकाले आफ्नो नामको पहिलो अक्षर अर्को ठाउँमा पनि खोज्ने र चिन्ने कोसिस गर्दछन् । जसले गर्दा बालबालिकाको साक्षरताप्रति रुचि बढ्छ ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- फोटोकपी पेपरलाई आठ भागमा बाँड्नुहोस् र काट्नुहोस् ।
- चारैतिर लाइन तानेर बोर्डर बनाउनुहोस् । यसले लाइनलाई अवलोकन गर्ने सिप विकास हुनुको साथै निश्चित स्थानमा ध्यान केन्द्रित गर्ने सिप पनि विकास हुन्छ ।
- बालबालिकाको नामको पहिलो अक्षर लेख्न दिएअनुसार कमला - क । क शब्दलाई बिचमा र सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिका लागि साङ्केतिक भाषामा बायाँपट्टि क र दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि दायाँपट्टि ब्रेलमा क लेखिदिनुहोस् ।
- ब्रेल लेख्दा दायाँदेखि बायाँ र पढ्दा बायाँदेखि दायाँ हुने भएकाले दायाँतिर हात लाने बानी बस्छ ।
- नाम कार्डलाई बालबालिकाको व्यक्तिगत चाहनाअनुसार रङ्ग भर्न वा स्पर्शनीय बनाउन पनि सकिन्छ ।
- आवश्यकताअनुसार स्पर्शनीय नाम कार्ड बनाउनका लागि नाम कार्डको चारैतिर (किनारा) छेउछेउमा र अक्षरमा छुट्टै ब्रसले गम लगाउनुहोस् र कागजको डल्ला, कपास, काठको धूलो आदिको सहायताले नामकार्ड सजाउनमा सहयोग गर्नुहोस् ।
- आफ्नो नामको अक्षर चिन्नका लागि नाम कार्ड पछाडि नामको अक्षरबाट उठ्ने बेगलाबेगलै चित्र कोर्न र इच्छाअनुसार सजाउन दिनुहोस् । तर सबैको किनारा एकै रङ्गको भएमा एकरूपता देखिन्छ ।

उद्देश्य : दैनिक कार्यप्रति जागरूक हुन, जिम्मेवारी वहन गर्न

नाम कार्डको प्रयोग :

- बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा भर्ना हुँदा हरेक बालबालिकालाई उसको पहिचान स्वरूप नाम कार्ड दिनुहोस् । क बाट नाम हुने एकभन्दा बढी बालबालिका आएमा पछाडिको चित्र फरक पार्नुहोस् वा बालबालिकाको फोटा टाँस्नुहोस् ।

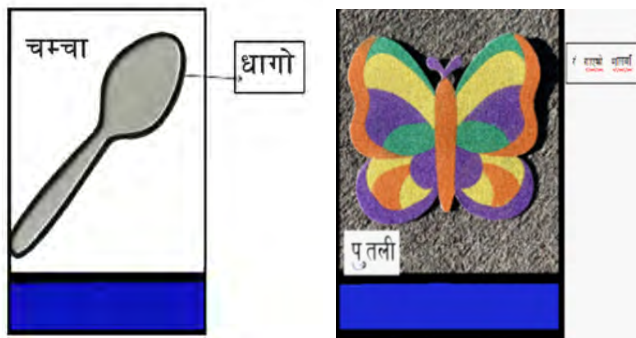
- चित्र हेरी, छोई चित्रको नाम र आफूले हेर्दा, छुँदाको अनुभव भन्न वा सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् ।
- चित्रको नाम भनेपछि आफूले अक्षरतिर फर्किएर कलम क - कमला - क भनेर क माथि क लेखाइको दिशातिर घुमाउँदै औँलाले छुँदै कोर्न लगाउनुहोस् ।
- सो अक्षरको तल्लोतिर बिचमा उसको नाम लेखिदिनुहोस् र दोहोर्‍याउनुहोस् । क - कमला
- नाम कार्ड राख्ने ठाउँमा आफ्नो भर्नाको क्रम सङ्ख्याअनुसार नाम कार्ड भुन्ड्याउन लगाउनुहोस् । आफ्नो उपस्थिति जनाउन केन्द्रभित्र आउँदा अक्षरपट्टि र घर जाने बेलामा चित्रपट्टि फर्काइ आएको र गएको हाजिरी जनाउन लगाउनुहोस् ।

१.५ फ्ल्यासकार्ड

परिचय : फ्ल्यासकार्ड बालबालिकालाई विषयवस्तुअनुसारको चित्र र शब्द पहिचान गराउनका लागि प्रयोग गरिने सिकाइ सामग्री हो ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- विषयअनुसारको चित्र कार्डमा कोर्नुहोस् ।

- चित्रको आउटलाइनमा फेबिकोल पेनले कोर्नुहोस् र धागो चम्चाको चित्रमा जस्तै गरी टाँस्नुहोस् । चम्चाको चित्रको फ्ल्यास कार्ड बनाउनुहोस् र तलपट्टि बोर्डर राख्नुहोस् ।
- यसैगरी पुतलीको चित्रलाई स्पर्शनीय बनाउन रङ्ग्याइएको बालुवाको पनि प्रयोग गर्नुहोस् । जसका लागि चित्रको जुन भागमा एकै खाले रङ लगाउने हो, त्यहाँ ब्रसको सहायताले सबैतिर गम लगाउनुहोस् । त्यसमाथि बालुवा छर्नुहोस्, सुकेपछि अर्को रङ लगाउने ठाउँमा फेरि गम लगाउनुहोस् । त्यही प्रक्रियामा चित्र पूरा नहुँदासम्म दोहोर्‍याउनुहोस् । अथवा मोटो गाताको आकार काँटी कार्डमा टाँसी स्पर्शनीय बनाउन पनि सकिन्छ ।

उद्देश्य : विषयअनुसारका वस्तुको चित्र र शब्दको अवधारणा बनाउन

प्रयोग गर्ने तरिका :

- बालबालिकालाई साँच्चिकै चम्चा दिएर हेर्न, छाम्न लगाइ अक्षर वा शब्द उच्चारण वा सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् (अक्षर वा शब्द उच्चारण गर्दा बिस्तारै, स्पष्ट र ओठको परिचालन गर्नुहोस् ।)

- चम्चाको कामबारे छलफल गर्नुहोस् ।
- चम्चामा खानेकुरा लिएर खाएको अभिनय गर्न लगाउनुहोस् ।
- ठोस सामग्री चम्चा हटाई फ्ल्यासकार्ड हेरेर, छामेर, अनुभव गरेर नाम भन्न वा सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् ।

१.६ राष्ट्रिय भन्डा

परिचय : बालबालिकालाई राष्ट्रिय चिह्न सिकाउनका लागि राष्ट्रिय भन्डा महत्त्वपूर्ण सामग्री हो ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- चित्रको रेखाचित्र एफोर साइज पेपरमा बनाउनुहोस् ।
- निलो किनारामा गम लगाई निलो रङले रङ्याएको बालुवा टाँस्नुहोस् ।
- रातो त्रिकोणमा रातो चिप्लो कपडा काटेर टाँस्न लगाउनुहोस् ।
- सूर्य, चन्द्रमामा कपास टाँस्न लगाउनुहोस् ।

उद्देश्य : आफ्नो देशको भन्डा चिन्न

खेलाउने तरिका :

- बालबालिकालाई गोलो घेरामा राख्नुहोस् र भन्डालाई हेर्न र छाम्न लगाउनुहोस् ।
- राष्ट्रिय भन्डा आफैँमा स्पर्शनीय सामग्री भएको हुनाले आकृतिलाई हेर्न, छुन लगाई यसको बनोटबारे कुराकानी गर्न लगाउनुहोस् ।
- देशको भन्डा गाना गाउँदै राष्ट्रिय भन्डालाई घडीको सुई घुम्ने दिशाबाट बालबालिकालाई दिँदै सबैलाई बोलेर, हेरेर र छामेर अनुभव गर्न लगाउनुहोस् ।

देशको भन्डा, देशको भन्डा, देशको भन्डा यो ।

देशको भन्डा, देशको भन्डा, नेपालको भन्डा हो ।

दुईओटा त्रिकोण, दुईओटा त्रिकोण, दुईओटा त्रिकोण यो ।

दुईओटा त्रिकोण, दुईओटा त्रिकोण, त्रिकोणीय भन्डा हो ।

सूर्य र चन्द्र, सूर्य र चन्द्र, सूर्य र चन्द्र यो ।

सूर्य र चन्द्र, सूर्य र चन्द्र, देशको भन्डा हो ।

रातो र निलो, रातो र निलो, रातो र निलो यो ।

रातो र निलो, रातो र निलो, राष्ट्रिय भन्डा हो ।

- आकृतिलाई कागजमा उतार्न लगाउनुहोस् र भन्डाको बिटलाई पनि कागजमा उतारेर दुईओटा त्रिकोणको परिकल्पना गर्न लगाउनुहोस् ।
- बिटको बोर्डर निलो रङको छ भन्ने बताउनुहोस् र त्रिकोणभित्रको कपडा रातो भएको प्रष्ट पार्नुहोस् । दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई रङ चिनाउँदा आफ्नो भाव वा गन्धसँग जोडेर रङको अवधारण दिनुहोस् । अन्य बालबालिकालाई पनि सोध्नुहोस् वा दोहोर्‍याउन लगाउनुहोस् ।
- भन्डाको माथिको त्रिकोणमा चन्द्रमा र तल्लो त्रिकोणमा सूर्य भएको बताउनुहोस् । छामेर वा हेरेर बालबालिकालाको आवश्यकताअनुरूप स्पष्ट बुझाउनुहोस् ।

१.७ भाषा सिकाइ क्षेत्रको थप अन्य सामग्रीहरू अनुकूलन गर्ने तरिका पनि यसप्रकार छन् :

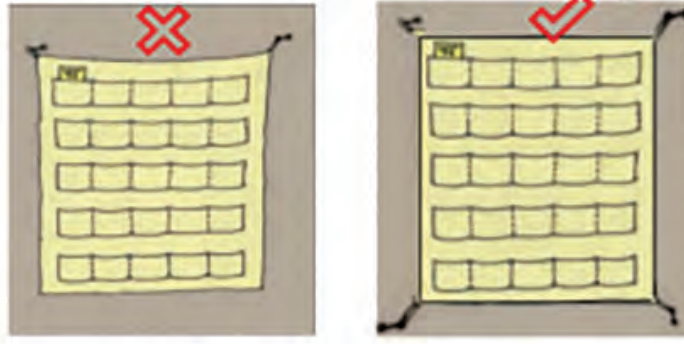
- (क) **पपेट** : पपेट कपडाबाट मानव, जनावर किरा आदि जेसुकैको पनि आकृति बनाउन सक्ने एक आकर्षक र प्रभावकारी सिकाइ सामग्री हो । यसको प्रयोगले बालबालिकालाई कथा भन्ने नियम सिकाउन सरल हुन्छ ।

अनुकूलन गर्ने तरिका : पपेटहरू स्पर्शनीय बनाउनका लागि शरीरका अङ्गहरू (आँखा, नाक, कान, मुख) छुट्टै बनाई टाँस्नु वा सिउनुपर्छ जसले गर्दा बालबालिकाले छामेर अनुभव तथा परिकल्पना गर्न सहज हुन्छ ।

- (ख) **पकेट चार्ट** : पकेट चार्ट बालबालिकाको प्रयोगका लागि प्रभावकारी सामग्री हो । यसको प्रयोगले बालबालिकालाई कथा भन्ने, सामग्री निश्चित स्थानमा राख्न सहयोग हुन्छ ।

२५ ओटा कपडाको पकेट भएको चार्ट १ सेट

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका : फ्रेममा राख्नुपर्छ वा तनक्क तन्काएर टाँगेको हुनुपर्छ ।

(ग) बाल कविता :

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका : बाल कविता सँगसँगै श्रव्यदृश्य सामग्री (मोबाइल, उफर र युट्यूब) बाट पनि सिकाउन सकिन्छ ।

(घ) बारको नाम भएको बोर्ड १ सेट

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका : बोर्डलाई स्पर्शनीय बनाउन रङ्ग्याएको बालुवा प्रयोग गर्न सकिन्छ । अझ हरेक बार छुट्टिने गरी, बालुवा, काठको धूलो, रुवा, लुगा, कागज, चामल, दाल आदि प्रयोग गरेर स्पर्शद्वारा बार छुट्याउन सजिलो हुन्छ ।

२. अभिनय क्षेत्र

परिचय : अभिनय क्षेत्र बालबालिकले संवेग प्रकट गर्ने महत्त्वपूर्ण स्थान अभिनय क्षेत्र हो । अभिनयको माध्यमबाट उनीहरूले संवेगको प्रस्फुटनलगायत अन्तरनिहित क्षमता प्रस्तुति, भाषिक सिप, सञ्चार सिप, भविष्यको योजना, परिकल्पना र प्रस्तुतिकरण गर्न सिक्छन् । यसैगरी आफ्नो र अरूको भावना बुझ्न सहयोग र सहानुभूति प्रकट गर्न सहभागिता जनाउन तथा आत्मविश्वास बढाउन सिक्छन् । राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्डअनुसारको अभिनय क्षेत्रमा पुतली, भाँडाकुटी, पेशागत औजार, सांस्कृतिक लुगा, दैनिक प्रयोगका सामानहरू हुनुपर्छ ।

२.१ क्रियाकलापको नाम : पहिरन प्रदर्शनी

परिचय : यस्तो क्रियाकलापमा बालबालिकाले आफ्नो पात्रको चयन आफैँ गर्ने हुनाले रमाइलोका साथ साथै आत्मविश्वास बढाउँछ ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- सिकाइ सामग्री जुटाउनका लागि घरमा भएका सामग्रीको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

- यस्ता सामग्री पनि नभएमा कागजको क्राउन बनाइ त्यसमा चित्र कोरी नाम लेखेर प्रयोग गर्ने वा आफूभन्दा ठुलाको लुगाहरूलाई प्रयोग गर्ने ।

उद्देश्य : रचनात्मक सोचाइ सिपको विकास र आत्मविश्वास बढाउन

खेलाउने तरिका :

- बालबालिकालाई आफ्नो पात्र रोज्न लगाउनुहोस् र पात्रको नाम र काम बारेमा छलफल गर्नुहोस् ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालगायत सबै बालबालिकालाई सहभागी गराउनुहोस् सहयोगको आवश्यकता भएमा सहयोग लिन र दिन प्रोत्साहन गर्नुहोस् ।
- पात्रको परिचय दिने पनि अभ्यास गराउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई पहिरन प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई ताली बजाएर, ईसारा गरेर, प्रशंसा गरी उत्प्रेरणा दिनुहोस् ।
- बालबालिकालाई प्रस्तुतिका लागि उत्प्रेरित गर्नुहोस् । प्रस्तुति अवलोकन गरी सकारात्मक प्रतिक्रिया दिनुहोस् ।

२.२. भूमिका निर्वाह

परिचय : भूमिका निर्वाह खेलमा बालबालिकाले व्यक्ति, जनावर वा अन्य प्राणीको भूमिका निभाउँछन् । यस खेलबाट बालबालिकालाई अरूको काम र जिम्मेवारी परिकल्पना गर्ने अरूको स्थानमा आफूलाई राखेर समानुभूति महसुस गरी प्रकट गर्छन् ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- विषयवस्तुअनुसार रोजगार, व्यवसाय जस्तै : डाक्टर, वैज्ञानिक, शिक्षक आदि ।
- पात्रअनुसार पहिरन वा पेसागत सामग्री (Prop) तयार पार्नुहोस् ।
- अस्पताल विषयवस्तु हो भने डाक्टर, नर्स र बिरामी आदिको प्रतिनिधित्व हुने खाले मेकअप र गेटअप बनाइदिनुहोस् ।
- भूमिका निर्वाहका लागि छोटो कथा (स्किट) तयार पार्नुहोस् ।
- डाक्टरका लागि एप्रोन छैन भने कागजको पात्र जनाउने सामग्री बनाइदिनुहोस् ।

उद्देश्य : अरूको काम र जिम्मेवारीको परिकल्पना गरी प्रस्तुत गर्न

खेलाउने तरिका :

- बालबालिकालाई एउटा विषयवस्तुको कथा, घटना वा समस्या लिएर दृश्य वर्णन गर्नुहोस् वा आफैँ पात्रहरू छान्न लगाउनुहोस् ।
- अपाङ्गता भएको बालबालिकालाई अन्य साथीसँग जोडा मिलाएर उनीहरूको आवश्यकताअनुसार सहयोग गर्दै सहभागी गराउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई हाउभाउ सहित बोल्न वा सङ्केत गर्न अनुरोध गर्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई पात्रले गर्ने काम, उसको कठिनाई, उसको भावनाहरूको परिकल्पना गर्न लगाउनुहोस् ।
- प्रश्नहरू : के गर्छ ? के गाह्रो भयो होला ? कस्तो लाग्यो होला ? अभ्यास गरी प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- अवलोकन गरी उत्प्रेरणा र प्रतिक्रिया दिनुहोस् ।

२.३. नाटक मञ्चन

परिचय : नाटक मञ्चन बालबालिकाले कुनै पनि समस्यालाई बुझेर सहि समाधान गर्ने क्रियाकलाप हो । यसबाट बालबालिकाले भावनाको अभिव्यक्ति, सिर्जनात्मक तरिकाले समस्या समाधान गर्ने सिप विकास, सामाजिक सहकार्य, संवेग प्रष्फुटन र सञ्चार सिपको विकास गर्छन् ।

अनुकूलन गर्ने तरिका

- विषयवस्तुअनुसार नकारात्मक घटना तर सकारात्मक अन्त भएको नाटक मञ्चनको योजना गर्नुहोस् । उदाहारणका लागि परिवार विषयवस्तु हो भने आमा, बाबा, हजुरबा, हजुरआमा आदि पात्रहरू हुन् ।
- पात्र चयन गरी लुगा गरगहना मेकअप र उस्तै स्वरूप बनाउनुहोस् ।
- पात्रअनुसार बालमैत्री संवाद तयार गर्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई भूमिका छान्न लगाउनुहोस् र तयारीका लागि एक आपसमा सहयोग गर्न उत्प्रेरित गर्नुहोस्।
- मञ्चलाई विषयवस्तुअनुसार, अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सजिलै उक्लन ओर्लन सक्ने बनाई अभ्यस्त गराउनुहोस् ।

उद्देश्य : भावनाको अभिव्यक्ति, सिर्जनात्मक रूपले समस्या समाधान गर्ने सिप विकास गर्न मञ्चन गर्ने तरिका :

- बालबालिकालाई विषयवस्तुको कथा, घटना वा समस्या लिएर दृश्य वर्णन गर्नुहोस् ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई अन्य साथीसँग जोडा मिलाएर उनीहरूको आवश्यकताअनुसार सहयोग गर्दै सहभागी गराउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई पनि हाउभाउ सहित संवाद अभ्यास गर्न लगाउनुहोस् ।
- नाटक प्रस्तुतिका लागि खास दिन, जस्तै : बालदिवस, गुरु पूर्णिमा, वार्षिक उत्सवमा अवसर प्रदान गर्नुहोस् ।

- उनीहरूको प्रयासको सराहना गर्नुहोस् र पात्र चित्रणबारे आफ्नो प्रतिक्रिया दिनुहोस् ।

नोट : बालबालिकालाई के सिकाउने, के सूचना दिने योजना गरेर नाटकका विषयवस्तुहरू रोज्नुपर्छ । बालमैत्री संवाद लेख्नुपर्छ । जस्तै : नचिनेको मान्छेले दिएको खान हुँदैन, अपाङ्गता भएका साथीलाई सहयोग गर्ने आदि ।

२.४ अभिनय सिकाइ क्षेत्रको थप अन्य सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका यसप्रकार छन् :

सामग्रीको नाम : कपडाको पुतली :

पुतली बालबालिकाको अर्को महत्त्वपूर्ण सिकाइ सामग्री हो । प्राचिनकालदेखि बालबालिकाको सिकाइमा यसको प्रयोग हुँदै आएको छ । यसबाट बालबालिकाले मानिसप्रति गरिने व्यवहार, बालबालिका हुर्काउने सिप तथा आफूले भोगेका अनुभवहरू व्यक्त गर्दछन् ।

अनुकूलन गर्ने तरिका : पुतलीहरू आँखा, नाक, मुख, हात, गोडा र भएसम्म केटा र केटी छुट्याउन सक्ने खालको अङ्गहरू छाम्दा स्पष्ट अनुभव गर्न सकिने हुनुपर्छ ।

३. सिर्जनात्मक सिकाइ क्षेत्र

परिचय : सिजर्नात्मक क्षेत्रमा बालबालिकाले कल्पनाद्वारा नयाँ सिर्जना गर्ने वातावरण भएको क्षेत्र हो । बालबालिकाले मस्तिष्कमा राखेका आकृतिहरू वा परिकल्पनालाई विभिन्न तरिकाले व्यक्त गर्दछन्, जस्तै: कोरेर, बनाएर, आकार दिएर, हाउभाउ वा भाषाबाट, शरीरको चालबाट आदि । यो नवीन विचार र कल्पनालाई पूर्णरूप दिने क्षेत्र हो । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्डले तोकेअनुसार यसमा ब्लक, चित्र बनाउने, काट्ने, आकृतिहरू बनाउने, रङ, बुरुस, आकार र साइज मिलाउने, छुट्याउने, विभिन्न रङको कागज, माटो, बालुवा, पानी, सङ्गीत, बाजा र नाचगान गर्ने सामग्रीहरूको व्यवस्था गरिएको हुनुपर्छ ।

३.१ ब्लक

परिचय : ब्लक निर्माण खेलका लागि प्रयोग गरिने ठोस आकारहरू हुन् । शब्दाभण्डारको विकास गर्न गणितीय सिप जस्तै ज्यामितीय आकार, निर्माण गर्दाको सन्तुलन, रङ, आकार, आकारको अवस्थिति, अङ्ग परिचालन, परिकल्पना, योजना बनाउने, समस्या समाधान गर्ने सिपको विकास गर्न ब्लकले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । यो प्लास्टिक, काठ र फोम आदिको हुन्छ ।

उद्देश्य : समस्या समाधान गर्ने सिपको विकास गर्न

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- बजारमा भएको प्लास्टिक, काठ, फोम वा रबरका विभिन्न आकारका ब्लकहरू ।
- सस्तो प्लास्टिकको ब्लकहरू टुट्ने, फुट्ने र चोट लाग्ने डर हुन्छ र गुणस्तरीय प्लास्टिकको ब्लक किन्नुपर्छ ।

प्रयोग गर्ने तरिका :

- बालबालिकाहरूलाई कार्य चकटी बिछ्याउन लगाउनुहोस् ।
- ब्लकहरू कार्य चकटीमाथि राख्न लगाउनुहोस् ।
- कुनै विषयवस्तुको अवधारण दिनुपर्ने हो भने निर्देशन दिनुहोस्, जस्तै : गाडी बनाउनुहोस् ।

- पाङ्ग्रा खोजेर प्रयोग गर्छन् कि गर्दैन् अवलोकन गरी प्रतिक्रिया दिनुहोस् ।

३.२ ब्लकको स्वतन्त्र खेल

परिचय : स्वतन्त्र खेलेले बालबालिकाको अन्तर्निहित प्रतिभाको प्रस्फुटन, कलात्मक ढङ्गले सोच्ने सिपको विकास, आफ्नो भावनाको अभिव्यक्ति, मनोरञ्जनात्मक ढङ्गले क्षमताको खोज र सर्वाङ्गीण विकास हुन्छ ।

उद्देश्य : कलात्मक ढङ्गले सोच्ने सिपको विकास गर्न

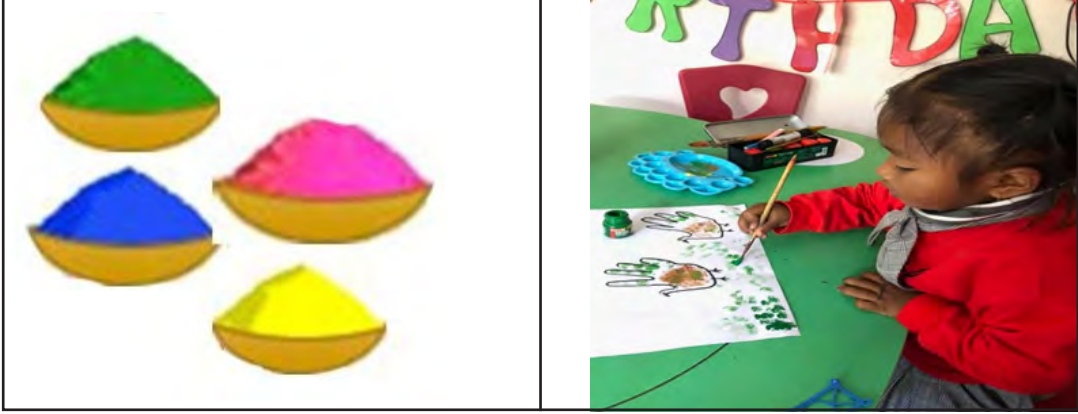
सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- बजारमा भएको काठ अथवा रबरको विभिन्न आकारका ब्लकहरू

प्रयोग गर्ने तरिका :

- बालबालिकालाई कार्य चकटी बिछ्याउन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई स्वतन्त्र रूपले ब्लकले निर्माण गर्न दिनुहोस् ।
- अवलोकन गर्नुहोस् ।
- आफ्नो रचनाको बारेमा भनेर, सङ्केत गरेर वा चित्र कोरेर वर्णन गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिको प्रयासको प्रशंसा गर्नुहोस् ।
- अवलोकन गरी प्रतिक्रिया दिनुहोस् ।

३.३ चित्रकला

परिचय : चित्र लेखन बालबालिकाले कुनैपनि वस्तु वातावरणबाट बनाएको अवधारणालाई चित्रको माध्यमबाट व्यक्त गर्ने कला नै चित्रकला हो । यो सिर्जनात्मक विकासको लागि चित्र लेखन कला उपयोगी र आवश्यक छ । बालबालिकाले चित्र लेखनबाट आफूले महसुस गरिरहेका भावनाहरू व्यक्त गर्छन् । जसले स्मरण शक्ति, आत्मविश्वास बढाउनुका साथै कल्पना र सिर्जनाको समन्वय गर्छन् । चित्रलेखन कलालाई रङ वा रङ्गीन बालुवाले रङ्ग्याउन सकिन्छ ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- बालुवा रङ्ग्याउनका लागि प्राथमिक रङहरू लिनुहोस् ।
- ४ ओटा कचौरामा पानी हाल्नुहोस्, रातो, निलो, पहेँलो र हरियो रङहरूलाई छुट्टा छुट्टै कचौराको पानीमा घोल्नुहोस् ।
- रङ्गिएको पानीमा बालुवा मिसाउनुहोस् र रङ्गिएको बालुवालालाई पत्रपत्रिकामा फिँजाएर सुकाउनुहोस् ।

उद्देश्य : भाव अभिव्यक्ति तथा सुक्ष्म अङ्गको सञ्चालन सिप विकास गराउन

क्रियाकलाप गराउने तरिका

पहिलो चरण : हत्केलाको छपाइ

- बालबालिकाको हातमा सबैतिर पर्ने गरी रङ लगाइदिनुहोस् र एउटा कागजमा हातको छाप लगाउन लगाउनुहोस् (हात सफा भिजेको रूमालले पुछ्दिनुहोस् । कागजमा नाम लेखेर प्रदर्शन बोर्डमा टाँसिदिनुहोस् ।

- यसैगरी फेरि गम लगाएर कागजमा छाप लगाउन लगाउनुहोस् । सो छापसहित कागजभरि बालुवा /काठको धूलो राख्न लगाउनुहोस् र एकछिन् सुक्न दिनुहोस्, बालुवा टकटक्याउन लगाउनुहोस् ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई साथीको सहायोगमा क्रियाकलाप गर्न लगाउनुहोस् र आफूले पनि निगरानी गर्नुहोस् ।
- दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई साथीको सहयोगमा कागज सहि ठाँउमा राख्न लगाउनुहोस् । गमको छाप लगाई क्रियाकलापमा सहभागी हुन लगाउनुहोस् ।
- हातको प्रिन्टलाई हेर्न, छुन लगाउनुहोस् र आफ्नो हातसँग तुलना गर्न लगाउनुहोस् ।

दोस्रो चरण : ट्रेसिङ

- बालबालिकालाई एउटा पानामा हत्केला फिँजाएर राख्न लगाई हातको औँलाले घेरा लगाउन लगाउनुहोस् ।
- औँलाले घेरा लगाएपछि कलम/क्रेयनले समातेर हत्केलाको वरिपरि कोर्न लगाउनुहोस् ।
- दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएकालाई साथीको सहयोगमा कागज सहि ठाँउमा हात राखी वरिपरि घेरा लगाउन सहयोग गर्नुहोस् ।
- बालबालिकाले केमा कोरेको छ थाहा पाउन कोरेको चिह्नमाथि गम राखी बालुवा /मोटो धागो टाँसीदिनुहोस् । अथवा पीनको सहायताले ट्रेसिङ लाइनमा प्वाल पारीदिनुहोस् । पल्टाएर उसलाई छाम्न लगाउनुहोस् ।

तेस्रो चरण : रङ्ग भर्ने

- अब आउटलाइन गरेको ट्रेसिङभित्र औँलाको/ब्रस/क्रेयनको सहायताले रङ्ग भर्न लगाउनुहोस् ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई साथीको सहयोगमा रङ्ग भर्न लगाउनुहोस् र आफूले पनि निगरानी गर्नुहोस् ।

- दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई हातको छाप बनाइसकेपछि यसको वरिपरि बोर्ड पीनले खोपेर स्पर्शनीय बनाइदिनुपर्छ । साथीको सहयोगमा कागज सहि ठाँउमा राख्ने र रङ्ग भर्ने कार्यमा सहयोग गर्नुहोस् ।

चौथो चरण : चित्र कोर्न

- बालबालिकालाई उनीहरूको हतकेलाको ट्रेसिङलाई काटी छाम्न लगाई एउटा पानामा उस्तै चित्र कोर्न लगाउनुहोस् र भयो वा भएन अनुमान गर्न लगाउनुहोस् ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई साथीको सहयोगमा सो क्रियाकलाप गर्न लगाउनुहोस् र आफूले पनि सहजीकरण गर्नुहोस् ।
- उनीहरूको चित्रलाई गमको सहायताले बालुवा लगाई, धागो टाँसेर, प्वाल पारी स्पर्शनीय बनाइदिनुहोस् ।
- स्पर्शनीय हातको ढाँचालाई छामेर आफ्नो हातसँग तुलना गर्न लगाउनुहोस् ।
- यो प्रयास चित्र कोर्दा र छाम्दा उस्तै नलागुञ्जेलसम्म कोर्ने अभ्यास गराउनुहोस् ।
- चित्र कोर्न सफल भएको खण्डमा स्यावासी दिँदै अर्को वस्तु दिएर चित्र कोर्न उत्साहित गर्नुहोस् ।

थप क्रियाकलाप :

बालुवाको किस्तिमा हातले गहिरो छाप बनाई त्यसमा प्लास्टर अफ पेरिस पानीमा घोलेर छापमा हाल्नुहोस् । सुकेपछि निकालेर हातलाई छाम्दै तुलना गर्न लगाउनुहोस् ।

३.४ शिल्प

परिचय : क्राफ्ट वा शिल्पले बालबालिकाको सुक्ष्म अङ्गको विकास गर्छ । यसले औंला, हातको मांसपेशीहरूलाई लचिलो र बलियो बनाउँछ जुन लेखाइ सिपलाई चाहिने दक्षता हो ।

माटोको खेल

परिचय : प्रकृतिमा पाइने विभिन्न रङ प्रकारका माटालाई मुछेर गरिने क्रियाकलाप हो । माटो नपाउने स्थानमा, आँटा वा मैदाको पिठो मुछेर बनाएको डल्लो खेलाउँदा पनि उपयोगी हुन्छ ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- माटा नपाइने स्थानमा आवश्यकताअनुसार आँटा वा मैदा लिनुहोस् ।
- यसमा फिट्किरीको धूलो राखी चलाउनुहोस् । यसैगरी खान मिल्ने रङहरू गाँजर, चुकन्दर, बेसार आदिको रङ निकालेर छुट्टाछुट्टै मुछेर मैदाको डल्लो बनाउनुहोस् ।
- प्रयोगपछि यस डल्लो पिठोलाई अलिकति तेल राखी पोलिथिनमा हालेर राख्दा एक महिनासम्म प्रयोग गर्न मिल्छ ।

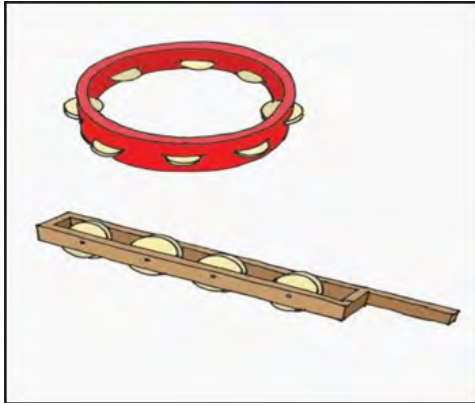
उद्देश्य : बालबालिकाले परिकल्पना गर्न, अवधारणा बनाउन, ढाँचा वर्णन गर्न, ढाँचा तयार गर्न खेलाउने तरिका :

- बालबालिकालाई विभिन्न जनावरहरू अथवा आकारहरूको मोडेल (ढाँचा) स्पर्श गर्न लगाउनुहोस् र आफ्नो विचारअनुसार त्यसलाई वर्णन गर्न लगाउनुहोस् ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई साथीको वर्णन सुनी साथीको सहयोगमा जनावरहरू वा आकारहरूको मोडेल (ढाँचा) स्पर्श गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई अफ्ठ्यारो परेको खण्डमा केही मस्तिष्क मन्थन गर्न प्रश्न सोध्नुहोस् । जस्तै यदि बालबालिकाले गाईको ढाँचा स्पर्श गर्दै छ भन्ने कुन अङ्ग हो जस्तो लाग्छ ? पुच्छर छ कि छैन ? सिङ्ग छ कि छैन ? केको ढाँचा हो जस्तो लाग्छ ? भनी सोध्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई मोडलको प्रत्येक अङ्गलाई छाम्न लगाएर समग्रमा छामी गाई भनी चिनाउनहोस् ।
- गाईको बनोटको बारेमा विचार व्यक्त गर्न लगाउनुहोस् । मैदाको डल्लोबाट ढाँचा छामेर त्यस्तै बनाउने प्रयास गर्न लगाउनुहोस् ।
- ढाँचा बनाउँदा कस्तो लाग्यो आफ्नो विचार पनि व्यक्त गर्न लगाउनुहोस् ।

नोट : ढाँचाहरू ठोस, नरम, चोट पटक लाग्ने संभावना न्यून हुने र ढाँचाहरू उल्टाई, पल्टाई, मुसारी, थिची, निचोरी, बङ्ग्याइ खेलन मिल्ने भएमा अवधारणा बनाउन र परिकल्पना गर्नमा सहयोग पुग्छ ।

३.५ गीत र सङ्गीत

परिचय : गीत सङ्गीत सुर र तालको समन्वयले बनेको सुन्दर रचना हो । गीत सङ्गीतले मनोरञ्जनको साथै स्वरको उतार चढाव, भाषा, तालको समन्वय, विषयवस्तुको अवधाना र मस्तिष्कलाई तन्दुरुस्त बनाई नयाँ सिर्जनाका लागि जागरुक गर्दछ । मस्तिष्क र शरीर समन्वय, ताल र कम्पन साथै सङ्केतको सहायताले सबै बालबालिकालाई सिर्जनात्मक चाल पनि सिकाउन सकिन्छ ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- कुनै पनि बालगीतको ताल तयार पार्नुहोस् । अर्थात् गीत गाउँदा हरेक बोलमा धाप दिँदै तालको नोटेशनअनुसार बालबालिकालाई निगालो, ढुङ्गा, ताली बजाउन लगाउनुहोस् ।
- भाषा क्षेत्रमा दिएको कमिलाको कथाको गीतमा ताल तयार पारेको नोट तल प्रस्तुत छ ।

उद्देश्य : सुनाइ सिकेको विकास एकाग्रता, मस्तिष्क र शरीर को समन्वय गराउन

कमिलाको ताँती गीतको तालको नोटेशन

एउटा कमिला बाटामा, रोटीको टुक्रा माटोमा ।

१ १ १,१ १ १ १,१

कमिलाले रोटीको टुक्रा तान्न खोज्यो हेर ।

१,१ १ १ १ १ २

तान्दा तान्दा आएन, तरपनि हरेस खाएन ।

१ १ १ १ १ १

दुलो पसी साथी सङ्गी बोलाई ल्यायो हेर ।

१ १ १ १ १ १ २

सबै एकजुट भएर, होस्ते हैँसे गरेर,

१ १ १,१ १ १ १,१

होस्ते हैँसे हो, होस्ते हैँसे हो ।

१,१ २ १ १,१ २ १

खुरु रुरु रोटीको टुक्रा तानेर लग्यो हेर ।

४ १ १ १ १ २

आफ्नो घर गएर, रोटी टुक्रा पारेर ।

१ १ १,१ १ १ १,१

सबै जना मिलीजुली बाँडेर खाए हेर ।

१ १ १,१ १ १ २

गाउने तरिका :

- भाषा क्षेत्रमा दिएको कथाको गीतमा तयार ताललाई राम्ररी सुन्नुहोस् र निगालोको टुक्रा, छिन् बाजा, तिघामा धाप दिँदै वा थप्पडी बजाएर गीत गाउन लगाउनुहोस् ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई साथीको सहयोगले निगालोको टुक्रा, छिन् बाजा, तिघामा धाप दिँदै वा थप्पडी बजाई गीत गाउन लगाउनुहोस् ।
- दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई आवाजसँग र सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि इशारा र कम्पनले समन्वय गर्दै गीतलाई अगाडि बढाउनुहोस् ।

३.६ ताल र नृत्य

परिचय : ताल र नाचले मस्तिष्कको सञ्चालन र शरीरको समन्वय गर्दछ । ताल, कम्पन र सङ्केतको सहायताले सबै बालबालिकालाई शरीरको सिर्जनात्मक सञ्चालन गरी नृत्य गर्दछन् । नृत्य बोल, लय, ताल, चाल र हाउभाउको आर्कषक संयोजन हो । नृत्यले शरीरको सम्पूर्ण अङ्गहरूको समन्वय, सञ्चालन र सन्तुलन गर्दछ ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- नाच गर्ने स्थान सुरक्षित गर्नुहोस् । अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूले सुनिरहेको गीत छानेर नृत्यमा ढाल्नुहोस् ।
- बालबालिकाले सुनिरहेको गीत छानेर नृत्यमा ढाल्नुहोस् ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई नृत्य गर्ने स्थानमा उक्लने ओर्लने बाटो अवरोध रहित गर्नुहोस् र पहिले नै हिँड्ने अभ्यास गराउनुहोस् ।
- अन्यमा जस्तै यसमा पनि उनीहरूलाई साथीको सहयोगमा क्रियाकलाप गराउनुहोस् ।
- ताललाई राम्ररी सुनेर चाल चाल्ने अवसर दिनुहोस् ।
- सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई कम्पनको सहायताले नृत्य सिकाउनुहोस् ।

उद्देश्य : सङ्गीतको तालमा शरीर सञ्चालन गर्न

गाउने र चाल गर्ने तरिका :

- गीत बजाउनुहोस् र बालबालिकाहरूले सिकेको नृत्य प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- माथिको गीतमा बिटअनुसार कोरियोग्राफी भइसकेको छ र लिड्क हेरी सिकाउन सकिन्छ ।
- सबैको प्रशंसा र स्याबासी दिनुहोस् ।
- बालबालिकाको दक्षताअनुसार प्रतिक्रिया दिनुहोस् ।

नोट : नाच सिकाउनु अघि शरीरको चालको अवधारणा दिन र अभ्यास गराउन आवश्यक छ ।
उदाहरणका लागि : स्थूल शरीरको चाल अगाडि, पछाडि, दायाँ बायाँ, झुक्न, हिँड्न, उफ्रन, कुद्न, दौडन, घुम्न, उठबस गर्न, बामे सर्न, घिसिन, दुवै खुट्टा, एक खुट्टाले फड्को मार्न आदि चालको फरक तरिका : बिस्तारै, छिटो, अलिख पाराले, जोसिलो पाराले आदि ।

३.७ सिर्जनात्मक सिकाइ क्षेत्रको थप अन्य सामग्रीहरू अनुकूलन गर्ने तरिका

सामग्रीको नाम बालगीत :

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका : बालगीत किताब सँगसँगै श्रव्य दृश्य (मोबाइल, उफर र युट्युब) बाट पनि सिकाउन सकिन्छ ।

४. गणित सिकाइ क्षेत्र

परिचय : गणितीय सिकाइ क्षेत्र बालबालिकाले गणित सिक्नका लागि तयारी गर्ने सिए सिकाउने क्षेत्र हो । यस क्षेत्रका क्रियाकलापबाट बालबालिकाले पूर्व गणितीय सिए सिक्छन् । राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्डले तोकेको न्यूनतम सामग्री अङ्क पत्ती, पजल, रङ्गिन डोमिनो, स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने वियाँ, काठ, ढुङ्गाका टुक्राहरू आदि हुन् । यसमध्ये केही सामग्रीको अनुकूलन यसप्रकार छ ।

४.१ पजल

परिचय : पजल चित्रलाई काटेर बनाइएको टुक्राहरू हो । यो समस्या सिर्जना गरेर समाधानको चुनौती दिने खेल हो । जसलाई समाधान गर्न ध्यान दिएर सोचेर समस्या समाधान गर्नुपर्छ ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- एफोर साइजको कागजमा एक इन्चको बोर्डर राखी चित्र कोर्नुहोस् र स्पर्शनीय बनाउन, चित्रलाई चित्रकै आकारमा गाता काटेर टाल्नुहोस् वा रङ्ग्याएका बालुवा, काठको धूलो, कपडाको टुक्रा, ऊन व कपास राखी स्पर्शनीय बनाउनुहोस् ।
- एफोर साइजको तीनओटा गाता काट्नुहोस् र एउटामा हात्तीको चित्र टाँसी एक इन्चको

बोर्डर काटेर छुट्याउनुहोस् ।

- अर्को गातामा एक इन्चको बोर्डर चारैतिर तानी बिचको भाग निकाली सो फ्रेमलाई चित्र नभएको गातामा टाँसिदिनुहोस् ।
- चित्र भएको गातालाई ४ वा ६ भागमा काटेर, हरेक एक भागमा समात्न मिल्ने बोर्डर पीन टाँसुनुहोस् (सजिलोको लागि पहिला २ पटक र पछि तीन, चार गर्दै पजल बढाउँदै आठओटा सम्मको टुक्रा काट्नुहोस्)

उद्देश्य : हात-आँखा समन्वय, समस्या समाधान गर्ने सिपको विकास गर्न

प्रयोग गर्ने तरिका

- अपाङ्गता भएका बालबालिका लगायत सबै बालबालिकालाई पजल भिकी क्रियाकलापका लागि कार्य चकटीमा राख्न लगाउनुहोस् ।
- चित्र हेर्न, छाम्न लगाउनुहोस् ।
- चित्रको बाहिरी किनार वा रडलाई हेर्न, छाम्न लगाउनुहोस् पजलको टुक्रा निकालेर छ्यासमिस गरी राखिदिनुहोस् र पजललाई मिलाउन लगाउनुहोस् ।
- मिलाएको खण्डमा स्याबासी दिनुहोस् । नसकेमा साङ्केतिक सङ्केत दिएर पूरा गर्न लगाउनुहोस् ।

४.२ काठको घडी

परिचय : काठको घडी समय सिकाउने सबैभन्दा सजिलो माध्यम हो । घडी प्रयोग गरेर समय मिनेट र घण्टामा नाप्न, विभिन्न खाले मौसमको अवधारणा दिन, दैनिकीद्वारा बालबालिकाहरूलाई समयको धारण स्पष्ट बुझाउन, अङ्ग्रेजी अङ्क ज्ञान, समय र दिशा ज्ञान, बिहान, दिउँसो र साँझको समय बताउन घडीको प्रयोग गरिन्छ । यसले बालबालिकाको अङ्क पहिचान, गणितीय ज्ञान तथा संज्ञानात्मक सिप विकास हुन्छ ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- सामान्य घडीलाई स्पर्शनीय बनाउनका लागि घडीमा भएको अङ्कहरूमा गम लगाई रङ्ग्याएको बालुवा राख्नुहोस् । त्यसलाई टकटक्याएर सुकाउनुहोस् अथावा खाक्सीको अङ्ग्रेजी अङ्क काटेर सो माथि टाँस्नुहोस् ।

उद्देश्य : बालबालिकालाई समयको अवधारणा बोध गराउन

प्रयोग गर्ने तरिका :

- बालबालिकालाई गोलोघेरामा राख्नुहोस् र घडी छुन लगाई घडीको सुईअनुसार १ देखी १२ सम्म अङ्क भन्न, सङ्केत गर्न वा देखाउन लगाउनुहोस् ।
- अपाङ्गताभएका बालबालिकालाई सँगै बस्ने साथीको सहयोगमा बुझाउन र क्रियाकलापमा सहभागी गराउन लगाउनुहोस् ।
- १ देखी १२ सम्म अङ्क भनिसकेपछि घडीको सुईअनुसार घडी सबैलाई पास गर्न लगाउनुहोस् ।
- ठुलो काँटाले मिनेट र सानो काँटाले घण्टा बताउने कुराको ज्ञान दिनुहोस् ।
- बिहान कति बजे बालविकास केन्द्र आइन्छ ? सोध्नुहोस् र सो समयमा घडीको सुईको अवस्थिति घडीमा बनाई देखाउनुहोस् ।
- समय जनाउने शब्दहरू जस्तै बिहान, दिउँसो र राती जस्ता शब्दहरूको प्रयोग गर्नुहोस् ।

अर्को विकल्प : बिहान ८ बजेको अवस्था र रातीको ८ बजेको अवस्थामा घरबाहिर र भित्रको अवस्था कस्तो हुन्छ ? कुराकानी गर्नुहोस् । (दिन अनि रातको अवधारणा बुझाउनुहोस् ।)

४.३ अङ्क पत्ती

परिचय : गणितीय सिपमध्ये गन्तीको सिप सिक्नका लागि अङ्क पत्ती प्रभावकारी सामग्री हो । यसमा अङ्क र अङ्क बुझाउने वस्तुहरू पनि सँगै राखिएको हुन्छ जसले गर्दा अङ्कअनुसार वास्तविक वस्तु गन्न सकिन्छ । यसको प्रयोगले सङ्ख्याको अवधारणा स्पष्ट हुन्छ ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- स्पर्शनीय अङ्क पत्ती बनाउन, खाक्सीको १ देखि १० सम्मको टुक्रा काटेर टाँस्नुहोस्, साथै गन्तीका लागि हात र औँलाहरूको १५ ओटा आकार काट्नुहोस् र खाक्सीको १ मा हत्केला र देखाएका चित्रमा जस्तै चोरी औँला ठाडो राखी बाँकी दोबारेर टाँस्नुहोस् ।
- यसैगरी २ मा दुईओटा औँला ठाडो पारेको अरू दोबारेको बनाउनुहोस् । यस्तै चोरी र माभी औँलाहरूलाई राखी बाँकी औँलाहरूलाई दोबारेर हत्केलामा स्यान्ड पेपरको ३, ४, ५ ओटा पत्तीहरूमा अङ्कअनुसारको गन्ती गर्नका लागि औँलाहरूको चित्र काटेर टाँस्नुहोस् ।
- पाँचसम्मको अवधारणा स्पष्ट भएपछि, ६ देखि १० सम्म पनि दुई, दुई हात र औँलाहरू जोडी टाँस्नुहोस् ।

उद्देश्य : बालबालिकालाई अङ्क र गन्तीको अवधारणा बोध गराउन

खेलाउने वा सिकाउने तरिका : अङ्कको गीत

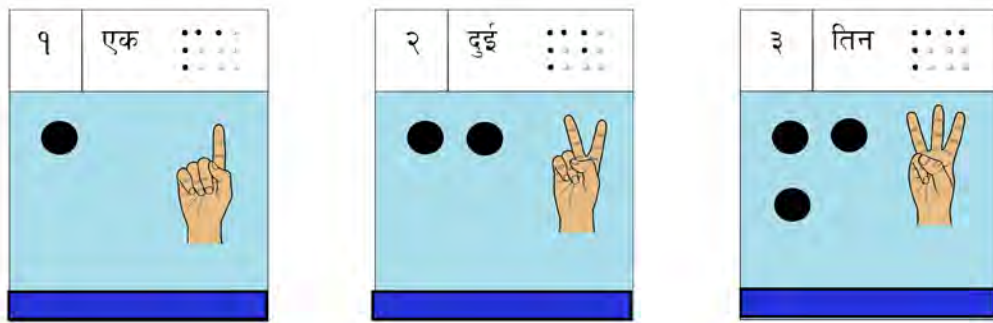
- बालबालिकालाई सिकाउँदा गणितमा आधारित कथा, कविता र बालगीत आदिबाट सिकाउनुपर्छ ।
- बालबालिकालाई गन्तीको अवधारणा स्पष्ट पार्न कुनैपनि अङ्कले सङ्ख्या र मात्रा बुझाउँछ भन्ने तथ्यलाई प्रष्ट पार्नुपर्छ । यसका लागि तलको विधिहरू सिकाउन वा पछ्याउन लगाउनुहोस् ।
- मुट्ठी बाहिरतिर फर्काइ आफ्नो छातीको सिधामा हात दोबार्न लगाउनुहोस् ।
- १ देखि १० सम्मको गीत सँगसँगै हातका औँलाहरू १, २, ३, ४, ५, .. भन्दै अङ्कअनुसार खोल्न लगाउनुहोस् ।

१ देखि १० सम्मको गीत

१ ले भन्छ १, लौरो टेक,
२ ले भन्छ २, आऊ मेरो बुई,
३ ले भन्छ ३, पर्ख एक छिनु,
४ ले भन्छ ४, मौरीको घर,
५ ले भन्छ ५, आगनीमा नाच,
६ ले भन्छ ६, हातमा के छ,
७ ले भन्छ ७, पानको पात,
८ ले भन्छ ८, पढौं हामी पाठ,
९ ले भन्छ ९, हामी ज्ञानी छौं,
१० ले भन्छ १०, काठको बस

- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई साथीको सहयोगमा क्रियाकलाप गर्न लगाउनुहोस् र आफूले पनि सहजीकरण गरिदिनुहोस् ।
- अभ्यासको गति हेरेर गीत ढिला वा चाँडो गाएर त्यहीअनुसार क्रियाकलाप गर्न लगाउनुहोस् ।

४.४ टिका खेल (गन्ति)

परिचय : टिका खेल अङ्कपत्तीलाई स्पर्शनीय बनाई बालबालिकालाई अङ्क चिनाउन खेलिने खेल हो । बालबालिकाले यो खेल थोप्लाको गन्तीअनुसार टिका टाँसेर गन्तीको अवधारणा स्पष्ट बनाउँछन् ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- अङ्क पत्तीलाई स्पर्शनीय बनाउनका लागि अङ्क १ मसिनो खाक्सीको टुक्रा काटेर टाँस्नुहोस् ।
- गन्तिको लागि एउटा टिका पनि टाँस्नुहोस् र अङ्कको नाम देवनागरीमा बायाँतिर र ब्रेल लिपीमा दायाँतिर लेख्नुहोस् ।

- यसैगरी एकदेखि दशसम्मको अङ्क पत्ती बनाउनुहोस् । गम र कलमको सहायताले अक्षर कोरी बालुवा छरेर पनि स्पर्शनीय अङ्क पत्ती बनाउन सकिन्छ ।

उद्देश्य : बालबालिकालाई १ देखि १० सम्मको अवधारणा सिकाउने

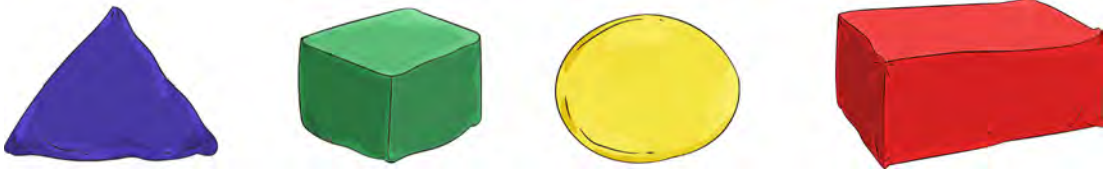
खेलाउने तरिका :

- अपाङ्गता भएका बालबालिकालगायत सबै बालबालिकालाई स्पर्शनीय अङ्क पत्ती हेर्न, छाम्न लगाई अङ्कको नाम भन्न लगाउनुहोस् ।
- आवश्यकताअनुसार बालबालिकालाई एक अर्काको सहयोग लिन र दिन प्रोत्साहित गर्नुहोस् ।
- स्पर्शनीय अङ्कपत्ती छाम्न लगाई अङ्कको सङ्ख्याअनुसारको बियाँ वा ढुङ्गा राख्न लगाउनुहोस् ।

- यो अङ्कपत्तीको प्रयोगपछि १ को साथी (जोडी) छ कि छैन ? २ को साथी (जोडी) छ कि छैन ? भन्दै जोड बिजोडको अवधारणा पनि दिनुहोस् ।

४.५. ज्यामितीय आकारको विन ब्याग

परिचय : विन ब्याग चारओटा ज्यामितीय आकार, चारओटा टेक्चर, चारओटा रङ साथै चार किसिमका स्पर्शनीयका सामग्रीहरू हाली बाहिरबाट सिलाएर बन्द गरेको थैली हो । यसमा बालबालिकाले खेल्दा एकैपटक आकार, रङ, स्पर्श तथा अन्य सिकाइ तथा विकासका अवसरहरू पाउँछन् ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- ज्यामितीय आकारको विन ब्याग स्पर्शनीय बनाउनको
 - क) चिप्लो सिल्क कपडा ख) खस्रो सुतीको कपडा ग) नरम ऊनीको कपडा
 - घ) लचिलो (तन्किने) नाइलनको कपडा ।

- चिप्लो कपडाको आयतकार ढ ओटा, सुती कपडाको गोलाकार ढ ओटा, ऊनीका कपडाको त्रिकोण ढ ओटा, नाइलन कपडाको वर्ग ढ ओटा काट्नुहोस् ।
- दुई दुईओटा आकार जोडी हरेक आकारको ४ ओटा थैली बनाउनुहोस् ।
- आयतकारको ४ थैलीमा ४ थरीको सामान मटर, चियापत्ती, तोरी/कोदो र रुवा राखी थैलीको मुख सिलाइदिनुहोस् ।
- यो प्रक्रिया हरेक आकारको गोलाकार, त्रिकोण र वर्गाकार थैलीहरूसँग दोहोर्‍याउनुहोस् ।

उद्देश्य : ज्यामितीय आकार चिन्न र नाम भन्न र जोडा मिलाउन

प्रयोग गर्ने तरिका

- बालबालिकालाई गोलो घेरामा राख्नुहोस् ।
- विन ब्यागलाई घडीको सुईको दिशामा गीत गाउँदै पास गर्न लगाउनुहोस् ।
- गीतको बोलमा अवस्थितिको भाषा माथि, तल, अगाडि, पछाडि प्रयोग गरी विन ब्याग पास गर्न लगाउनुहोस् ।

थैली उता देऊ, थैली उता देऊ, थैली साथीलाई देऊ
 थैली उता देऊ, थैली उता देऊ, साथीलाई थैली देऊ
 माथिबाट देऊ, माथिबाट देऊ, थैली माथि बाटा देऊ,
 माथिबाट देऊ, माथिबाट देऊ, साथीलाई थैली देऊ,
 तलबाट देऊ, तलबाट देऊ, तल बाटा थैली देऊ,
 तलबाट देऊ, तलबाट देऊ, साथीलाई थैली देऊ,
 बिस्तारी देऊ, बिस्तारी देऊ, बिस्तारी थैली देऊ,
 बिस्तारी देऊ, बिस्तारी देऊ, साथीलाई बिस्तारी थैली देऊ,
 (यस्मा आवश्यकताअनुसार थपै जान सकिन्छ ।)

- बालबालिकालाई एकै किसिमको आकारको, स्पर्श वा रङको आधारमा जोडा मिलाउन लगाउनुहोस् ।
- त्यसैगरी एकै किसिमको ज्यामितीय आकार, स्पर्श वा रङको आधारमा समूह बनाउन लगाउनुहोस् ।

नोट : दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई रङको अवधारणा दिँदा रङहरूलाई बालबालिकाको भावनासँग जोडेर सिकाउन सकिन्छ । रिस : रातो, पहेंलो : आशा, हरियो : शान्ति, निलो : ईश्वर्या, इत्यादि । रङको वर्णन तथा सामग्रीबाट इन्द्रियको उपयोग गरेर पनि सिकाउने गरिन्छ ।

४.६ ढाँचा पट्टी

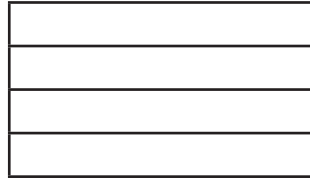

परिचय : ज्यामितीय आकारका ढाँचाका पट्टी एउटा चार्ट पेपरमा ज्यामितीय आकारहरू काटी विभिन्न क्रमबद्ध तरिकाबाट टाँसेर तयार पारेका पट्टीहरू हुन् । ढाँचाका पट्टीको पुनःनिर्माणले निश्चित आकारको अवस्थिति जान्न, अब के आउँछ भनी अन्दाज लगाउन र सोचाइ सिपको विकास गर्छ ।

उद्देश्य : ज्यामितीय आकार चिन्न र आकारको अवस्थिति बताउन

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- ज्यामितीय आकारका ढाँचाका पट्टीहरू तयार पार्न चार्टपेपरलाई चार भागमा बराबर काट्नुहोस् ।

- आकारलाई स्पर्शनीय बनाउन चिप्लो सिल्क कपडा, खस्रो सुतीका, नरम ऊनीका, लचिलो (तन्किने) नाइलनको कपडाको प्रयोग गर्नुहोस् ।
- स्पर्शनीय ढाँचाका पट्टीहरू तयार पार्न कपडाको प्रयोग गर्नुहोस् जस्तै सिल्कका रातो रङको कपडाले आयतकार, सुतीका पहेँलो रङको कपडा गोलाकार, ऊनीको निलो रङ र कपडा त्रिकोण र नाइलनको हरियो रङ कपडाले वर्गको ४/४ ओटा आकारहरू काट्नुहोस् ।
- कपडाको आकारको प्रयोग गरी विभिन्न किसिमका ढाँचाको नमुना तयार पार्नुहोस् ।

- माथि दिइएको नमुनाअनुसार ज्यामितीय आकारका ढाँचाका पट्टीहरू तयार पार्नुहोस् ।

नोट : ज्यामितीय आकारका ढाँचाका पट्टीका लागि रङ्गाइएको गाताको आकार काटी कागजमा टाँसेर विभिन्न किसिमका ढाँचाको नमुना तयार पार्न सकिन्छ ।

प्रयोग गर्ने तरिका :

- बालबालिकालाई ज्यामितीय आकारका ढाँचाका पट्टीहरू हेर्न, छाम्न लगाई आकारको नाम भन्न, चित्र कोर्न वा सोहि आकारको विन ब्याग टिप्न लगाउनुहोस् ।
- ज्यामितीय आकारका ढाँचाका पट्टीलाई छाम्न र अवलोकन गर्न लगाई ज्यामितीय आकारहरूको अवस्थिति भन्न, देखाउन वा सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई ज्यामितीय आकारका ढाँचाका पट्टीहरू हेर्न, छाम्न लगाई ज्यामितीय आकारका विन ब्याग अथवा काठका ज्यामितीय आकारले ढाँचाका पट्टीमा आकारहरूको अवस्थितिको हुबहु नमुना बनाउन लगाउनुहोस् ।
- आफैले नयाँ नमुना तयार पार्न प्रोत्साहित गर्नुहोस् ।

४.७ नापी खेल

परिचय : नापी खेल बालबालिकाले स्थानीय सामग्रीको प्रयोगबाट लम्बाइ, चौडाइ मापन गर्ने, धेरै थोरै छुट्याउने, अन्दाज गर्ने खेल हो । यसमा लामो छोटो सिन्का, लट्ठीको प्रयोगले क्रियाकलाप गर्दछन् ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- स्थानीय तहमा पाइने विभिन्न आकारका जस्तै: ६, ८, १०, १२ इन्चसम्मका निगालोको टुक्रा, बाँसका भिक्काहरू, अन्य सिन्काहरूलाई काटेर चोट नलाग्ने गरी खाक्सीले सफा गरेको टुक्राहरू जम्मा गर्न लगाउनुहोस् ।

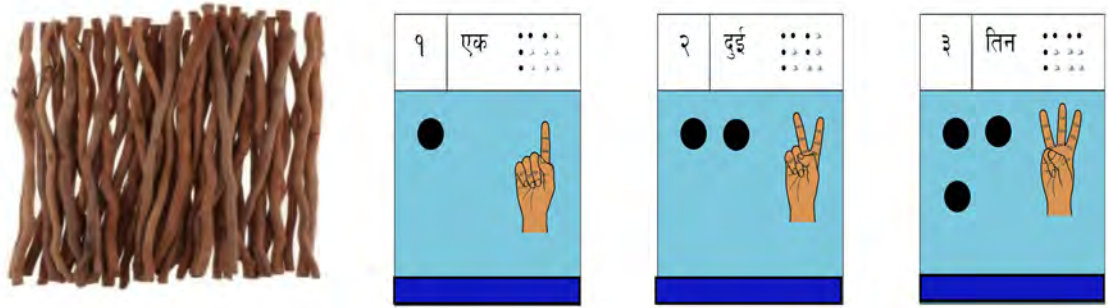
उद्देश्य : बालबालिकाले तुलना गरेर बताउन

खेलाउने तरिका :

- बालबालिकालाई दिइएको काठको टुक्राहरूलाई हातमा लिएर नाप्न लगाउनुहोस् ।

- लम्बाइअनुसार पहिलो, दोस्रो र तेस्रो गरी क्रमबद्ध रूपमा छोटोदेखि लामो राख्न लगाउनुहोस् ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई साथीसँग सहकार्य गरी क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागिता जनाउन प्रोत्साहित गर्नुहोस् ।
- दुईओटा काठको टुक्रा लिएर लामो वा छोटो पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् र पहिलोभन्दा दोस्रो ठुलो कि सानो भनेर सोध्नुहोस् ।

४.७ सङ्ख्या र मात्रा खेल

परिचय : बालबालिकालाई अङ्क गन्ती र धेरै थोरै वस्तुहरूको अवधारणा दिने खेल हो । स्थानीय तहमा पाइने काठको टुक्राहरूबाट बालबालिकालाई अङ्कअनुसार वस्तुहरूको गन्तीको अवधारणा दिने खेल हो । जसले कुनैपनि वस्तुको अङ्क, सङ्ख्या र मात्रा बुझ्नु सहयोग गर्छ । गन्ती सिकाउन ढुङ्गा, खोयाको टुक्रा, बिउ, खेलौना, साथी आदि वरिपरि भएकै वस्तुहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- स्थानीय तहमा पाइने विभिन्न आकारका जस्तै ६” र ८” सम्मका निगालोको टुक्राहरू, बाँसका भिक्राहरू, अन्य सिन्काहरूलाई काटेर चोट नलाग्ने गरी खाक्सीले सफा गरेको टुक्राहरू जम्मा गर्न लगाउनुहोस् ।
- स्पर्शनीय अङ्क पत्ती ।

उद्देश्य : गन्तीका धेरै, थोरैको अवधारणा दिन

खेलाउने तरिका :

- बालबालिकालाई अङ्क १ को अङ्क पत्ती उठाएर १ अङ्क कसरी लेखिन्छ त्यही आकारमा ट्रेस गर्न लगाउनुहोस् र १ छुँदाको अनुभव भन्न लगाउनुहोस् ।
- १ को अङ्क पत्ती हेरेर वा छामेर एउटा काठको टुक्रा वा नतिखारेको सिसा कलम एक हातले टिपेर अर्को हातमा राख्दै एक भन्न वा सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् र भुइँमा अङ्क १ को अङ्क पत्तीसँगै राख्न पनि लगाउनुहोस् ।
- २ को अङ्क पत्ती उठाएर दुई अङ्कलाई कसरी लेखिन्छ त्यही आकारमा ट्रेस गर्न लगाउनुहोस् र २ छुँदाको अनुभव भन्न वा सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् ।

- अब १ भन्दै एउटा काठको टुक्रा वा सिसाकलम टिपेर अर्को हातमा राख्न लगाउनुहोस् र दुई भन्दै अर्को काठको टुक्रा टिपेर सोही हातमा थप्न लगाउनुहोस् र दुई भन्दै दुईको अङ्क पत्तीसँगै राख्नुहोस् ।
- यसैगरी ३ देखि १० सम्म गन्ती गर्न लगाउनुहोस् । घट्दो र बढ्दो क्रम पनि यसरी नै सिकाउन सकिन्छ ।
- प्रश्न : गर्नुहोस् कुन धेरै कुन थोरै छलफल गर्ने र एकभन्दा दुई धेरै कि थोरै सोध्नुहोस् ।
- काठको टुक्रा वा सिसाकलम गन्तिअनुसार टिपेर अर्को हातमा राख्दाको अनुभव भन्न लगाउनुहोस् ।
- गन्तीअनुसार काटेको बोटलको भाडामा लेखेको अङ्कअनुसार जोडा मिलाउँदै राख्न लगाउनुहोस् ।

४.८ डोमिनोज

परिचय : डोमिनो आयातकार खेल टुक्रा हो । यसको बिचको भागमा रेखा तानेर यसलाई दुई भागमा विभाजित गरिएको हुन्छ । यो सरलबाट जटिल सिकाइका लागि प्रयोग गरिन्छ । डोमिनो विषयवस्तुमा आधारित गणितीय तथा भाषा गरी दुवै खालको तयार गर्न सकिन्छ । यसमा गणितीय सिकाइका लागि अनुकूलन गरिएको छ ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- काठको २ x ४ को आधा इन्च मोटा टुक्राहरू लिनुहोस् वा गाताको २ x ४ को आयतका २८ ओटा टुक्राहरू काट्नुहोस् ।

- एउटा पातला र मसिना धर्का जस्ता टुक्रा पारी त्यसलाई बिचमा टाँसेर दुई भागमा विभाजित गरी दिनुहोस् ।
- दिइएको नमुना जस्तै टिकाहरू टाँस्नुहोस् वा ग्लुगनको थोपा चुहाई डोमिनोमा लुडो भै थोप्ला बनाउन होस वा ड्रील मेसिनको सहायताले दिइएको नमुनाअनुसार खोज्न सकिन्छ ।

उद्देश्य : गणितीय सिपको विकास गर्न, ध्यान केन्द्रित हुन, समस्या समाधान गर्ने जस्ता महत्त्वपूर्ण सिपको विकास

खेलाउने तरिका :

- दुई खेलाडी छ भने १४/१४ ओटा डोमिनोज बाँड्ने । ३ खेलाडी छ भने ६ ओटा बाँड्ने र जुन खेलाडीको हातमा दुई भागमध्ये सुरुमा खाली भएको डोमिनो पर्छ उसले खेल सुरु गर्नुहुन्छ ।
- उसलाई सुरु गर्न लगाएर घडीको चक्रअनुसार खेलन लगाउनुहोस् । जसको पहिला डोमिनोज सकिन्छ उसले जित्छ ।

नोट : विषयवस्तुसँग सम्बन्धित डोमिनोज बनाउँदा पनि ६ प्रकारको चित्र लिएर नै बनाउनुपर्ने हुन्छ । जस्तै ६ ओटा जनावर, चरा, फल, फूल

५. विज्ञान सिकाइ क्षेत्र विज्ञान क्षेत्र

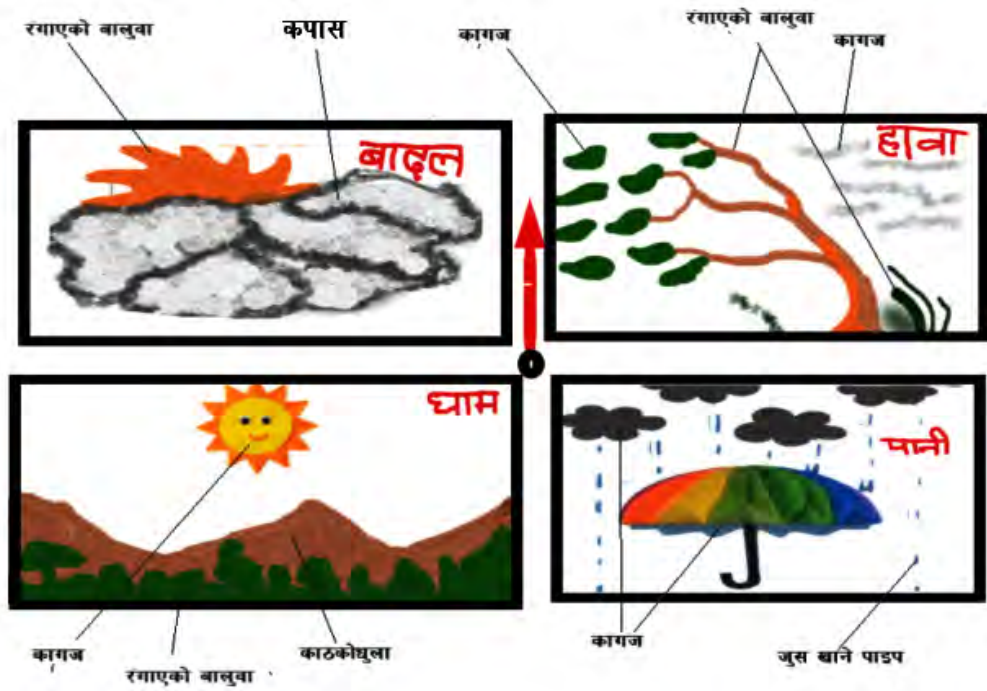

परिचय : विज्ञान क्षेत्रमा बालबालिकाले खोज, अनुसन्धान गर्ने पत्ता लगाउने जस्ता अनुसन्धान र अन्वेषणात्मक कार्यहरू गर्दछन् । जसले भविष्यमा वैज्ञानिक खोज अनुसन्धानको अवसर खोजी गर्ने आधार तथा उत्प्रेरणा मिल्दछ । यसका लागि राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका २०६७ प्रथम संशोधन ७५ ले तोकेको न्यूनतम सामग्री हेर्न, छुन, सुँघ्न सकिने वस्तु, रङ्गीन वस्तु, विभिन्न आवाज आउने वस्तु, वास्ना आउने वस्तु भएको ।

५.१ मौसम कार्ड

परिचय : मौसम बालबालिकाले सजिलोसँग बुझ्न सक्ने र आफ्ना अनुभवसँग जोड्ने विषय हो । उनीहरूले मौसमअनुसार आफ्नो अनुभव र चित्रसँग जोडा मिलाई परिवर्तनलाई अवलोकन गर्दछन् । सोही विषयमा छलफल गर्दा अनुभवात्मक सिकाइ हुन्छ र जुन वैज्ञानिक खोजप्रति उत्सुकता जगाउने उत्कृष्ट तरिका हो ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- ए फोर साइजको कागजलाई चार बराबर भागमा बाँडी यसमा चित्र कोर्नुहोस् अथवा सेतो गुराँसद्वारा प्रकाशित प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रका लागि चित्रात्मक स्रोत सामग्री सहयोगी पुस्तिकामा दिइएमा चित्र मौसम कार्डको फोटोकपी गर्नुहोस् ।
- बालुवा टाँस्नको लागि चित्रमा रुखको लहरा र हाँगाहरूमा गम लगाउनुहोस् र रङ्ग्याइएको बालुवा राख्नुहोस् । सुकेपछि टकटक्याउनुहोस् अब घाँसहरूमा पनि गम लगाई हरियो बालुवा टाँस्नुहोस् । यसलाई पनि सुकेपछि टकटक्याउनुहोस् ।
- पातमा हरियो अलिक मोटो खाले अथवा कुनै पत्रिकाको हरियो पाना छ भने पात आकारमा काटेर टाँस्नुहोस् ।
- सूर्य बनाउँदा कागजको प्लेट (पेपर प्लेट) अथवा पहुँलो कागज दोबारेर अथवा काटेरे सूर्यको चित्र बनाउनुहोस् र पहाडको रेखाचित्रमा गम लगाएर काठको धूलो टाँसी पहाड बनाउनुहोस् । घाँसहरूमा हरियो रङ्ग्याइएको बालुवा टाँस्नुहोस् ।
- कागजलाई बादलको आकारमा काट्नुहोस् र कपासले सजाउनुहोस्, जोडी बादलको बिचमा ऊनी धागो टाँस्नुहोस् ।

- कागज पट्याएर वा काटेर छाताको आकार दिई टाँस्नुहोस् र छेस्कालाई छाताको बिँड हुने गरी टाँस्नुहोस् ।
- पूरा बनेको मौसम चार्टलाई सोही आकारको बाक्लो कागजमा टाँस्नुहोस् । कागजलाई घडीको सुई जस्तै आकारमा काटेर थम पीनको सहायताले बिचमा टाँस्नुहोस् ।
- अब विज्ञान क्षेत्रमा बालबालिकाले छुन सक्ने गरी राख्नुहोस् ।

उद्देश्य : बालबालिकाले मौसमको अवस्था अवलोकन गरी बताउन

क्रियाकलाप गराउने तरिका

- बालबालिकालाई दैनिक कार्यतालिका अनुरूप दिन चिनारी गराउँदै मौसमको गीत गाउन लगाउनुहोस् । तल दिइएको गीत र स्थानीय क्षेत्रमा भएका वा आफूले बनाएर पनि मौसमको गीत गाउन सकिन्छ ।
- बाहिर गएर अनुभव गर्दै, भ्यालबाट हेरेर वा साथीको व्याख्या सुनेर त्यो दिनको मौसम वर्णन गर्न लगाउनुहोस् ।
- सो दिनको नेतालाई मौसम चार्टको (हावा, जाडो, घाम, वर्षा) सही मौसममा सुई घुमाएर राख्न लगाउनुहोस् । अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई अवस्थाअनुसार हेरेर व्याख्या सुनेर, छामेर, देखाउन लगाउनुहोस् ।
- सबै बालबालिकालाई सो दिनको मौसमअनुसारको हाउभाउ भल्काउने अभिनय गर्न लगाउनुहोस् ।
- कुन मौसममा के लुगा लगाइन्छ त्यसबारे पनि छलफल गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकाहरूलाई मौसम चार्ट देखाई छाम्न लगाउनुहोस् र सूर्य, बादल, छाता पानीको बारेमा छलफल गर्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई जोडामा राखी एक अर्काको कपालमा 'फू' गरेर कपाल उड्ने गरी फुक्न लगाउनुहोस् । यसैगरी कपास, प्वाँख, बेलुन जस्ता वस्तुहरू फुक्न लगाउनुहोस् । विपरीत दिशामा चलेको हावाले कपाल उडाए जस्तै हावा जोडले चल्दा पात अर्कोतिर ढल्कने, लुगा उड्ने कुरा प्रष्ट पार्नुहोस् । हावा चलेको महसुस गरेको छ छैन छलफल गर्नुहोस् । हावा भएको मौसम चार्टलाई हेर्न र छाम्न लगाई अवधारणा प्रष्ट पार्नुहोस् ।
- त्यसैगरी पानी पर्दा के ओड्ने भन्नेबारे छलफल गर्नुहोस् । छातालाई हेर्न र छाम्न लगाउनुहोस् ।
- मौसम कार्डमा चार थरीको मौसमबारे कुरा गर्नुहोस् । बालबालिकालाई बाहिर हेर्न लगाई अथवा घाम लागेको छ कि, कस्तो मौसम छ ? घाम लाग्दा, बादल लाग्दा, हुरी बतास चल्दा र पानी पर्दाको हावा महसुस गराउनुहोस् । सधैं आजको मौसम कस्तो छ अनुभव गर्न लगाई सोअनुसार मौसमको चित्रमा काँटा घुमाउन लगाउनुहोस् ।

१

आछु, आछु जाडो, कान ठाडा
घर जाउँ भने, घर टाढा
माथिबाट आउने कालो टोपी लाउने
त्यै हो मलाई जाडो बनाउने

२

पानी पच्यो, पानी पच्यो,
सुन्दै छु, सुन्दै छु,
पानी पच्यो तप तप,
पानी पच्यो तप तप,
भिजेको छु, भिजेको छु

५.२ धवनी बट्टा

परिचय : धवनी बट्टा एकै खालको बट्टामा विभिन्न सामग्री राखेर बनाएको आठओटा बाकसको सेट हो । जसमा बाहिर उस्तै रङ आकार भएता पनि यसको भित्र नरमदेखि चर्को आवाजका आउने खाले वस्तुहरू राखेका हुन्छन् ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- ८ ओटा एकै खालका बट्टाहरूलाई दुई भागमा ४, ४ ओटा गरी बाँड्नुहोस् ।
- ४ ओटामा रातो र ४ ओटामा निलो रङले चिनो लगाउनुहोस् ।
- चना, चियापत्ती, चामल, ढुङ्गा एउटा रातो र एउटा निलो रङको बट्टामा यी सामग्रीहरू बराबर मात्रा राख्नुहोस् ।
- सबैको बिकोमा गम लगाएर राम्ररी बन्द गर्नुहोस् जसले गर्दा बालबालिकाले खोल्न नसकुन् ।

उद्देश्य : धवनीको अन्तर पत्ता लगाउन

प्रयोग गर्ने तरिका :

- सबै बालबालिकालाई बट्टाहरू रातो निलो गरी दुई लाइनमा राख्न लगाउनुहोस् ।
- रातो बट्टालाई एउटा, एउटा गरेर आवाज सुन्न लगाउनुहोस् वा कम्पनलाई महसुस गर्न लगाउनुहोस् ।
- आवाज वा कम्पनको आधारमा मन्ददेखि चर्को आवाज वा हलुकादेखि सारो कम्पनको आधारमा रातो बट्टाहरूलाई क्रमबद्ध तरिकाले राख्न लगाउनुहोस् ।
- अब निलो बट्टाहरूसँग जोडा मिलाउन लगाउनुहोस् । यसको प्रयोगबाट बालबालिकाले ध्वनीको पहिचान गरी जोडा मिलाउने अभ्यास गराउनुहोस् ।
- यसैगरी बट्टाबाट आवाज आए जस्तैगरी अनुकरणात्मक शब्दको उच्चारण गर्न लगाउनुहोस् ।
- सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई कम्पनको सहायताले तीव्र, मध्यम, न्यून कम्पन भएको अनुभवको आधारमा जोडा मिलाउन लगाउनुहोस् । जोडा मिलेको र नमिलेको निम्न सङ्केतले जनाउन लगाउनुहोस् ।

नोट : प्रविधिको प्रयोग गरेर कम्पन दिनका लागि कम्पन यन्त्र वा मिक्चर ग्राइन्डरमाथि हात राख्न लगाई कम्पनको स्तर तीव्र, मध्यम र न्यून अनुभव दिन सकिन्छ ।

थप क्रियाकलाप : यसैगरी गन्धको बट्टालाई (लवाङको तेल, तोरीको तेल, लसुन, अदुवा, प्याज आदि) स्वादको बट्टा (गुलियो, नुनिलो, अमिलो, तीतो, पिरो) बनाउन सकिन्छ । सबैलाई सुँघ्न र चाख्न लगाई स्वाद र बास्नाको बयान गर्न लगाउन सकिन्छ । तर यसरी सुँघ्न र चाख्न दिने वस्तुहरू दैनिक भान्सामा प्रयोग हुने खान मिल्ने मात्र हुनुपर्छ ।

५.३ इन्द्रिय यात्रा

परिचय : इन्द्रिय यात्रा यस्तो संवेदनशील हिँडाइ हो, जसमा बालबालिकाले खाली खुट्टा विभिन्न प्रकारको वस्तुहरू माथि हिँड्दै, स्पर्शको अनुभव बटुल्छन् र अनुभवअनुसार पहिचान गरी वस्तुको नाम बताउँछन् ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

- बालबालिकाले टेक्न मिलने फराकिला छुट्टा छुट्टै ट्रेहरूमा बालुवा, काठको धूलो, गेडागुडी, पात, ढुङ्गाहरू, रवा, काठको टुक्राहरू, सरफ पानी अनि ढुङ्गा आदी मार्ग (बाटो) तयार पार्नुहोस् ।
- बालुवा, काठको धूलो, गेडागुडी, पात, ढुङ्गाहरू, कपास आदिलाई जुनसुकै क्रममा राखेपनि अन्तिमको दुई ठाँउमा चाँहि पानी र गोडा पुछ्ने कपडा राख्नुहोस् ।

उद्देश्य : स्पर्शनीको ज्ञान दिन

प्रयोग गर्ने तरिका :

- बालबालिकालाई जुत्ता खोलेर लाइनमा उभिन लगाउनुहोस् ।
- खाली खुट्टा कस्तो महसुस भएको छ सोधेर वा हातको इशाराले वा सङ्केतले भन्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई माथिको तयारी बाटोमा हिँड्न लगाई हरेक वस्तुको नाम लिँदै त्यसमा हिँड्दा कस्तो महसुस भयो सोध्नुहोस् र बोलेर वा चित्रमा जस्तै हातको इशाराले भन्न सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् ।
- यो क्रियाकलाप फेरि दोहोर्‍याउन लगाउनुहोस् र केमा टेक्दैछन् सोधेर वस्तुको नाम, टेक्दाको अनुभव भन्न वा हातको इशाराले सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिका सचेतपूर्ण तरिकाले कदम चाल्दै छन् भने उनीहरूमा विश्लेषणात्मक सोचाइ सिपको विकास हुँदैछ । अन्दाज लगाउने र समस्या समाधान गर्ने जस्ता क्षमताको विकास हुँदैछ ।

५.४ बालुवा खेल

परिचय : बालुवा प्राकृतिक रूपमा ढुङ्गा माटाका कणहरू मिलेर बनेका दानेदार वस्तु हुन् । बालुवा मुख्यतया नदी किनारमा पाइन्छ । बालुवाको खेल, खेल मात्रै नभएर थेरापी पनि हो । विकासात्मक अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि बालुवा खेल विशेष लाभदायक हुन्छ भने अन्य बालबालिकालाई पनि यसले प्रभावकारी फाइदा दिन्छ ।

अनुकूलन गर्ने तरिका :

पहिलो तरिका :

बालुवाको ट्रे किनेर ल्याउनुहोस् र विभिन्न खाले पानीमा बस्ने जनावरहरूको प्लास्टिकका साँचाहरूले पानीमा बस्ने जनावरहरू बनाउन लगाउनुहोस् । विभिन्न खालका जनावरको मोडलहरू र यसका साँचोहरू पनि सङ्कलन गरी राख्नुहोस् र यसले जनावरहरूको आकृति बनाउन लगाउनुहोस् ।

दोस्रो तरिका :

बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रको खुला ठाँउमा बालबालिका हिँड्न, खेलन मिलने गरी बालुवा थुर्पानुहोस् । बालुवालाई राम्रोसँग सोस्ने गरी पानी हाल्नुहोस्, खेलने ठाउँलाई फूल, पात भएको हाँगाहरू, घाँसले सजाउनुहोस्, बालुवामा खेलन मिलने सामानहरू जस्तै : चाल्ना, बालमैत्री बाल्टिन, माना, चौथाइ बनाउन साँचाहरू उपलब्ध गराउनुहोस् ।

उद्देश्य : स्पर्श (बनोट) को अवधारणा विकास गर्न

खेलाउने तरिका :

- बालबालिकालाई खेलको नियम बताएर तयारी बनाउनुहोस् ।

- सबै बालबालिकालाई खेल्ने सामान दिएर खेल्न दिने र उगाउने, भर्ने, खन्याउने, रोप्ने, घर बनाउने, बालुवा छान्ने कामहरू गर्न प्रोत्साहित गर्नुहोस् ।
- अपाङ्गता भएका लगायत सबै बालबालिकालाई सहभागी गराउनुहोस् । सहयोगको आवश्यकता भएका बालबालिकालाई आफूले वा अर्को साथीलाई सहयोग गर्न लगाउनुहोस् ।

६. स्वावलम्बन सिकाइ क्षेत्र

परिचय : यस क्षेत्रमा गरिने क्रियाकलापले बालबालिकाहरूमा आफ्नो काम आफैँ गर्ने क्षमताको विकास हुन्छ र उनीहरूमा आत्मनिर्भरता बढ्दछ । राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका २०६७ प्रथम संशोधन २०७५ ले तोकेका न्यूनतम सामग्री २ सेट इजार, तुना बाँध्ने, हुक, टाँक, फास्नर लगाउने नमुनाहरू हुन् ।

६.१ कार्य चकटी

परिचय : कार्य चकटी २४" x ३६" को अलि बाक्लो कपडा वा बोराले बनेको क्रियाकलाप चकटी आकारको हुन्छ । जसले बालबालिकाहरूलाई काम गर्ने एउटा निश्चित स्थान प्रदान गर्छ । साथै उनीहरूलाई अर्काको ठाउँमा अधीकारण र अर्काको कार्यमा हस्तक्षेप नगर्ने बानीको विकास गराउँछ ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- पुरानो वा खेर जाने कपडाहरू विशेष गरी जिन्स वा खद्दरको लुगा २४ x ३६ इन्चको काट्नुहोस् । नाप २, ४ इन्चले आवश्यकताअनुसार बढाउन सकिन्छ ।
- काटेको लुगा चारैतिर मेसिन अथवा हातले सिउनुहोस् ।

उद्देश्य : एकाग्रता बढाउन र कार्य चक्र पुरा गर्न

खोल्ने तरिका

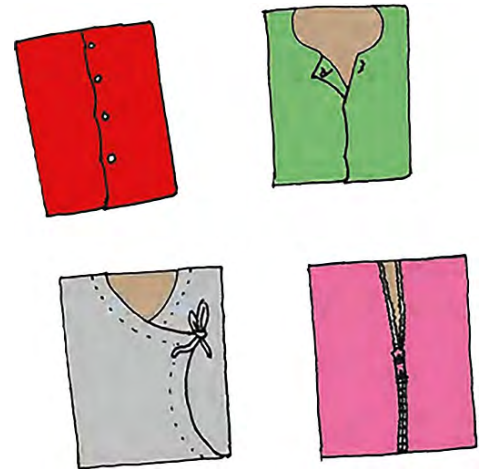

- चकटीलाई फुकाउँदा आफूपट्टि राखेर दुवै हातको आठओटा औंलाहरूले ठेल्दै खोल्न लगाउनुहोस् ।
- लम्बाइमा खोलिसकेपछि हत्केलाले घुमाई तेर्सो पार्न लगाउनुहोस् ।
- प्रत्येक क्रियाकलापको समयमा आआफ्नो चकटीमाथि खेल सामग्री राखेर खेलन दिनुहोस् ।
- खोलिसकेपछि सामग्रीहरू यथास्थानमा राखेर चकटी पनि बेरेर निश्चित स्थानमा राख्न लगाउनुहोस् ।

बेर्ने तरिका

- आफ्नो काम सकिसकेपछि हत्केला चकटीमा राखेर तेर्सो चकटीलाई लम्बाइमा सीधा पार्नुहोस ।
- आफूदेखि विपरित दिशामा बेदै लैजान भन्नुहोस् ।
- बेरिसकेपछि यथास्थानमा राख्न लगाउनुहोस् ।

६.२ स्वावलम्बनको सिपहरू

परिचय : स्वावलम्बनको सिकाइ सामग्री नभई नहुने र व्यावहारिक जीवन उपयोगी सिप सामग्रीमध्ये एक हो । जसको प्रयोगले बालबालिकालाई स्वतन्त्र र स्वावलम्बी बनाउँछ ।

सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

- माथि दिएको चित्रअनुसार तुनाबाँध्ने, फस्नर लगाउने, हुक लगाउने गरी तयार पारेको कपडामा १२" × १२" को काठको फ्रेम बनाएर सिलाउनुहोस् ।
- कुनै पुरानो लुगाको टाँक, फस्नर, तुना आदिलाई काटेर अर्को कपडामाथि राखेर सिलाएर पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
- चित्रमा देखाए जस्तै कार्डबोर्ड, कुट, कार्टुन बक्स आदिमा तुना बाँध्ने बनाउन सकिन्छ ।

प्रयोग गर्ने तरिका :

- बालबालिकहरूलाई आआफ्नो कार्य चकटी ल्याउन लगाउनुहोस् ।
- औँलाले धकेली बिस्तारै खोल्न लगाई हत्केलाले धुमाएर तेर्सो पार्न लगाउनुहोस् ।
- सबैलाई एक एक ओटा सिपका फ्रेम तुना बाँध्ने, फस्नर लगाउने, हुक लगाउने लिएर अभ्यास गर्न लगाउनुहोस् ।
- एक सिपको अभ्यास गरिसकेको खण्डमा साथीसँग साट्न लगाई अर्को सिपको अभ्यास गर्न लगाउनुहोस् ।
- दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकलाई बिट छामेर कपडा उल्टो हो कि सुल्टो चिन्न र उल्टो कपडालाई सुल्टो पार्न अभ्यास गराउनुहोस् ।
- बालबालिकलाई आफूले लगाएका लुगाको बटम, फस्नर खोली लगाउन सिकाउनुहोस् ।
- बालबालिकलाई आफ्नो जुत्ताको तुना खोल्न र बाँध्न सिकाउनुहोस् ।

६.३ खोलने र बन्द गर्ने खेल

परिचय : खोलने र बन्द गर्ने जस्ता सरल कार्यको लागि सुक्ष्म अङ्ग सञ्चालन, कार्य दक्षता, समस्या समाधान गर्ने जस्ता सिपहरूको आवश्यकता पर्छ ।

उद्देश्य : आँखा-हात समन्वय, सुक्ष्म अङ्गको विकास समस्या समाधान गर्ने सिपको विकास गर्न सामग्री अनुकूलन गर्ने तरिका :

थरी थरीका खाली बट्टा, बोतल अथवा खोलने र बन्द गर्नुपर्ने सामानहरू ।

प्रयोग गर्ने तरिका :

- बालबालिकालाई कम्तिमा पाँचओटा खाली बट्टा, बोतल खोलन दिनुहोस् ।
- दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकाको खण्डमा १ वा २ ओटा वस्तुहरूबाट सुरु गर्नुहोस् ।
- बालबालिकालाई खाली बट्टा, बोतलमा मिल्ने बिको लगाउन लगाउनुहोस् ।
- बिको लगाउन सिकालु भइसकेपछि बिकोहरूलाई मिसाएर राखिदिनुहोस् र बिको वा बट्टा चिनेर, खोजेर बिको लगाउन लगाउनुहोस् ।

(ग) अनुगमन र मूल्याङ्कन खण्ड

परिचय

अनुगमन कुनैपनि उद्देश्य प्राप्तिका लागि गरिएका क्रियाकलाप उचित सञ्चालन भए नभएको अवलोकन गरी सुधारका लागि सुझाव र सुझावअनुरूप सुधार गरिन्छ । मूल्याङ्कनले कुनैपनि कार्यक्रम वा बालबालिकाको सिकाइ वा विकास योजनाअनुरूप उपलब्धि भए/नभएको निर्णय गर्छ । प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको अनुगमन मूल्याङ्कन शिक्षा मन्त्रालय, विभाग, स्थानीय निकाय, व्यवस्थापन समिति, अभिभावक, गैरसरकारी संस्थाहरूले गर्न सक्छन् । बालबालिकाको प्रगति अनुगमन बालविकास शिक्षकले अभिभावक तथा व्यवस्थापन समितिको सहयोगमा निम्नानुसार गर्नुपर्छ ।

१. बाल स्वास्थ्य कार्ड

बालबालिकाको जन्मदेखि नै प्रत्येक बालबालिकाको बाल स्वास्थ्य कार्ड दिइएको हुन्छ, जसमा जन्मदेखि नै पोषणको अवस्था तौल र उचाइ तोकिएको महिनाको निश्चित गर्ने नापिएको तौलको रेकर्ड राखिन्छ । सोअनुसार बनेको रेखाको अवलोकनले बालबालिकामा न्यून पोषण तथा अन्य पोषणसम्बन्धी समस्या आउनबाट बचाव गर्न सकिन्छ । यसैगरी रेकर्डको लागि बाल स्वास्थ्य कार्डमा प्रत्येक बालबालिकाको खोपको रेकर्ड पनि रहेको हुन्छ । केन्द्रमा आइसकेपछि पनि कुनै खोप लगाएको खण्डमा यसै कार्डमा रेकर्ड राख्नुपर्छ । मासिक पोषण, खोप र स्वास्थ्य रेकर्डको लागि स्थानीय स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको सहयोग लिन सकिन्छ । यस कार्डको प्रति व्यक्तिगत फाइलमा फाइलिङ गरेर राख्नुपर्दछ ।

२. बालबालिकाको व्यक्तिगत फाइल

अपाङ्गता भएका बालबालिकासहित प्रत्येक बालबालिकाको व्यक्तिगत फाइलमा उनीहरूको व्यक्तिगत क्रियाकलापहरू फाइलिङ गर्ने र सो फाइलमा अन्य सरह अपाङ्गता भएका बालबालिकाले गरेका क्रियाकलापहरू पनि मिति लेखेर फाइलिङ गरेर राख्नुपर्छ । उनीहरूको क्रियाकलाप पहिलेभन्दा परिमार्जन भएर आएको छ वा छैन वा कति अवधिमा सुधार आयो, यसैको आधारमा बालबालिकाको प्रगति विवरण कार्डमा त्रैमासिक रूपमा भरेर राख्नुपर्छ । वर्षको अन्तमा यी क्रियाकलाप फाइल अभिभावकलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्छ ।

३. घटना अभिलेख

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रमा विभिन्न प्रकृतिका बालबालिकाहरू आउने हुन्छन् । प्रत्येक बालक वा बालिका शारीरिक, मनोसामाजिक तथा बौद्धिक अवस्थाअनुसार फरक हुन्छन् । अपाङ्गता भएका बालबालिका पनि केन्द्रमा भर्ना हुनासाथ अपाङ्गताको प्रकार अवस्था र उनीहरूले दर्शाएका व्यवहारहरू रेकर्ड गरेर राख्नुपर्छ । यसैगरी अन्य बालबालिकाले पनि अप्रत्यासित रूपमा फरक स्वभाव देखाएमा वा अन्यभन्दा फरक व्यवहार देखाएमा उनीहरूको व्यक्तिगत फाइलमा रेकर्ड गरेर राख्नुपर्छ ।

४. अपाङ्गता पहिचान

बालबालिका केन्द्रमा भर्ना हुन आउँदा अनुसूची १ बालबालिकामा हुनसक्ने कार्यगत सीमितता वा अतिरिक्त आवश्यकताहरूको मूल्याङ्कन गर्नका लागि वासिडटन समूहको कार्यगत सीमितता प्रश्नावली (२ देखि ४ वर्षको) प्रयोग गर्नुपर्छ । यसका लागि अभिभावक व्यवस्थापन समिति, विद्यालय नर्स, स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको सहयोग लिनुपर्छ ।

५. प्रगति विवरण

प्रारम्भिक बालबालिका तथा शिक्षा केन्द्रमा विभिन्न क्रियाकलापहरू गरेपछि अन्यसरह अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि बालबालिकाको कुन कुन पक्षमा सकारात्मक परिवर्तन आएको छ, रेकर्ड राख्नु अनिवार्य हुन्छ । यसैगरी अनुसूची २ को प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास प्रगति प्रतिवेदन (प्रारम्भिक बालबालिका केन्द्रमा आधारित संस्करण) सूचकहरू भर्ने सुरुवात, प्रगति भइरहेका, अगाडि बढिरहेको, प्राथमिक विद्यालयका लागि तयार यी चार स्तरमध्ये वर्षभरिमा प्रगति भइरहेका वा अगाडि बढिरहेका उपलब्धि स्तरमा मात्र भएता पनि अपाङ्गता भएका बालबालिकाको लागि सफलता बुझ्नुपर्ने हुन्छ ।

६. वैयक्तिक प्रारम्भिक सिकाइ योजना

प्रारम्भिक बालबालिका तथा शिक्षा केन्द्रमा सामान्य अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई मात्र एकजना बालबालिका शिक्षकले क्रियाकलापमा सहभागी गराउन सम्भव हुने तर मध्यमभन्दा माथिल्लो खालका अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई केन्द्रमा समावेश गराउनु पर्दा सहयोगी, स्वास्थ्य सेवा तथा थेरापीको व्यवस्था स्थानीय सरकारले गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि बालबालिकाको अवस्थाअनुसार अनुसूची ३ को वैयक्तिक प्रारम्भिक सिकाइ योजना बनाउनुपर्ने हुन्छ ।

शन्दर्भ सामग्री

- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र,(२०७७) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पाठ्यक्रम २०७७ नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर
- बाल बचाउ, (२०१०) अपाङ्गता परिचय पुस्तिका, पुनर्स्थापना र विकासका लागि स्रोत केन्द्र, २०१० बाल बचाउ नेपाल,
- नेपाल कानून आयोग, (२०७४),स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४, प्रमाणीकरण मिति २०७४।६।२९ <http://www.moljpa.gov.np/wp-content/uploads/2018/>
- नेपाल कानून आयोग, (२०७५),बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५ <http://www.lawcommission.gov.np>
- नेपाल कानून आयोग, (२०७४),अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन,२०७४ प्रमाणीकरण मिति २०७५ <http://www.lawcommission.gov.np>
- राणा कुन्ती,(२०७०), प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रका लागि चित्रात्मक स्रोत सामग्री सहयोगी पुस्तिका, २०७० नेपाल, सेतो गुराँस राष्ट्रिय बालविकास सेवा भ्रम्सीखेल, ललितपुर
- राजभन्डारी मधु, (२०७१), राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका २०६७ मा आधारित चित्रात्मक पुस्तिका, नेपाल, सेतो गुराँस राष्ट्रिय बालविकास सेवा भ्रम्सीखेल,ललितपुर
- शिक्षा विभाग, (२०६९), ४८ देखि ६० महिनाका बालबालिकाहरूको प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास मापदण्ड २०६९ सानोठिमी, भक्तपुर
- शिक्षा विभाग, २०७९, अभिभावक शिक्षा सहजकर्ताका लागि सन्दर्भ सामग्री तथा चित्रात्मक क्रियाकलाप कार्ड २०७९ सानोठिमी, भक्तपुर
- Bishwakarm .(2015).Inclusive Education in Nepal: Challenges and Prospects published by University of Eastern Finland Journal Article,Ghanshyam Bishwakarm ,December 2015.
- Buzan Tony. (2003). Mind Maps for Kids, The shortcut to success at school, Tony Buzan 2003 London, Thorosons.
- Cologon Kathy. (2014, Reprint 2016). Inclusive education in the Early Years, Australia, Oxford University Press,
- Erika M .(2020).How to Make Flashcards: Handy Tips to Improve Your Studying, tutorme. Marry Erika come August 19, 2020 , <https://tutorme.com/blog/post/how-to-make-flashcards>
- Herr Judy, Larson, Yvonne Libby. (2000). Creative Resources for the early Childhood Classroom, Herr Judy, Larson, Yvonne Libby.2000, 3rd Edition, Columbia, Delmar Thomson
- Hurlock Elizabeth B. (2004). Developmental Psychology A life – Span Approach, Elizabeth B Hurlock 2004 5th Edition 31st Reprint in New Delhi, Tata McGraw- Hill Publishing

Company Limited

- Kar, C. (1992). Exceptional Children their psychology and education, Orissa, Sterling Publication Pvt. Ltd.
- Kurrien Z. (1988,). Helping Children Learn, Bombay (India), Kurrien Zakiya 1988Reprint, , 1994, Orient Longman Limited
- Novak Katie. (2022) . UDL Now! A Teacher’s Guide to Applying Universal Design for Learning. Katie Novak 2022,Third Edition ,Lynnfield, MA 01940-0030 USA, CAST Publishing.
- NPC.(2077). National Strategy for Early Childhood Development (2077–2088)Kathmandu: National Planning Commission <https://npc.gov.np>
- Schiller Pam: Silberg Jackie. (First Indian Edition 2004). The complete book of Activities, games stories, Props, Recipes and Dance for young Children,2004, New Delhi India, VIVA Books Private Ltd
- UN. (2006). United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (UN-CRPD). Available at: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> [Accessed: 30 November 2020.
- UNICEF. (2007). Promoting the Rights of Children with Disabilities.The United Nations Children’s Fund UNICE 2007, ISBN: 978-88-89129-60-9 ISSN: 1028-3528, Innocenti Digest No. 13
- UNESCO.(1994). The Salamanca Statement and Framework for action on special needs education: adopted by the World Conference on Special Needs Education; Access and Quality. Salamanca, Spain, 7-10 June 1994, UNESCO.
- UNICEF. (2021) . Good Practice Guide on Building an Inclusive Playground UNICEF The United Nations Children’s Fund UNICE, 2021.
- www.printest.com
- Ricki Sabia, Associate Director, NDSS Policy Center, Chair, National UDL Task Force rsabia@ndss.org

अनुसूचीहरू

अनुसूची १

बालबालिकामा हुनसक्ने कार्यगत सीमितता वा अतिरिक्त आवश्यकताहरूको मूल्याङ्कन गर्नका वासिङ्गटन समूहको कार्यगत सीमितता प्रश्नावली (२ देखि ४ वर्षको)

अनुसूची २

प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास प्रगति प्रतिवेदन (प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा आधारित संस्करण)

अनुसूची ३

वैयक्तिक प्रारम्भिक सिकाइ योजना

प्रारम्भिक पहिचान प्रश्नावली प्रयोग मार्गदर्शनको विस्तृतीकरण
(Q2Q Guideline)
(२ देखि ४ वर्ष उमेर समूह)

सि.नं.	विषय वा प्रश्न	विवरण र प्रतिक्रिया	Question Skip Logic
म तपाईंको बालक/बालिकामा हुनसक्ने कठिनाइहरूका बारेमा केही प्रश्नहरू सोध्न चाहन्छु ।			
क्षेत्र (Domain)	दृष्टिसम्बन्धी	यस क्षेत्रको उद्देश्य बालबालिकामा फरक-फरक मात्रामा हुने दृष्टिसम्बन्धी कठिनाइ पहिचान गर्नु हो । दृष्टिसम्बन्धी कठिनाइ अन्तर्गत दिन वा रातमा देखमा हुने कठिनाइ, नजिक वा टाढाको वस्तु वा दृश्य देखमा हुने कठिनाइ, एउटा वा दुइवटै आखाले देख्न सक्ने क्षमतामा कमि र सिधा हेर्दा आखाले देख्नपर्ने दाया बायाका वस्तुहरू वा दृश्यहरू देख्न सक्ने क्षमतामा सीमितता जस्ता कुराहरू पर्दछन् ।	
CF1.	के (नाम) ले चश्मा लगाउँछन् ? (नोट: चश्मा भन्नाले पावरवाला चश्मा भन्ने बुझ्नुपर्छ ।)	१. लगाउँछन् २. लगाउँदैनन्	उत्तर २ हो भने, सिधै प्रश्न नं. ३ मा जानुहोस् । (२⇒CF3)
CF2.	के (नाम) लाई चश्मा लगाउँदा पनि देखमा कठिनाइ छ ?	१. कठिनाइ छैन २. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै देख्दैनन्	उत्तर १ देखि ४ हो भने, सिधै प्रश्न नं .४ मा जानुहोस् । १⇒CF4 २⇒CF4 ३⇒CF4 ४⇒CF4
CF3.	के (नाम) लाई देखमा कठिनाइ छ ? (नोट: यो प्रश्नको आशय चश्मा नलगाउँदा पनि देखमा कठिनाइ छ वा छैन भन्ने बुझ्नुपर्छ ।)	१. कठिनाइ छैन २. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै देख्दैनन्	

यो प्रश्नावली वासिङ्टन समूह/युनिसेफद्वारा सन् २०२२ मा तयार गरिएको मोड्युलको नेपाली अनुवाद हो ।

क्षेत्र (Domain)	सुनाइसम्बन्धी	यस क्षेत्रको उद्देश्य बालबालिकामा हुने सुनाइ क्षमतामा हास वा सुनाइसम्बन्धी कुनै पनि कठिनाइ पहिचान गर्नु हो । यसअन्तर्गत एक वा दुवै कानको सुन्ने क्षमतामा कमि, होहल्ला वा शान्त वातावरणमा सुन्न सक्ने क्षमतामा कमि अथवा विभिन्न स्रोतबाट आउने आवाजलाई छुट्याउन नसक्ने क्षमता जस्ता कुराहरु पर्दछन् । यस क्षेत्रले सुन्न सक्ने तर सुनेर नबुझ्ने र बुझेर पनि वेवास्ता गर्न खोज्ने बालबालिकालाई समेट्दैन । यी विषयहरुलाई संचारसम्बन्धी क्षेत्रमा समेटिने छ ।	
CF4.	के (नाम) ले सुन्न सहयोग गर्ने यन्त्र (हियरिड एड) प्रयोग गर्छन् ? (नोट: सुन्न सहयोग गर्ने यन्त्र भन्नाले सुन्ने क्षमता कम भएका व्यक्तिले आवाज सुन्नका लागि कानमा प्रयोग गर्ने यन्त्र वा साधन भन्ने बुझिन्छ ।)	१. गर्छन् २. गर्दैनन्	उत्तर २ हो भने, सिधै प्रश्न नं. ६ मा जानुहोस् । (२⇒CF6)
CF5.	के (नाम) लाई सुन्न सहयोग गर्ने यन्त्र (हियरिड एड) लगाउँदापनि मानिसका आवाज वा गीत सङ्गीत जस्ता आवाज सुन्नमा कठिनाइ छ ?	१. कठिनाइ छैन २. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै सुन्दैनन्	उत्तर १ देखि ४ हो भने, सिधै प्रश्न नं . ७ मा जानुहोस् । १⇒CF7 २⇒CF7 ३⇒CF7 ४⇒CF7
CF6.	के (नाम) लाई मानिसका आवाज वा गीत सङ्गीत जस्ता आवाज सुन्नमा कठिनाइ छ ?	१. कठिनाइ छैन २. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै सुन्दैनन्	
क्षेत्र (Domain)	हिडडुलसम्बन्धी (मोबिलिटी)	यस क्षेत्रको उद्देश्य बालबालिकाको शरीरका अंगहरुको चालमा हुने कठिनाइ (Gross Motor Difficulty) पहिचान गर्ने हो । शरीरको चालसम्बन्धी सीपको उपयुक्त मापन भनेको हिँडाइ हो किनभने यसमा गुरुत्वको विरुद्धमा शरीरको चाल,	

यो प्रश्नावली वासिङ्टन समूह/युनिसेफद्वारा सन् २०२२ मा तयार गरिएको मोड्युलको नेपाली अनुवाद हो ।

		बल, सन्तुलनमा नियन्त्रण गर्ने एकीकृत क्षमताको आवश्यकता पर्छ ।	
CF7.	के (नाम) ले हिँड्नका लागि कुनै सहायक सामग्री वा कसैको सहयोग लिन्छन् ? (नोट: सहायक सामग्री भन्नाले व्यक्तिले हिडडुल गर्न प्रयोग गर्ने सामग्रीहरू बुझ्नु पर्छ, जस्तै, बैशाखी, वाकर, हिलचेयर, क्यालिपर, लौरो आदि ।)	१. लिन्छन् २. लिँदैनन्	उत्तर २ हो भने, सिधै प्रश्न नं. १० मा जानुहोस् । (२⇒CF10)
CF8.	के (नाम) लाई कुनै सहायक सामग्री तथा कसैको सहयोगबिना हिँड्न कठिनाइ छ ? (नोट: कसैको सहयोग भन्नाले हिडडुलको लागि लिइने मानवीय सहयोग भन्ने बुझ्नु पर्दछ, जस्तै डो-न्याउने, समातेर हिडाउने, हिलचेयर गुडाउन मद्दत गर्ने ।)	२. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै हिँड्न सक्दैनन्	
CF9.	के (नाम) लाई कुनै सहायक सामग्री तथा कसैको सहयोग लिँदा पनि हिँड्न कठिनाइ छ?	१. कठिनाइ छैन २. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै हिँड्न सक्दैनन्	उत्तर १ देखि ४ हो भने, सिधै प्रश्न नं ११ मा जानुहोस । १⇒CF11 २⇒CF11 ३⇒CF11 ४⇒CF11
CF10.	के (नाम) लाई उही उमेरसमूहका बालबालिकाको तुलनामा हिँड्न कठिनाइ छ?	१. कठिनाइ छैन २. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै हिँड्न सक्दैनन्	
क्षेत्र (Domain)	सूक्ष्म कार्य सिपसम्बन्धी	यस क्षेत्रको उद्देश्य बालबालिकाको सूक्ष्म मांसपेशीको सञ्चालनमा हुनुपर्ने समन्वयमा देखापर्ने कठिनाइहरू पहिचान गर्नु हो । जस्तै, पेन्सिल उठाउने र समाउने, भुँडमा झरेका गोडागुडी टिप्ने, कैची चलाउने आदि ।	

यो प्रश्नावली वासिङ्टन समूह/युनिसेफद्वारा सन् २०२२ मा तयार गरिएको मोड्युलको नेपाली अनुवाद हो ।

CF11.	के (नाम) लाई उही उमेरसमूहका बालबालिकाको तुलनामा साना चिजहरू हातले उठाउन कठिनाइ छ ?	१. कठिनाइ छैन २. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै सक्दैनन्	
क्षेत्र (Domain)	सञ्चार र बोधसम्बन्धी	यस क्षेत्रको उद्देश्य बालबालिकाहरूको समुदाय, घर र विद्यालयमा अरूसँग सूचना र विचार आदानप्रदान गर्नमा हुने कठिनाइको पहिचान गर्नु हो । यसमा बालबालिकाहरूको दोहोरो संचार गर्न सक्ने वा नसक्ने र सूचना लिन र दिनमा हुने कठिनाइ पहिचान गरिन्छ ।	
CF12.	के (नाम) लाई तपाईंले भनेको कुरा बुझ्न कठिनाइ छ ? (नोट: व्यक्तिको घरपरिवारमा बोल्ने र बुझ्ने भाषामा संचार गर्दा पनि बुझ्नमा हुने कठिनाइ भन्ने बुझ्नुपर्छ ।)	१. कठिनाइ छैन २. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै बुझ्दैनन्	
CF13.	के (नाम) ले बोलेको कुरा बुझ्नमा तपाईंलाई कठिनाइ छ ? (नोट: बोलेको कुरा बुझ्नमा कठिनाइ भन्नाले बोली स्पष्ट नहुने, शब्द उच्चारणमा कठिनाइ, अडिकएर बोल्ने वा बोल्न नसक्ने जस्ता कठिनाइ भन्ने बुझ्नुपर्छ ।)	१. कठिनाइ छैन २. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै बुझ्दैनन्	
क्षेत्र (Domain)	सिकाइसम्बन्धी	यस क्षेत्रले बालबालिकामा भएका संज्ञानात्मक कठिनाइका कारणले सिकाइमा हुने कठिनाइ पहिचान गर्दछ । बालबालिकाले सिकेका सिपलाई विद्यालयमा हुने वा अन्य क्रियाकलाप वा खेलमा प्रयोग गर्न सक्दछन् ।	
CF14.	के (नाम) लाई उही उमेरसमूहका बालबालिकाको तुलनामा विभिन्न कुरा सिक्नमा कठिनाइ छ ? (नोट: नयाँ सूचना, भाषा, गणना, धारणा आदि सिक्नमा कठिनाइ भन्ने बुझ्नुपर्छ ।)	१. कठिनाइ छैन २. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै सिक्दैनन्	

यो प्रश्नावली वासिङ्टन समूह/युनिसेफद्वारा सन् २०२२ मा तयार गरिएको मोड्युलको नेपाली अनुवाद हो ।

क्षेत्र (Domain)	खेलसम्बन्धी	यस क्षेत्रले खेल खेलनसंग सम्बन्धित कठिनाइ पहिचान गर्दछ । दृष्टि देखि संज्ञानात्मक सम्मका सबैखाले कार्यगत सीमिततासंग जोडिने भएकोले, खेल एक व्यापक क्षेत्र हो । यो क्षेत्र बालबालिका रहने वातावरणबाट पनि प्रभावित हुन्छ ।	
CF15.	के (नाम) लाई उही उमेरसमूहका बालबालिकाको तुलनामा खेलनमा कठिनाइ छ ? (नोट: खेलनमा हुने कठिनाइ भन्नाले अरुसंग सहभागी भएर, मिलेर, नियम पालना गरेर खेलनमा हुने कठिनाइ भनेर बुझ्नुपर्छ ।)	१. कठिनाइ छैन २. केहि कठिनाइ छ ३. धेरै कठिनाइ छ ४. पटकै खेलैदैनन्	
क्षेत्र (Domain)	व्यवहार नियन्त्रणसम्बन्धी	यस क्षेत्रको उद्देश्य बालबालिकाको त्यस्ता व्यवहारजन्य कठिनाइ पहिचान गर्नु हो जसले उनीहरूको अरूसँग सहि तरिकाले गरिने व्यवहारहरूलाई सीमित गर्छ । साना बालबालिकाहरूको सन्दर्भमा यसअन्तर्गत अरूलाई लात्तिले हात्ने, टोक्ने र हिक्याउने जस्ता क्रियाकलापहरू पर्छन् । ठुला बालबालिकाको हकमा यसअन्तर्गत झुट बोल्ने, झगडा गर्ने, गिज्याउने, घरबाट टाढा भाग्ने, विद्यालय छोडेर भाग्ने, खेल्दा पालो मिच्ने लगायतका व्यवहारहरू पर्दछन् ।	
CF16.	के (नाम) ले उही उमेरसमूहका बालबालिकाको तुलनामा अन्य बालबालिका वा व्यक्तिलाई कतिको पिट्ने, टोक्ने, चिमोट्ने गर्छन् ?	१. कति पनि गर्दैनन् २. अरुले जतिकै वा कम गर्छन् ३. धेरै गर्छन् ४. एकदम धेरै गर्छन्	

यो प्रश्नावली वासिङ्टन समूह/युनिसेफद्वारा सन् २०२२ मा तयार गरिएको मोड्युलको नेपाली अनुवाद हो ।

ख) प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास प्रगति प्रतिवेदन (प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा आधारित संस्करण)

बालबालिकाको नाम :	लिङ्ग :	जन्ममिति :	उमेर :
उचाइ :	तौल :		
केही कार्यगत सीमितता/अपाङ्गता भए त्यसको विवरण ^१ :	ठेगाना :		
आमाको नाम :	बुबाको नाम :		तस्बिर/फोटो
शिक्षकको नाम :	विद्यालय/प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको नाम :		
ठेगाना :	महा/उपमहा/नगर/गाउँपालिका :		

मानक तथा सूचकहरू

क्र. सं.	विकासको क्षेत्र	विशिष्ट पक्ष	मानक र सूचकहरू	स्तरहरू	सुरुआतमा ^२	पहिलो त्रैमासिक	दोस्रो त्रैमासिक	तेस्रो त्रैमासिक
१	शारीरिक विकास, स्वास्थ्य र तन्दुरुस्ती	स्थूल अङ्गको विकास	मानक : शरीरका अङ्गहरूको आरोग्य र संयोजन प्रस्तुत गर्ने सूचक : बालबालिकाले हिँडाइ, उफ्राइ, कुदाइ, उफ्रदै हिँड्ने, भकुन्डो लत्याउने, समाउने र फाल्ने जस्ता विभिन्न क्रियाकलापमा सरिक हुन सक्ने। मांसपेशीहरूलाई सन्तुलित र संयोजित रूपमा प्रयोग गर्न सक्छन्।	उफ्रने जस्तो स्थूल अङ्गका क्रियाकलापमा सीमित सन्तुलन स्थूल अङ्गका क्रियाकलापका क्रममा सन्तुलन कायम छिटो सक्रिय हँदा पनि सन्तुलन कायम र शरीरलाई नियन्त्रण लक्ष्यसहित भकुन्डो फाल्ने वा दिइएको लक्ष्यमा भकुन्डो खुट्टाले प्रहार गर्ने जस्ता विविध क्रियाकलापका क्रममा सन्तुलन कायम र राम्रो संयोजन				
२	सूक्ष्म अङ्गको विकास	सूक्ष्म अङ्गको विकास	मानक : साना मांसपेशी सहितका अङ्गहरूको संयोजन र परिचालन गर्न सक्षम हुने।	सूक्ष्म अङ्गसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरूका क्रममा साना मांसपेशीहरूको सीमित समन्वय सूक्ष्म अङ्गका क्रियाकलापहरूका क्रममा साना				

^१बालबालिका प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र वा पूर्वप्राथमिक विद्यालय प्रवेश गर्दा अनुसूची १ मा रहेको वासिङ्टन समूहको २ देखि ४ वर्षका बालबालिकाको कार्यगत सीमितता पहिचान प्रश्नावली प्रयोग गरेर यहाँ भर्नुहोस्। यो प्रश्नावली तपाईंले IEMIS भर्ने प्रयोग गरिसक्नु भएको छ भने त्यसैबाट पनि लिन सक्नुहुन्छ।

^२पहिलो मूल्याङ्कन प्रतिवेदन बालबालिका प्राथमिक बालविकास केन्द्र वा पूर्वप्राथमिक विद्यालय प्रवेश गर्दाको समयमा गरिनेछ भन्ने आशा गरिएको।

क्र. सं.	विकासको क्षेत्र	विशिष्ट पक्ष	मानक र सूचकहरू	स्तरहरू	सुरुआतमा?	पहिलो त्रैमासिक	दोस्रो त्रैमासिक	तेस्रो त्रैमासिक
			<p>सूचक : टाँक लाउने, वकल कस्ने, चैन लगाउने, तुना बाँध्ने जस्ता विभिन्न क्रियाकलापमा संलग्न हुँदा र रेखाङ्कन गरिएको ठाउँमा रङ संयोजन गर्दा र रङ भर्दा बालबालिकाले सूक्ष्म मांसपेशीहरू (जस्तै: औंलाहरू) नियन्त्रित र संयोजित रूपमा प्रयोग गर्न सक्दछन् ।</p>	<p>मांसपेशीहरूको समन्वय</p> <p>जोडन तोड्न मिल्ने वस्तुहरू चलाइरहँदा साना मांसपेशीहरूको समन्वय कायम</p> <p>साना गोठीहरू उल्ते, तुना बाँध्ने, रेखाभित्र रङ भर्ने र सबै आकारका वस्तुहरूको तह मिलाउने जस्ता मांसपेशीसँग सम्बन्धित विविध क्रियाकलापहरूका क्रममा राम्रो नियन्त्रण र समन्वय कायम</p>				
३	इन्द्रिय अङ्गको विकास	<p>मानक : आफ्नै इन्द्रियहरूको प्रयोग गरी खेल्ने र सिक्ने ।</p> <p>सूचक : बालबालिकाले इन्द्रिय अङ्गसँग सम्बन्धित विविध सिपहरू प्रदर्शन गर्न सक्दछन् ।</p>	<p>विभिन्न आवाज, गन्ध, स्वाद र बनोट पहिचानको सुरुआत</p> <p>कुनै इन्द्रिय गुणमा जस्तै गन्ध, आवाज, स्वाद, बनोटमा) आधारित भएर वस्तुहरू छनोट</p> <p>कुनै दुई वा तीन इन्द्रिय गुणमा आधारित भएर वस्तुहरू छनोट</p> <p>सबै इन्द्रिय गुणहरूमा आधारित भएर वस्तुहरूको छनोट</p>					
४	व्यक्तिगत सरसफाइ	<p>मानक : आफ्नो व्यक्तिगत र वरिपरिको सरसफाइ गर्ने ।</p> <p>सूचक : बालबालिकाले स्वतन्त्रतापूर्वक आधारभूत स्वावलम्बन सिपहरू प्रदर्शन गर्न सक्छन् (शौचालय जाने, लुगा लगाउने, खाना खाने, नुहाउने, कपाल कोर्ने, दाँत माप्ने, खानाअर्घ र शौचालय प्रयोग गरेपछि हातहरू धुने) ।</p>	<p>आधारभूत स्वावलम्बन सिपहरू प्रदर्शन गर्न नसक्ने</p> <p>कसैको सहयोगमा आधारभूत स्वावलम्बन सिपहरू प्रदर्शन गर्न सक्ने</p> <p>२-३ ओटा आधारभूत स्वावलम्बन सिपहरू आफैँ स्वतन्त्र ढङ्गले प्रदर्शन गर्न सक्ने</p> <p>अधिकंश वा सबै आधारभूत स्वावलम्बन सिपहरू आफैँ स्वतन्त्र ढङ्गले प्रदर्शन गर्न सक्ने</p> <p>सुरक्षित अभ्यासहरू प्रदर्शन गर्न नसक्ने</p> <p>कसैको सहयोगमा मात्र सुरक्षित अभ्यासहरू प्रदर्शन गर्न सक्ने</p> <p>कहिलेकाहीँ मात्र सुरक्षित अभ्यासहरू स्वतन्त्रपूर्वक ढङ्गले पालना गर्ने</p> <p>अधिकंश समयमा आफैँ सुरक्षित अभ्यासहरू पालना गर्ने</p>					
५	सुरक्षित अभ्यास	<p>मानक : सुरक्षित बस्ने र हानिकारक वस्तुहरूबाट टाढा रहने ज्ञान हुनु ।</p> <p>सूचक : बालबालिकाले हाँच्छुँ गर्दा र खोक्दा आफ्नो नाक र मुख छोप्ने वा धारिला वस्तुहरू छुनबाट टाढा रहने जस्ता सुरक्षित व्यवहार वा अभ्यास प्रदर्शन गर्न सक्छन् ।</p>	<p>सुरक्षित अभ्यासहरू प्रदर्शन गर्न नसक्ने</p> <p>कसैको सहयोगमा मात्र सुरक्षित अभ्यासहरू प्रदर्शन गर्न सक्ने</p> <p>कहिलेकाहीँ मात्र सुरक्षित अभ्यासहरू स्वतन्त्रपूर्वक ढङ्गले पालना गर्ने</p> <p>अधिकंश समयमा आफैँ सुरक्षित अभ्यासहरू पालना गर्ने</p>					
६	भाषिक	<p>मानक : एकआपसमा र परिचित</p>	<p>कथा वा कुराकानीमा ध्यान नदिने</p>					

क्र. सं.	विकासको क्षेत्र	विशिष्ट पक्ष	मानक र सूचकहरू	स्तरहरू	सुरुवातमा?	पहिलो त्रैमासिक	दोस्रो त्रैमासिक	तेस्रो त्रैमासिक
	विकास		<p>वयस्कहरूसँग कुराकानी गर्ने ।</p> <p>सूचक : बालबालिकाले कुराकानी वा कथाहरू ध्यानपूर्वक सुन्न र सम्बन्धित प्रश्नहरूमा प्रतिक्रिया जनाउन सक्छन् ।</p>	<p>कथा वा कुराकानी सक्रिय रूपमा सुन्ने (जस्तै: अनुहारको हाउभाउ, शारीरिक हाउभाउ, सङ्केतहरू, प्रश्न सोध्ने आदि)</p> <p>कथा र कुराकानी बुझ्ने - सामान्य/सङ्क्षिप्त उत्तर आउने प्रश्नहरूमा (जस्तै: के ? कहिले ? को ?) प्रतिक्रिया जनाउने</p> <p>कथा र कुराकानी बुझ्ने - जटिल/व्याख्यात्मक उत्तर आउने प्रश्नहरूमा (जस्तै: किन ? र कसरी ?) प्रतिक्रिया जनाउने</p> <p>पुस्तकको पहिलो पाना चिन्ने</p> <p>चित्रहरू र पाठ छुट्याउन सक्ने</p> <p>पाठको दिशा (लेखाइ कथाबाट कतापट्टि जान्छ) भन्ने</p> <p>अक्षरहरूलाई सही तरिकाले पहिचान गर्ने र तिनलाई चित्रहरूसँग जोडा मिलाउन सक्ने</p> <p>लेखनको प्रतिनिधित्व स्वरूप केरकार गर्ने</p> <p>लेखनको प्रतिनिधित्व स्वरूप आकारहरू बनाउने</p> <p>आपना कुराहरूको अभिव्यक्तिका लागि आकार कोर्ने र लेखाइलाई जोडेर लेखेको जस्तो भान पार्ने</p> <p>क्रियाकलापमा सहभागी हुने</p> <p>दिइएको शीर्षक वा विचारसँग सम्बन्धित शब्दहरू लेख्न आफैले बनाएको हिज्जेको प्रयोग गर्ने (आपनो उच्चारणमा आधारित भएर अक्षरहरू लेख्ने)</p> <p>कुनै घटनाको व्याख्या गर्न नसक्ने वा व्याख्या गरे पनि क्रमबद्ध रूपमा गर्न नसक्ने</p> <p>कुनै घटनाका कम्तीमा दुई क्रियाकलापहरू क्रमबद्ध रूपमा राखी व्याख्या गर्न थाल्ने</p> <p>कुनै घटनाका ३-४ क्रियाकलापहरू क्रमबद्ध रूपमा राखी व्याख्या गर्ने</p> <p>कुनै घटनाका कम्तीमा ५ क्रियाकलापहरू क्रमबद्ध रूपमा राखी व्याख्या गर्ने</p>				
७		पूर्वपढाइ	<p>मानक : पूर्वपढनका सिप देखाउने ।</p> <p>सूचक : बालबालिका छापा सामग्रीसम्बन्धी जानकारी प्रदर्शन गर्न र चित्रहरूलाई अक्षरहरूसँग जोड्न सक्षम छन् ।</p>					
८		पूर्वलेखाइ	<p>मानक : पूर्वलेखाइका सिपहरू देखाउने</p> <p>सूचक : बालबालिकाले पूर्वलेखाइका सिपहरू प्रदर्शन गर्न सक्छन् ।</p>					
९	बौद्धिक विकास	बौद्धिक सिप र सिकाइ प्रक्रियाहरू	<p>मानक : सिकाइलाई विश्लेषण गर्ने र त्यसका नतिजाहरूलाई भविष्यको सिकाइमा प्रयोग गर्ने</p> <p>सूचक : बालबालिकाले निश्चित घटनामा भएका क्रियाकलाप र विवरणहरू क्रमबद्ध रूपमा सुनाउन सक्छन् ।</p>					

क्र. सं.	विकासको क्षेत्र	विशिष्ट पक्ष र क्रम मिलाउने	मानक र सूचकहरू	स्तरहरू	सुरुआतमा?	पहिलो त्रैमासिक	दोस्रो त्रैमासिक	तेस्रो त्रैमासिक
१०		वर्गीकरण र क्रम मिलाउने	मानक : वस्तुहरूलाई क्रममा राख्ने र तिनीहरूलाई छुट्याउन सक्ने । सूचक : बालबालिकाले फरक-फरक विशेषता (आकार, नाप वा रङ)का आधारमा वस्तुहरूको वर्गीकरण गर्न सक्छन् ।	कुनै पनि विशेषताका आधारमा वस्तुहरू छुट्याउन नसक्ने कुनै एक विशेषताका आधारमा वस्तुहरू छुट्याउन सक्ने कुनै दुई विशेषताका आधारमा वस्तुहरूको वर्गीकरण गर्न सक्ने सबै तीन विशेषताहरूका आधारमा वस्तुहरूको वर्गीकरण गर्न सक्ने मौसम पहिचान गर्न नसक्ने कुनै एक दुई प्रकारका मौसमहरू पहिचान गर्न सक्ने पहिचान गरेको मौसम र सम्बन्धित वस्तुहरूसँग जोड्न सक्ने कुनै ३-४ प्रकारका मौसमहरू र तीसँग सम्बन्धित वस्तुहरूको पहिचान गर्न सक्ने				
११		वैज्ञानिक ज्ञान/ खोजी	मानक : हेरेर मौसमबारे व्याख्या गर्न सक्ने सूचक : बालबालिकाले दिनको मौसम चिन्न र त्यसबारे बताउन सक्छन् र त्यस मौसमसँग सम्बन्धित कुराहरू व्याख्या गर्न सक्छन् (जस्तो कि भरीको दिनमा छाता प्रयोग गर्ने, चर्को गर्मीको दिन छोटा बाहुला भएको लुगा लगाउने)	वास्तविक वस्तुहरूको स्थानगत अवस्थिति पहिचान गर्न नसक्ने एक वा दुई स्थानगत आयाममा वस्तु कहाँ अवस्थित छ भन्ने देखाउँछन्, जस्तै माथि वा भित्र, नजिक वा टाढा तीन वा चार आयाममा वस्तु कहाँ अवस्थित छ भन्ने देखाउँछन् बहुतरिकाबाट अन्य वस्तुहरूसँगको तुलनामा कुनै पनि वस्तुको अवस्थिति देखाउँछन् मात्राहरूको तुलना गर्न सक्ने कुनै सङ्ख्यालाई वस्तुसँग जोड्ने र प्रत्येक वस्तुलाई बुझाइसहित गर्ने अङ्क/सङ्ख्यालाई पहिचान गर्ने र ठोस वस्तुहरूसँग जोड्ने १ देखि १० भित्रको सबैभन्दा सानो र सबैभन्दा ठूलो दुवै सङ्ख्याको पहिचान गर्ने कथामा वा कथा सुनाइसकेपछि अब के हुनसक्छ भन्ने				
१२		दुरी र दिशा	मानक : दिशा र त्यससम्बन्धी निर्देशनहरू बुझ्ने र तिनलाई प्रयोग गर्ने । सूचक : बालबालिका स्थान र अवस्थितिको सचेतना प्रस्तुत गर्न सक्षम हुन्छन् ।	वास्तविक वस्तुहरूको स्थानगत अवस्थिति पहिचान गर्न नसक्ने एक वा दुई स्थानगत आयाममा वस्तु कहाँ अवस्थित छ भन्ने देखाउँछन्, जस्तै माथि वा भित्र, नजिक वा टाढा तीन वा चार आयाममा वस्तु कहाँ अवस्थित छ भन्ने देखाउँछन् बहुतरिकाबाट अन्य वस्तुहरूसँगको तुलनामा कुनै पनि वस्तुको अवस्थिति देखाउँछन् मात्राहरूको तुलना गर्न सक्ने कुनै सङ्ख्यालाई वस्तुसँग जोड्ने र प्रत्येक वस्तुलाई बुझाइसहित गर्ने अङ्क/सङ्ख्यालाई पहिचान गर्ने र ठोस वस्तुहरूसँग जोड्ने १ देखि १० भित्रको सबैभन्दा सानो र सबैभन्दा ठूलो दुवै सङ्ख्याको पहिचान गर्ने कथामा वा कथा सुनाइसकेपछि अब के हुनसक्छ भन्ने				
१३		अङ्क/सङ्ख्या	मानक : अङ्क/सङ्ख्याहरूको ज्ञान प्रस्तुत गर्ने र गन्न सक्ने । सूचक : बालबालिकाले १ देखि १० सम्मका सङ्ख्याको अवधारणाको ज्ञान प्रस्तुत गर्दछन् ।	वास्तविक वस्तुहरूको स्थानगत अवस्थिति पहिचान गर्न नसक्ने एक वा दुई स्थानगत आयाममा वस्तु कहाँ अवस्थित छ भन्ने देखाउँछन्, जस्तै माथि वा भित्र, नजिक वा टाढा तीन वा चार आयाममा वस्तु कहाँ अवस्थित छ भन्ने देखाउँछन् बहुतरिकाबाट अन्य वस्तुहरूसँगको तुलनामा कुनै पनि वस्तुको अवस्थिति देखाउँछन् मात्राहरूको तुलना गर्न सक्ने कुनै सङ्ख्यालाई वस्तुसँग जोड्ने र प्रत्येक वस्तुलाई बुझाइसहित गर्ने अङ्क/सङ्ख्यालाई पहिचान गर्ने र ठोस वस्तुहरूसँग जोड्ने १ देखि १० भित्रको सबैभन्दा सानो र सबैभन्दा ठूलो दुवै सङ्ख्याको पहिचान गर्ने कथामा वा कथा सुनाइसकेपछि अब के हुनसक्छ भन्ने				
१४		कल्पना	मानक : वास्तविकता र कल्पनाबीच फरक	वास्तविक वस्तुहरूको स्थानगत अवस्थिति पहिचान गर्न नसक्ने एक वा दुई स्थानगत आयाममा वस्तु कहाँ अवस्थित छ भन्ने देखाउँछन्, जस्तै माथि वा भित्र, नजिक वा टाढा तीन वा चार आयाममा वस्तु कहाँ अवस्थित छ भन्ने देखाउँछन् बहुतरिकाबाट अन्य वस्तुहरूसँगको तुलनामा कुनै पनि वस्तुको अवस्थिति देखाउँछन् मात्राहरूको तुलना गर्न सक्ने कुनै सङ्ख्यालाई वस्तुसँग जोड्ने र प्रत्येक वस्तुलाई बुझाइसहित गर्ने अङ्क/सङ्ख्यालाई पहिचान गर्ने र ठोस वस्तुहरूसँग जोड्ने १ देखि १० भित्रको सबैभन्दा सानो र सबैभन्दा ठूलो दुवै सङ्ख्याको पहिचान गर्ने कथामा वा कथा सुनाइसकेपछि अब के हुनसक्छ भन्ने				

पृष्ठ नं. ४/६

क्र. सं.	विकासको क्षेत्र	विशिष्ट पक्ष	मानक र सूचकहरू	स्तरहरू	सुरुआतमा?	पहिलो त्रैमासिक	दोस्रो त्रैमासिक	तेस्रो त्रैमासिक
१५	सामाजिक विकास	जीवन उपयोगी सिपहरू	<p>मानक : व्यक्तिगत वा सामूहिक कामहरू पूरा गर्न आत्मनिर्भर ।</p> <p>सूचक : बालबालिकाले विविध समूहगत कार्यहरूमा सहभागिता जनाउन सक्छन्, उदाहरणका लागि समूहमा पजलहरूको समाधान खोज्ने, छलफल गर्ने, अभिनय गर्ने वा खेलहरू खेल्ने ।</p>	<p>बारेमा सोधिने प्रश्नहरूमा उत्तर दिन नसक्ने कथामा वा कथा सुनाइसकेपछि अब के हुनसक्छ भन्ने बारेमा सोधिने प्रश्नहरूमा उत्तर दिन सक्ने कथाको अभिनय गर्ने वा कथा सुनाउन खेलौनाको प्रयोग गर्ने</p> <p>आफ्नै कथा बनाउने र सुनाउने</p> <p>अरूको छेउमा वा नजिकै खेल्ने तर अरूसँग नखेल्ने</p> <p>अरूसँग खेल्न सुरु गर्ने</p> <p>संयुक्त रूपमा केही बनाउन वा सिर्जना गर्न अरू सँगसँगै खेल्ने</p> <p>नियमसहितका खेलहरूमा अरू बालबालिका सँगसँगै सहभागी हुने</p>				
१६		सामाजिक व्यवहार	<p>मानक : आवश्यकतानुसार आफ्ना साथी र अरू ठुला मानिससँग उचित रूपमा व्यवहार गर्ने ।</p> <p>सूचक : बालबालिकाले सुरक्षित परिस्थितिमा परिचित र अपरिचित वयस्कहरूलाई सावाधानीपूर्वक अभिवादन गर्छन् ।</p>	<p>परिचित वयस्क/सहजकर्तालाई हाउभाउसहित अभिवादन गर्ने</p> <p>केही निश्चित वयस्कलाई हाउभाउसहित वा मौखिक रूपमा अभिवादन गर्ने</p> <p>परिचित र अपरिचित वयस्कलाई अभिवादन गर्ने तर कहिलेकाहीँ सम्भाउनु पर्ने</p> <p>परिचित र अपरिचित वयस्कलाई अभिवादन गर्न आफैँ अगाडि आउने</p>				
१७	संवेगात्मक विकास	संवेगात्मक अभिव्यक्ति	<p>मानक : परिस्थितानुसार विविध संवेग/भावनाहरू अभिव्यक्त गर्ने ।</p> <p>सूचक : बालबालिकाले आफ्नो संवेग/भावनाहरू चिन्न, अभिव्यक्त गर्न र व्यवस्थापन गर्न सक्छन् ।</p>	<p>संवेग/भावनाहरू चिन्न नसक्ने</p> <p>आफ्ना संवेग/भावनाहरू चिन्ने</p> <p>संवेग/भावनालाई केले उत्प्रेरित गर्छ बुझ्ने</p> <p>आफ्नो संवेग/भावनालाई उचित प्रतिक्रिया दिने</p>				
१८		संवेगात्मक सुरक्षा र आत्मविश्वास	<p>मानक : विविध परिस्थितिहरूमा सुरक्षाको भाव प्रदर्शन गर्ने ।</p> <p>सूचक : बालबालिकाले विभिन्न परिस्थितिहरूमा आत्मविश्वासका साथ आफ्ना धारणाहरू अभिव्यक्त गर्न सक्छन् ।</p>	<p>आफ्नै धारणाहरू अभिव्यक्त गर्न नसक्ने</p> <p>निकट साथीहरूसँग मात्र आफ्ना धारणाहरू अभिव्यक्त गर्ने</p> <p>आफूसँग निकट नरहेकासहित केही साथीहरूसँग आफ्ना धारणाहरू अभिव्यक्त गर्ने</p> <p>आफ्ना धारणाहरू जोसँग पनि अभिव्यक्त गर्ने</p>				

क्र. सं.	विकासको क्षेत्र	विशिष्ट पक्ष	मानक र सूचकहरू	स्तरहरू	सुरुआतमा ^२	पहिलो त्रैमासिक	दोस्रो त्रैमासिक	तेस्रो त्रैमासिक
१९	सांस्कृतिक विकास	राष्ट्र र राष्ट्रियता	मानक : 'हामी नेपाली हौं' भन्ने भावना अभिव्यक्त गर्न सक्ने सूचक : बालबालिकाले आफू, आफ्नो परिवार/समुदाय, आफ्नो देशबारे सचेतना प्रदर्शन गर्दछन् ।	आफ्नो नाम वा अभिभावकका नाम जस्ता आफ्नै बारेका आधारभूत सूचनाहरू थाहा भएको आफ्नो उमेर, लिङ्ग जस्ता आफ्नै बारेमा आधारभूत सूचनाहरू प्रस्तुत गर्ने परिवारका संस्कृति, चाडबाड जस्ता बारेमा सचेतना प्रस्तुत गर्ने राष्ट्रिय चाड/दिवस र राष्ट्रिय गीतसम्बन्धी सचेतना प्रस्तुत गर्ने				

टिप्पणीमा, सम्बोधन गर्न आवश्यक रहेका समय सबल र दुर्बल पक्षहरू लेख्नुहोस् ।

त्रैमासिक	टिप्पणी	हस्ताक्षर	
		प्रारम्भिक बालविकास शिक्षक	अभिभावक/स्याहारकर्ता
सुरुआतमा (प्रवेशको समयमा)			
पहिलो त्रैमासिक			
दोस्रो त्रैमासिक			
तेस्रो त्रैमासिक			

स्रोत: प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रममा रहेका बालबालिकाका लागि प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास प्रगति विवरण (ELDS Report card) मा आधारित निर्माणात्मक मूल्याङ्कन स्रोत पुस्तिका, २०७९

योजनाको नमूना खाका

१. प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको नाम र ठेगाना

बालबालिकाको नाम:

जन्म मिति: महिनादेखि महिना सम्म

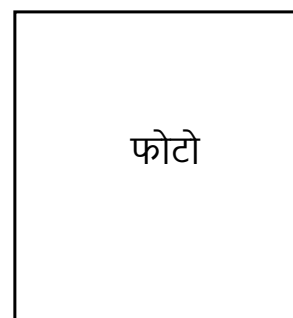
त्रैमासिक योजना

अभिभावकको नाम:

ठेगाना:

अपाङ्गताको प्रकार:

योजना निर्माणको मिति:

२. बालबालिकाकोतर्फबाट हस्ताक्षर गर्नेव्यक्ति वा अभिभावकको विवरण र बालबालिकालाई सहयोग पुर्याउने विज्ञको विवरण

बालबालिकालाई हेरचाह गर्ने व्यक्ति (अभिभावक/ हेरचाह गर्ने व्यक्ति)	नाम	सम्पर्क ठेगाना	सम्पर्क मिति
कक्षा शिक्षक			
चिकित्सक/ स्वस्थ कर्मी			
सामाजिक कार्यकर्ता			
अन्य सेवा पनि उपलब्ध गराएको भए			

सहयोगी व्यक्ति वा संस्थाको विवरण

पुर्याएको सहयोग	संस्था वा व्यक्ति	कति समय सहयोग गरेको थियो
-----------------	-------------------	--------------------------

३. बालबालिकाको वैयक्तिक विशेषता वा गुण

रुचि :

सबल पक्ष :

सामाजिक सिप :

उत्प्रेरक विन्दु :

विगतमा गरेको सहयोगले राम्रो नतिजा दिएको अभिलेख :

४. शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्व

प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा उपस्थितिको विवरण:

प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा भर्नाहुनुभन्दा पहिलेको विवरण (समय):

विगतमा सिकाइ सहयोग वा अन्य सहयोग गरेको भए सो को विवरण:

अन्य कुनै विशेष कुरा भए उल्लेख गर्ने:

५. ध्यान दिनु पर्ने पक्ष / क्षेत्र

जात :

आर्थिक अवस्था:

पारिवारिक पृष्ठभूमि:

संज्ञानात्मक अवस्था:

सामाजिक संवेगात्मक अवस्था:

स्वास्थ्य अवस्था

पोषणको अवस्था

सिकाइ योजना (हासिल गर्नु पर्ने सिकाइ उपलब्धि)

उद्देश्य	समयावधि	बालबालि काले गर्ने क्रियाकलाप	शिक्षकले गर्ने सहयोग	अभिभावकले गर्ने सहयोग उद्देश्य	सामग्री	मूल्याङ्कन
शारिरीक विकास		आत्मविश्वास का साथ हिडन, वस्तारै र ठिक्क गतिमा सिढी उक्लन र ओर्लने	अपाङ्ता अनुकुलका अभ्यास जस्तै सेतो छडिको प्रयोग गरेर, अन्य व्यक्तिको हात समाएर, अन्य व्यक्ति हिडेको देखाएर तथा भर्याङका खुडकिला को स्पर्शबाट हिडन सहयोग गर्ने, बालबालि काले हिडन नसकेमा अभ्यास दोहोर्याइ रहने र हिडन सक्ने बनाउने	अपाङ्ता अनुकुलका अभ्यास जस्तै सेतो छडिको प्रयोग गरेर, अन्य व्यक्तिको हात समाएर, अन्य व्यक्ति हिडेको देखाएर तथा भर्याङका खुडकिला को स्पर्शबाट हिडन सहयोग गर्ने, बालबालि काले हिडन नसकेमा अभ्यास दोहोर्याइ रहने र हिडन सक्ने बनाउने	वाकर र बालबालि का चढन मिलने खुडकिला भएको मेच वा फर्निचर	वाकरको प्रयोग गरी हिडन सकेको । वाकरको प्रोग नगरी हिडन सकेको । भर्याङ चढन सकेको । भर्याङ चढन सकेको ।
पाठ्यक्रम सँगको आवद्धता		आधारभूत सिप सिकाइ				

सिकाइ उपलब्धिको स्तर

- क) सिकाइ उपलब्धि पुरा भएको
 ख) सिकाइ उपलब्धि दुई तिहाइ पुरा भएको ग) सिकाइ उपलब्धि आधा पुरा भएको
 घ) सिकाइ उपलब्धि एक तिहाइ पुरा भएको

६. सिकाइ उपलब्धि कुनै पनि पुरा नभएको

वैयक्तिक प्रारम्भिक सिकाइ योजनाको मूल्याङ्कन: योजनाको उपलब्धिको स्तर

- क) उच्च ख) मध्यम ग) न्यून घ) अन्य

सिकाइ योजना (हासिल गर्नु पर्ने सिकाइ उपलब्धि)

उद्देश्य	बालबालिकाले गर्ने क्रियाकलाप	शिक्षकले गर्ने सहयोग	अभिभावकले गर्ने सहयोग	सामग्री	मूल्याङ्कन
सामाजिक सांस्कृतिक र नैतिक सिप विकास	नमस्कार गर्ने	नमस्कार गरेर नक्कल गर्न लगाउने बालबालिकाको हात समातेर नमस्कार गर्न सिकाउने, नमस्कारको संकेतबाट सिकाउने । नमस्कार गरेको इम्बोस्ट चित्रबाट सिकाउने ।	नमस्कार गरेर नक्कल गर्न लगाउने बालबालिकाको हात समातेर नमस्कार गर्न सिकाउने, नमस्कारको संकेतबाट सिकाउने ।	नमस्कार गरेको इम्बोस्ट चित्र र संकेत चित्र	नमस्कार गर्न नसकेको नमस्कार गर्न सकेको
पाठ्यक्रम सँगको आवद्धता	आधारभूत सिप सिकाइ				

सिकाइ उपलब्धिको स्तर

- क) सिकाइ उपलब्धि पुरा भएको

- ख) सिकाइ उपलब्धि दुई तिहाइ पुरा भएको
 ग) सिकाइ उपलब्धि आधा पुरा भएको
 घ) सिकाइ उपलब्धि एक तिहाइ पुरा भएको
 ङ) सिकाइ उपलब्धि कुनै पनि पुरा नभएको

वैयक्तिक प्रारम्भिक सिकाइ योजनाको मूल्याङ्कन: योजनाको उपलब्धिको स्तर

- क) उच्च ख) मध्यम ग) न्यून घ) अन्य

सिकाइ योजना (हासिल गर्नु पर्ने सिकाइ उपलब्धि)

उद्देश्य	बालबालिकाले गर्ने क्रियाकलाप	शिक्षकले गर्ने सहयोग	अभिभावकले गर्ने सहयोग	सामग्री	मूल्याङ्कन
भाषिक सिप विकास	बस्तुको आकार प्रकार, रङ, सङ्केत पहिचान गर्ने	बल, स्याउ, केरा, खस्रो ढुङ्गा तथा पात देखाउदै, स्पर्श गराउदै चिप्लो, खस्रो सानो ठूलो आकार, रंग तथा प्रकार चिनाउने ।	बल, स्याउ, केरा, खस्रो ढुङ्गा तथा पात देखाउदै, स्पर्श गराउदै चिप्लो, खस्रो सानो ठूलो आकार, रंग तथा प्रकार चिनाउने ।	बल, स्याउ केरा, खस्रो ढुङ्गा र पात तथा उक्त वस्तुको इम्बो स्ट चित्र तथा आधारभूत संकेत चित्र	सबै वस्तु चित्र सकछ । बल मात्र चिन्दछ । बल र स्याउ चिन्दछ । केरा मात्र चिन्दछ । केरा र पात चिन्दछ । चिप्लो, खस्रो सानो र ठूलो चिन्दछ । आकार र रंग चिन्दछ प्रकार पनि चिन्दछ ।
पाठ्यक्रम सँगको आवद्धता	आधारभूत सिप सिकाइ				

सिकाइ उपलब्धिको स्तर

- क) सिकाइ उपलब्धि पुरा भएको
 ख) सिकाइ उपलब्धि दुई तिहाइ पुरा भएको
 ग) सिकाइ उपलब्धि आधा पुरा भएको
 घ) सिकाइ उपलब्धि एक तिहाइ पुरा भएको
 च) सिकाइ उपलब्धि कुनै पनि पुरा नभएको

वैयक्तिक प्रारम्भिक सिकाइ योजनाको मूल्याङ्कन: योजनाको उपलब्धिको स्तर

- क) उच्च ख) मध्यम ग) न्यून घ) अन्य

सिकाइ योजना (हासिल गर्नु पर्ने सिकाइ उपलब्धि)

उद्देश्य	बालबालिकाले गर्ने क्रियाकलाप	शिक्षकले गर्ने सहयोग		सामग्री	मूल्याङ्कन
संवेगात्मक विकास	परिस्थिति अनुसार एचित संवेग (हाँसो, खुशी, दुखः, विस्मात डर तथा मायास्नेह) प्रकट गर्न	बालबालिकालाई तथा खेलौना पुतलीलाई माया गरेको अभिनय गर्न, खेलौना पाउदा खुशी भएको अभिनय गर्ने ।	रिस उठेको, चिच्याएको अभिनय गर्ने । हाँसो उठने कुरा गर्ने, रून मन लाग्ने कुरा गर्ने कथा भन्ने, संकेत गर्ने	खेलौना पुतली, कथाको संकेत तथा इम्बोस्ट चित्र । खुशी भएको तथा रिसाएको संकेत चित्र	परिस्थिति अनुसार उचित संवेग सबै प्रयोग गर्न सक्छ हासो र खुशी प्रकट गर्ने सक्छ । विस्मात र डर प्रकट गर्ने गर्न सक्छ ।
पाठ्यक्रम सँगको आवद्धता	आधारभूत सिप सिकाइ				

सिकाइ उपलब्धिको स्तर

- क) सिकाइ उपलब्धि पुरा भएको
- ख) सिकाइ उपलब्धि दुई तिहाइ पुरा भएको
- ग) सिकाइ उपलब्धि आधा पुरा भएको
- घ) सिकाइ उपलब्धि एक तिहाइ पुरा भएको
- ङ) सिकाइ उपलब्धि कुनै पनि पुरा नभएको

वैयक्तिक प्रारम्भिक सिकाइ योजनाको मूल्याङ्कन: योजनाको उपलब्धिको स्तर

- क) उच्च ख) मध्यम ग) न्यून घ) अन्य